

ИЗДАТЕЛ

НАУЧНО СПИСАНИЕ ЗА КНИГАТА

година VI

2004 / брой 3

в броя :

- "ИСТОРИЯ" ОТ НИКОЛА ВАПЦАРОВ ● СЛЕД ПРЕМИЕРАТА НА "КОГАТО ГРЪМ УДАРИ, КАК ЕХОТО ЗАГЛЪХВА" КРИТИКАТА ОТРИЧА ЯВОРОВАТА ПИЕСА ● ПОСМЪРТНИЯТ ЗАВЕТ НА Н. ХАЙТОВ Е ДА СЕ НАМЕРИ ГРОБА НА ЛЕВСКИ
- 120 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ДИМО КЬОРЧЕВ ● В ПЛОВДИВ Е ПРОВЕДЕН ПЪРВИЯТ СЪБОР НА КНИЖАРИТЕ У НАС

ДИРЕКТОР

доц. д-р ик.н. Стоян Денчев

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ**Главен редактор**

доц. д-р Лъчезар Георгиев

Зам.-главен редактор

доц. д-р Петър Парижков

Отговорен секретар

доц. д-р Стефан Коларов

проф. дин Андрей Пантелей

проф. д-н Ани Гергова

акад. Антон Дончев

проф. д-н Анчо Калоянов

доц. д-р Атанас Дерменджиев

доц. д-р Багрелия Борисова

Данчо Панайотов

проф. д-н Димитър Кенанов

проф. д-н Иван Харалампиев

Игор Чипев

Любомир Левчев

доц. д-р Мария Младенова

инж. Петър Кънев

Технически редактор

Райна Карабоеva

Коректор

Цветанка Рашкова

Графичен дизайн

Стефан Василев

5000 Велико Търново

ул. „Теодосий Търновски“ № 2,

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

1784 София

бул. „Цариградско шосе“ № 119

Специализирано висше училище по

библиотекознание и информационни технологии

ИЗДАТЕЛ

ПЪРВЫЙ

НАУЧНО СПИСАНИЕ ЗА КНИГАТА

ГODINA VI, № 3, 2004

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ

„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

СПЕЦИАЛИЗИРАНО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ

ПО БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

Съдържание

АНТОЛОГИЯ „ИЗДАТЕЛ“	2
Интервю с доц. д-р Атанас Дерменджиев	
Нужно е образование, съобразено	
с времето, в което живеем	3
Доц. д-р Стефан Коларов	
Араматургът, Лора, Александър Паскалев	
и „Когато гръм удари, как ехото загълхва“	
90 години от смъртта на П. К. Яворов	6
Доц. д-р Петър Парижков	
„За повдиганието и напредъка	
на книжарската търговия“	24
Доц. д-р Стефан Коларов	
Безпощадна полемика и страстно родолюбие	28
Доц. д-р Лъчезар Георгиев	
Личност и интелект със значим принос	
в литературната периода	
120 години от рождението на Димо Кърчев	39
Жоржета Назърска	
Клубът на българските писателки и професионалното	
утвърждаване на женския книжовен	
труд 1930 – 1946	48
Ас. Светла Шапкарова	
Библията – книга на книгите	53
Докторант Марина Marinova	
Медиатекстът като индикация на културата	57
Сред книгите	
Откровения с мъдра тъга и земна обич	62

АНТОЛОГИЯ „ИЗДАТЕЛ“
НИКОЛА ВАПЦАРОВ
(1909 – 1942)

Велик поет и общественик, Вапцаров с новаторство претворява образа на обикновения работник, който воюва за справедливо бъдеще, и загива в името на това бъдеще, разстрелян като антифашист.

История

Какво ще ни дадеш, историйо,
от покълтелите си страници? –
Ний бяхме неизвестни хора
от фабрики и канцеларии,
ний бяхме селяни, които
миришеха на лук и вкуснало,
и под мустациите увиснали
живота псувахме сърдито.

Ще бъдеш ли поне признателна,
че те нахранихме събития
и те напоихме богато
с кръвта на хиляди убити.

Ще хванеш контурите само,
а вътре, знам, ще бъде празно
и няма никой да разказва
за простата човешка драма.

Поетите ще се улисани
във темпове и във агитки
и нашта мъка ненаписана
сама в пространството ще скита.

Живот ли бе – да го опишеш?
Живот ли бе – да го разровиш?
Разровиш ли го – ще мирише
и ще горчи като отрова.

По синорите сме се раждали,
на завет някъде до тръните,
а майките лежали влажни
и гризли сухите си бърни.

Като муhi сме мрели есен,
жените вили по задушница,
изкарвали плача на песен,
но само бурена ги слушал.

Онез, които сме оставали,
се потехме и под езика,
работехме къде що хванем,
работехме като добитък.

Мъдруваха бащите в къщи:
"Така било е и ще бъде..."
А ние плюехме намръщено
на оглуялата им мъдрост

Зарязвахме софрите троснато
и търтвахме навън, където
една надежда ни докосваща
със нещо хубаво и светло.

О, как сме чакали напрегнато
в задъръстените кафенета!
И късно през нощта си легахме
с последните комюнициета.

О, как се люшкахме в надеждите!...
А тегнеше небето ниско,
свистеше въздуха нажежен...
Не мога повече! Не искам!

Но в многотомните писания,
под буквите и редовете
ще вика нашето страдание
и ще се зъби неприветно –
защото би ни безпощадно
живота с тежките си лапи
направо по устата гладни,
затуй езика ни е грапав.

И стиховете, дето пишем,
когато краднем от съня си,
парфюмен аромат не дишат,
а са навъсени и къси.

За мъката – не щем награди,
не ще дотегнем и с клишета
на томовете ти грамади,
натрупани през вековете.

Но разкажи със думи прости
на тях – на бъдещите хора,
които ще поемат поста ни,
че ние храбро сме се борили.

НУЖНО Е ОБРАЗОВАНИЕ, СЪОБРАЗЕНО С ВРЕМЕТО, В КОЕТО ЖИВЕЕМ

С доц. д-р Атанас Дерменджиев, зам.-ректор по научноизследователската и издателската дейност на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, разговаря докторант Марина Маринова

Доц. д-р Атанас Дерменджиев е специалист по регионална и политическа география, конкретните му научни интереси са насочени към geopolитическите процеси в Европа и на Балканския полуостров. В биографията му като преподавател присъстват лекционни курсове във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, РУ „Ангел Кънчев“, Педагогически факултет на Университета в Гранада – Испания. Доц. д-р Ат. Дерменджиев е редактор на „География на България за 10 клас на СОУ“ и „География на производството и обслужващата сфера“ (университетски учебник). Редакционната му дейност е свързана със сп. „Архив за поселищни проучвания“, „Трудове на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ – книга „География“, сб. „Промените в България, Европа и света и тяхното отражение в училищния курс по география“, сб. „50 години Географски институт при БАН“, сб. „Социална и културна география“, сп. „Издател“. Негови монографии и научни изследвания са: „География на енергетиката в Румъния“ (1996), „Териториална организация на топливно-енергийния комплекс в Румъния“ (1994), „География на селищата в Хасковска област“. – В: География на България. Енциклопедия (2002), Географски анализи (2004).

Марина Маринова: След промените в Закона за висшето образование от 4 юни т.г. какво се промени във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“?

Атанас Дерменджиев: След промените от 4 юни може да се каже, че ние бяхме длъжни да приведем в съответния вид правилника за устройството, дейността, управлението и финансирането на

Ректорът проф. д.фн Ив. Харалампиев открива новата учебна година

ВТУ "Св. св. Кирил и Методий". Освен това по закон всяка година ръководството на университета свиква Общо събрание, на което ректорът представя доклад-отчет за извършеното през изтеклата година. На събранието от 18 октомври стана ясно, че има нови учебни планове, три нови специалности по бакалавърска програма, предстои откриването на филиала на университета в гр. Видин, засилва се интересът към дистанционното обучение, за което разполагаме с много добра база, разбира се, има и още положителни факти, които могат да се споменат. Съществено е да се отбележи, че гласуваните промени в правилника се налагат поради необходимостта от институционална акредитация на университета. В това отношение,

въпреки всички слухове, нямаме проблеми. Недоразуменията явно идват оттам, че след промените в Закона за висшето образование, Националната агенция по оценяване и акредитация трябва да промени своя правилник, защото акредитацията няма да бъде извършвана вече по специалности, а по направления. От началото на 2005 година агенцията ще приеме своя нов правилник, а това ще доведе до нови изисквания и ние също ще трябва да променим необходимата документация. Но това забавяне очевидно не важи само за нас и не означава, че има проблем.

М.М.: По време на последната кандидатстудентска кампания университетът привлече рекорден в историята си брой кандидати. Можем ли да дефинираме този факт като "успех" и на какво се дължи той според Вас?

А.Д.: Да, категорично това беше една изключително успешна кампания на Великотърновския университет. Добрите резултати се дължат на сполучливата реклама. Освен това – колкото и парадоксално да звучи, и на отрицателната реклама: говорейки за нещо, ти го популяризиращ. Но ние имаме своето място като висше учебно заведение и антикампаниите не могат да променят факта, че имахме огромен брой кандидат-студенти.

М.М.: Във времето, в което живеем – на глобализация и информационни технологии, наблюдава ли се "отлив" на интереса към изучаване на хуманитарни науки?

А.Д.: Според мен – да, има такава тенденция, но се наблюдава и нещо друго: броят на желаещите да учат в хуманитарни специалности намалява, но качеството им се увеличава. Досега бройките бяха много и желанието да бъдат запълнени водеше до това много хора, които не желаят да се занимават с хуманитаристика, да се подготвят като специалисти именно в тази област. Попълването на местата с компетентни кандидати, които искат да учат определена специалност, е положително явление. Но определено, времето, в което живеем оказва своето влияние и това е естествено – голям е интересът към новата специалност *компютърни науки*, както и към всички специалности от Стопански факултет – интересът към *икономическите науки* не намалява, освен това в последните 4-5 години *психологията* е в челната тройка на желаните специалности.

М.М.: Демографският срив в България е факт; очаквате ли спад на интереса към университетското образование в близките години? Вие бихте ли си позволили да прогнозирате?

А.Д.: Не очаквам спад в интереса към висшето образование. Не смяtam, че ще има спад и на интереса към Великотърновския университет. Освен това в следващите години неминуемо ще се намали броят на висшите училища в България. Не съм отрицателно настроен към това, че у нас има твърде много висши училища – в края на краищата, всички ние сме свързани с *пазара* и място на него ще има този, който притежава сили да оцелее.

М.М.: Готов ли е Великотърновският университет – като кадри и база, да се включи в рамките на обединена Европа след 2007-а година?

А.Д.: Университетът има много кадри, щатните преподаватели са около 900 души, но естествено разчитаме и на хонорувани специалисти особено за магистърските програми. Но категорично, можем да разчитаме, че и за в бъдеще нашият университет ще продължава да подготвя качествени специалисти, които да отговарят на новите социални условия.

М.М.: Като отчетем първо историческото място, с какво Великотърновският университет би допринесъл за опазване на националната идентичност във времето на космополитизъм?

А.Д.: Смяtam, че е необходимо да се съобразим с някои съществени факти. Трябва да се запази класическият вид на университета, имам предвид да се съхранят като традиция и фактор в обучението най-утвърдените факултети – *Исторически и Филологически*. Те най-пълноценно са свързани с историята на града. Но е изключително важно и магистърските програми да бъдат мобилни и адаптационни съобразно новите изисквания и времето, в което живеем. Редно е да се обърне сериозно внимание на обучението в интердисциплинарни магистърски програми, включващи философия, икономика, география, политика и т.н. За първа година започна да функционира магистърска програма по геopolитика – включва множество дисциплини: история, география, политика... И традиционните специалности са много важни, и новите програми също; наложително в случая е да се запази балансът и студентите да останат доволни от това, което им се предлага.

М.М.: Като преподавател на какво залагате в работата си, за да постигнете диалог със студентите?

А.Д.: Интересно е да се спомене това, че съществува една програма за развитие на критическото мислене чрез четене и писане. Тя се осъществява в повече от 30 страни в цял свят, включително и в България. Това е програма за обучение на преподаватели, към която са се присъединили и специалисти от нашия университет. Аз също съм преминал това обучение – в същността си то представлява набор от стратегии за преподавателска работа, обръща се внимание на т. нар. *“мозъчни атаки”*, акцентира се върху това, което *“знае”*, което *“искам да науча”* и *“научих”*. Смяtam, че тази програма предоставя интересни и актуални стратегии, които добавят творчески момент към преподавателската работа.

М.М.: Вашето пожелание към читателите!

А.Д.: Пожелавам на всички студенти да останат завинаги студенти по дух, на колегите преподаватели – също!

Вълнуващи мигове преди началото на учебната 2004/2005 г.

ДРАМАТУРГЪТ, ЛОРА, АЛЕКСАНДЪР ПАСКАЛЕВ И „КОГАТО ГРЪМ УДАРИ, КАК ЕХОТО ЗАГЛЪХВА“

90 ГОДИНИ ОТ СМЪРТТА НА П. К. ЯВОРОВ

Доц. д-р Стефан Коларов

4.

След заминаването на Лора за Париж Яворов е изцяло погълнат от работата в театъра и окончателното завършване на новата драма, чието заглавие още не е уточнено окончателно. За амбицията на автора можем да съдим от писмо до д-р Кръстю Кръстев (14 март 1912 г.), където ясно са формулирани неговото виждане и желанието да постигне напредък в произведението, което създава: „За мене тя е експеримент в техниката, в занаята на драмата, който трябва да се овладее. Аз искам да бъда и в него тъй сигурен, както се чувствувам в поетическия занаят. По-късно, може би, ще се опитам да ги обединя. Сега ми е необходимо да стоя по-далече от стиха и по-близо до прозата – макар че прозата дори в драмата може да бъде поетична, каквато е прозата на всички големи майстори от Софокла до Шекспира и Чехова.“ По-нататък не без полемична нотка е отбелязано: „И аз съвсем не мисля да е недостатък поетичната атмосфера в някои сцени на първата ми драма. Христофоров е един неизживян в творчеството поет, един мечтател в действителността, която ненавижда мечтата и поезията. Но Боян допусна една основна грешка: той покрива образа на Христофоров с моята личност. Действително аз излязох от едно лично преживяване и при разработката на сюжета в началния гласък образът на Христофоров не можеше да не получи някои черти от самия мене. Но в своето развитие той отива по своята собствена логическа линия. Затова

аз преживях трагедията, а той се самоубива. Аз усещам днес миналото страдание само като една спазма на сърцето, миналите си блуждания като една бездна, от която излязох за нов живот. Христофоров е твърде много затворен и ...аз го погребах, заедно с онзи човек, който погребах у себе си. Сега съм друг, силен, готов за борба, за да покажа, че мога нещо. Въпреки съмненията на мнозина...“

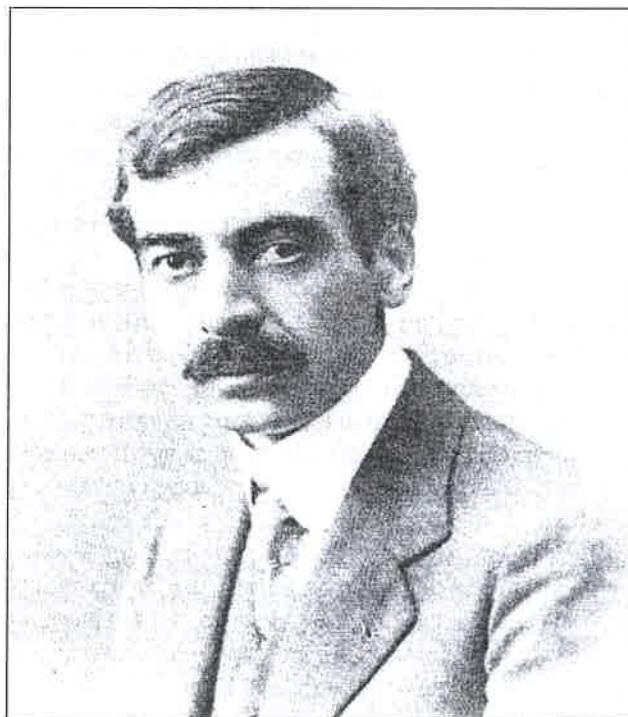
Това е важна изповед на твореца през човека, който не само е авторитет за него, но благодарение на чиято помощ, той постига триумфалното си развитие. Впечатляват както точния анализ на „В полите на Витоша“ и главния герой, така също и решимостта, с която Яворов иска да продължи напред. Навлязъл в зрялата житейска възраст в разцвета на силите си, той иска да покаже всичко най-хубаво, което носи у себе си и специално неразкритите още свои качества на драматург. Това е направило силно впечатление на Владимир Василев, който също в писмо до д-р Кр. Кръстев му съобщава: „Срещнах се во София со някои членове на Якобинския клуб, от които нищо не разбрах. Какво асла искаш да разбера например от Яворова, когато шумът около „Полите“ го е направил сомнамбул, който вече нищо не вижда и от нищо друго не се интересува, освен от миналите си и бъдещи драми, драми, драми...“

Изразеното мнение от Владимир Василев е не случайно, а заслужава внимание и от литературно-историческо гледище. Ранните си стъпки младият тогава

критик прави в сп. "Мисъл", но то вече не съществува, а кръгът фактически се е разпаднал. Владимир Василев (1883 – 1963) е почти връстник с Боян Пенев (1882 – 1927) и двамата известно време са били състуденти по славянска филология. Баштата на Василев обаче го принуждава да завърши право и той става съдия в Радомир, Плевен, Пловдив, след което се установява в София. Но съхранява литературните си интереси, доразвива ги и се налага като водеща фигура след като основава сп. "Златорог", започнало да излиза от 1920 г. Неколкократно е бил директор на Народния театър. Затова той поддържа трайна връзка с Боян Пенев и следи дебатите около първата Яворова драма. Дружба го свързва с поета от времето, когато е сътрудник на сп. "Мисъл", и тя продължава до неговия гибелен край. Избран като редовен доцент през 1912 г., Боян Пенев заминава на специализация в Мюнхен и Берлин, където проучва влиянието на немската литература върху славянските литератури. Затова съдията с литературни амбиции, които по-късно ще осъществи, му пише: "Най-много клюкарствувахме со Яворова. Разправиите за неговата пиеса са го докарали во една постоянна авторска екзалтация – готов е да завре вдън земя всеки, който го погледне на криво, макар до вчера да го е считал за господ, и наопаки – да въздига во гений, всеки, който му каже наздраве за Полите на Витоша. Сега написал нова драма "Под стария дъб" в две части: едната "Когато гръм удари", драма в три действия, която ще се представя, другата "Как ехото загълхва" драматически разказ-епилог. Во връзка со нея ми приказва такива (общи) работи за революцията, която ще направят, така се самозабравя и жестикулира, че ме накара остро и со ирония да го озъптявам. Огънят раздухват хората на новия му щаб – Тихов, Арнаудов, Кремен и прочия. И тримата ще те разсипват на пух и прах..." (8 април 1912 г.)

Състоянието на Яворов, характеристиката на неговото поведение, описани от Владимир Василев, допълват щрихите на богатия му творчески образ и затова имат значима стойност. Личи и позицията на критика, който явно споделя оценките на Боян Пенев. Индиректно се долавя и още нещо: едва съзряващото желание да се създаде нов "кърг" около ново издание. Това подсказва и иронията, изразена в друго писмо между двамата критици.

Малко по-късно, когато се появява съобщението за планирания нов литературен сборник, пак Владимир

Снимка с посвещение: "На моята Лора".
Яворов, 2 септ. 911

Василев пише този път до Боян Пенев, който още е в чужбина: "Чакай! Прозри вдъхновението на Станчева и отгадай заглавието му! Но съмнявам се дали и тогава би го отгадал, затова ще ти го кажа: чуй – да... не на смях: "Витоша"! Ако не по друг (начин), поне съзаглавието Яворов, ще успее да увековечи драмата си. Ако има улица, биария, кебапчийници, бозаджийница и шантан "Витоша", защо да няма един литературен сборник!..."

Това отново подчертава ситуацията около "В полите на Витоша" и нейния автор – дори част от тези, които са уважавали неговата поезия, трудно го възприемат като драматург. Приятелството в литературната не винаги е еднозначно. Към критическите оценки винаги е необходимо да се подхожда внимателно, защото в тях има и силна доза субективизъм, лично пристрастие, дори лека или по-силна ревност или даже завист. В нашенските нрави това е често явление и може да се каже, че Яворов понася и силни несправедливи удари не само от бездарни клеветници, но и от авторитетни писатели и критици, за което вече стана дума, или тепърва предстоят нови отрицания, атаки,

клевети. Освен че не винаги е невинен, именитият творец е и доста предизвикателен, язвителен, склонен към ехидни подмятания, шеги или притворство. Той не се бои да воюва и когато е редактор, и като артистически секретар на Народния театър, когато трябва да рецензира и докладва новопостъпили пиеси. Това е основна част от неговата работа и тя му донася изключително много главоболия.

Търпението на неговите опоненти е изчерпано, когато през пролетта на 1912 г. е включена в репертоара драмата „Когато гръм удари“. Процедурата е спазена, след като са получени рецензиите на Иван Д. Шишманов и д-р Михаил Тихов. Оценката на авторитетния литературовед има важно значение за артистическия комитет: „Яворов и във втората си драма показва, че не обича баналното. Той има жив усет за ефектното. Композицията му е стегната, сгъстена...“ Бележките му не променят основното мнение. Д-р Тихов твърдо стои зад автора, както и в рецензиите си за първата му пиеса: „С тази драма г. Яворов доказва за втори път, че пътят към новата драма у нас за сега сякаш той е призван да посочва и води... По своя строеж, развитие и изпълнение, особено тази му работа остава образцова за нашата литература...“ В протоколите от заседанията може да се проследи пътят към сцената: определен е хонорарът: „На г. П. К. Яворов за приетата с протокол № 24 от 31 март т.г. негова пиеса „Когато гръм удари“, драма в 3 действия за ½ кола всичко 350 лева.“ Малко по-късно е докладван репертоарът през следващия сезон 1912/1913. Между новите български пиеси са включени „Първите“ от П. Ю. Тодоров и „Когато гръм удари“ на Яворов, а сред преводните личат „Хамлет“ от Шекспир, „Коварство и любов“ от Шилер, „Три сестри“ от Чехов, „Призраци“ от Ибсен... Ще продължат да се играят три Базови пиеси: „Борислав“, „Под игото“, „Казаларската царица“, „Иванко“ от Друмев, „В полите на Витоша“ на Яворов и др. Доверието на издателя също продължа да окуряжава автора и не закъснява сключването на договор за издаване на новото произведение:

„П. К. Яворов и Ал. Паскалев, представляващ командитното дружество Ал. Паскалев и С-ие се съгласихме за издаването на новата драма на П. К. Яворов „Под стария дъб“ (I. „Когато гръм удари...“ и II. „Как ехото загълхва...“)

1. Изданието ще се печата в 3100 (три хиляди и сто) екз.

2. Хартията и формата ще бъдат като тия на „В полите на Витоша“.

3. Книгата ще се пусне в продажба най-късно през месец октомври 1912 год.

4. Книгата ще има цена 2 (два) лева и П. К. Яворов не бива да я направи по-голяма от 8 (осем) коли.

5. П. К. Яворов ще вземе от книгата за себе си 100 (сто) екз. безплатно.

6. Хонорарът е 900 (деветстотин) лева, които Ал. Паскалев ще изплати П. К. Яворову на три пъти в полици по 300 (триста) лв., с падежи 4 (четири) месеца, 7 (седем) месеца и 10 (десет) месеца от деня на излязянето от печат на книгата.

7. П. К. Яворов не може да препечатва или да дава за препечатване било изцяло, било от части книгата си „Под стария дъб“, докато това първо издание не се изчерпи окончателно.

8. Този договор се отнася само за първото издание на „Под стария дъб“...

Споразуменията между Яворов и неговия издател ясно показват, че приятелските чувства не са пречили на деловитостта и спазването на етичните норми. Макар че в някои от късните спомени отделни съвременници се опитват да представят Паскалев като човек, който е имал по-голяма полза от изданията на известните ни творци, отколкото те, включително и по повод на Яворов, трябва да обърнем внимание на тогавашните, а и на много от днешните условия, когато издаването на български автори, и въобще издателската дейност, са носели големи материални рискове. И когато издава първата пиеса, и сега при подготовката на втората и нейното предстоящо публикуване, Паскалев оказва материална подкрепа на автора, но особено ценна е моралната подкрепа. Да обърнем отново внимание на тиража – три хиляди екземпляра, днес никой не издава пиеси в такъв тираж. А Яворов е силно атакуван в ония момент, защитници и опоненти образуват два силни лагера, които без съмнение са влияели на публиката.

Поредицата от „театралните“ скандали започва още през януари, когато програмираното представление на драмата „Боян магесникът“ от Христов се играе пред неколцина зрители. Гневният автор отправя писмено обвинение към управата на Народния театър като пише на Яворов: „Чувствам се много огорчен от снощния вид на театра. Като си спомниш, че Ивановски може

да турне 12 дни между третото-четвъртото представление на Бояна и 16 – между петото и шестото, ще се съгласиш и ти сам, че компрометирането на писата ми е съвсем изкуствено.” Буйният и невъздържан поет и драматург е пак недоволен, дори след приемането и включването на неговата драма в репертоара. И нима ще стоят със скръстени ръце авторите, чито творби с доклад на артистическия секретар се отхвърлят. А това става постоянно – в протоколите са отбелязани неприетите ръкописи: “Иван Шишман” от Ив. Кравков, “Посилният” от А. Карима, “Размирно време” от Ив. К. Фичев, “Семето поникна” от Богомил Кимрянов, “Йуда” от Бекри Ганим (К. Мутафов), “Жivot за живот” от подпоручик Ц. Ботев, “Един живот” от К. И. Рилски, “Без слънце” от Св. Камбуров, “Дългът и престъплението” от З. Йончев и др.

Отмъщението на Ана Карима е до болка познато и елементарно – под псевдонима А. Самуров тя публикува рецензия за “В полите на Витоша” в сп. “Българска сбирка”, г. XIX, кн. 5, като я отрича изцяло и за да унижи автора, сравнява творбата му с драмата на Я. Узунов “Добри хайдутин” от 1880 г. Изненадващ ход и за самия Яворов взема недоволството на Цанко Церковски. Докато с Карима има стари дрязги, то с поета от Бяла Черква той има дружески отношения. Церковски, който е имал девет деца, не е скривал материалните си притеснения, разчитал е на драмата си, която “чака” ред от четири години, и затова с пощенска карта от 5 февруари пита какво е положението с предложената от него писса: “Каквото и да стане с “Лудимлади” съобщи, че знаеш какво са те за мен и моята съдба...” Същевременно Григор Чешмеджиев публикува в три броя на в. “Камбана” статията си “Нашият театър”, като във всяка част са поставени различни проблеми: около въпроса за избор на писси, около въпроса за автономнотта му, театрални рецензенти, съвети, избор на писси. Директорът на Народния театър Ив. Д. Иванов отговаря на нападките с писмо до в. “Ден”, но Чешмеджиев засилва атаката. Предизвиква анкета около случая с писателя Добри Немиров и неговите взаимоотношения с артистическия секретар Яворов, така също публикува в “Камбана” нови статии: “Фаворизъмът в театъра” и “Комедия в театралното управление”. Именно това не пропуска Цанко Церковски и се отзовава в същия вестник с публикацията “По фаворизма в Народния театър”, в която пише: “Как може да се обясни факта, че новата писса

на г. секретаря Яворов, която още не беше написана, когато моята беше приета, днес се разучава от артистите в Народния театър, а моята да лежи в чекмеджето на някой рецензент непогледната?” Причината, според пренебрегнатия автор, се криела, в това че в дружески разговор с Яворов той му посочил слабостите на “В полите на Витоша”. На 21 април той изпраща телеграма до министъра на Народното просвещение С. С. Бобчев и иска от него да се прекрати “оная недостойна игра, която се играе от девет месеца вече с моята писса “Лудимлади””.

Въпреки тези усилия на непризнатия драматург, артистическият комитет и рецензентите отхвърлят писата му и той през лятото от Бяла черква с истинска ярост праща писмо на Яворов: “Пейо, проклети да сте вие всички там в Народния театър!...”

В разгара на тази “бясна атака”, както я нарича Яворов, на която той отговаря със статиите “Големите въпроси” и “За да не остана длъжен”, се примесва още една клевета. Печалното е, че тя е дело на Антон Страшимиров. В редактираното от него сп. “Наш живот” той пише, че младият писател Ст. Г. Иванов, автор на драмата “Майка” е бил ограбен от виден български писател – Яворов. Тази допнапробна инсинуация засяга дълбоко честолюбието на популярния и обичан творец и той дава Страшимиров под съд като възобновен. Страшимиров пише: “Моля почитаемия съд да наложи на обвиняемия прилично наказание (по чл. 236, п. 5, от Н.З.) за обида и клевета чрез печата и да му възложи всичките разноски по делото. Аз не съм извършил приписаното ми позорно деяние и не съм заслужил обидите, които ми се хвърлят...” Тъжба до мировия съдия в София срещу Ст. Г. Иванов, чиновник в Главната дирекция на пощите и телеграфите и автор на защищаваната от Страшимиров писса, допълва това повече комично събитие, в което обаче има доста силен горчив привкус. За неговия край съобщава в. “Народ” (г. I, бр. 185) на 19 юни: “Делото Страшимиров – Яворов днес се разгледа в Окръжния съд. Страшимиров заявява, че писаното в неговото сп. “Нов живот”, не се отнася до Яворов, а се отнася за съвсем друго лице. След една такава категорична декларация, съдът постанови да се прекрати делото.”

Допускал ли е тогава авторът на “Когато гръм удари, как ехото загъльхва”, че тепърва му предстои голямата битка с Темида и нейните представители и

жалкият епизод с невзрачния чиновник и неговия настойник ще му изглежда почти забавен?

В далечната френска столица Лора очаква с нетърпение новините от София и живо се интересува от събитията, свързани с нейния любим, чака жадно изповедите му, а не осъдните пощенски карти, които той изпраща в отговор на нейните писма. Тя е хронириала по един неподражаем начин мисли и чувства, мимолетни желания, опасни прозрения и мрачни предупреждения. Как е виждала своето бъдеще с мъжа на сърцето си, това, което тя неколкократно нарича "мое щастие", Лора е пресъздала с истинско проникновение и драматизъм в писмото от "понеделник вечер" – два дни преди да замине на 29 февруари за Париж. Тази изповед дава възможност да видим образите на двамата влюбени, важни черти от тяхната вътрешна същност, да усетим колко близки, и същевременно колко далечни са те един на друг. Ако двамата бяха "разчели" истински това послание, може би щяха да избегнат ужасните последици на безумната страсть, която ще ги отведе в гроба.

Истинската Лора споделя състоянието си безхитростно и откровено, без заобикалки и женски престругви: "Много ми е тъжно тази вечер. Но още по-тъжно ще ми бъде, като повярвам, че утре – в същия час, ти ще се почувствуваш сам. Ти не ме обичаш много, или поне не ме обичаш толкова, колкото ми трябва. Но все ме обичаш малко. И за това толкова "малко" се боя. Заради него – не искам да си тъжен – и това да е за мене.

...И в тази минута – когато съм сломена от мисълта, че ти се изльга, че ти не ме обичаш – все пак ми е по-леко – отколкото в моментите, когато чувствувам твоята полу-любов. С твоята не-любов аз се бях примирila след Париж. Не мислех за нея, нито я очаквах. И аз бях съвсем спокойна, защото всичките ми интереси не ме изпращаха по-далеч от входа на къщата. Ти, кой знае защо – или може би уязвен от моята къса памет – ми предложи това, което исках в Париж и за което вече не мислех. Не отказвай, защото очите ти ме обичаха. И аз се почувствах щастлива. Аз не знаех каква снизходителна и унизителна полу-любов ми предлагаш. Бъди убеден, че никога не бих я приела. Ето защо аз гледам на моето заминаване като на един край или – ако ти можеш да се промениш – като на едно начало – съвсем ново начало (ако това може да се каже).

Защото да останем гдето сме – то значи да се задовола с твоята полу-любов и да се измъчвам. А аз жадувам за щастие. Бих го имала ако ме обичаше ти повече. Не можеш? Тогава е излишно да продължаваш шагата, която е и безсмислена, и жестока.

Ти няколко пъти помисли, че ако бяхме вече заедно, нашите недоразумения щяха да изчезнат. Защо? Защото в отношенията ни щеше да има може би повече чувственост, а после дълги – дълги часове щеше да имаш студени, непроницаеми очи и аз щях да те чувствувам безкрайно далече от себе си, както и сега! Не разбра ли, че това, което най-много ме измъчи, то е тази бездна между нас. Щом съществува, никакви нежности не ще я заличат. Затова не на чувствеността ти разчитам, като чакам "чудото"... – Моето заминаване ми струва големи усилия. И те са последните, които съм способна да направя, за да те накарам да ме обичаш. Защото нищо не остана. Аз дойдох при тебе с една много дълбока нежност и с една доста голяма жизненост. Ти никак си разболя душата ми. Вчера ме упрекваше, че не видях в тебе един болен. По-скоро тебе би трябало да упреквам, че не оцени моето здраве. Не ми се сърди, че ти пиша всичко това. То е тъкмо твой, както ти го пиша. Но много мъчително се е набрало в сърцето ми и аз ти пиша против волята си."

Следващите размишления на Лора допълват това, което тя вече изрично е отбелязала – "не на чувствеността ти разчитам", и чрез тях недвусмислено изпъква една от най-сериозните причини за предстоящата драма. Пламенната натура на Яворов се изправя пред рационална жена, която на неговата мъжка страсть иска да отговори с приятелство, което да обсеби вътрешната свобода и независимост на творческия дух. Това откровение е сложно и многозначително: "Познавам подозителността ти и затова те моля да се помъчиш да ме разбереш само твой както ти пиша. Аз те обичам. Но не ми стига това, което е. За мене идеалната женитба или любов е тази, в която жената е за мъжът – най-близката приятелка, най-нежната сестра и най-желаната метреса. Тези три неща заедно, непременно и трите. Ако последното не е буквально, то само за това, защото е по-разумно да не бъде сега при нашите лоши условия, т. е. при възможността да имаме син, който още не може да се нарече твой син. Значи третото условие ще бъде отложено. Но да останат първите две, но да останат абсолютно пълни. И очите никога да не са толкова далечни, колкото са

сега. Не само най-близка приятелка, а и единствена приятелка... Това ми трябва за моето щастие.”

Сексуалното общуване – “най-желаната метрена”, Лора измества, тя дори предлага “да бъде отложено”. В нейната представа за мъжа, когото желае и иска да обича всеотдайно, се налага друга нравствена мярка и затова тя подчертава: “Ти си разгален. Навикнал си, изглежда, да подаряваш снизходително по няколко разсеяни внимания (или внимателни разсеяности – както искаш!) и си въобразяваш, че правиш щастливи (жените – добавката моя Ст. К.). Може би това да е било. За мое нещастие – аз искам много. И само когато това “много” не ти се види страшно, само тогава ще има смисъл да се върна. Ако това никога не ще бъде, не се шегувай повече. Пак ти повтарям – с твоята нелюбов бих се примирила без никакъв упрек. Но с твоята полу-любов – тя може да ме възмути и аз не я искам.”

Проблемите на театъра и преди всичко работата върху новата пиеса погълъщат Яворов изцяло, а раздялата откроява неговото внимание от емоционалните му вълнения, свързани с избраницата му. За Лора месеците, прекарани в Париж, са време на размисъл и равносметка. Докато от Лондон тя пише едно сред друго “Писмо до никого”, сега желанието ѝ да пише и изповядва мисли и чувства е свързано с конкретен човек и парижката кореспонденция добива изключителна стойност. Във Франция, където епистоларната литература има трайно място и значение, Лора Каравелова прави своя сериозен принос за развитието на тази литература у нас, без, разбира се, в ония период от своя живот да е съзнавала това. Ето кое придава на нейните писма още по-голяма стойност. Те са изповеди с неоценима идеино-психологическа и естетическа стойност, в тях документалността, фактите и събитията са белязани от великото чувство на любовта.

Намирайки се във френската столица, Лора постоянно прави паралели между “двете истории – миналогодишната през декември тук и новата през последните месеци в София”, възкръсват миговете, когато тя отчаяно е чакала отговора на поета, след като е разкрила чувствата си. Терзанието преобладава в много от родовете, които тя изпраща след тежък, мъчителен размисъл: “Аз много скъпи и желани работи бях мечтала – за тебе – за нас, но в твоите фрази тук в Париж, ако имаше красота, то нямаше нито капка топлина – никаква човечност... Но аз те обичах много,

за да мисля за самолюбието си... Но днес, когато ти ми казваш, че ме обичаш, не смей да си играеш с мене и не смей да прилагаш своите теории. Ако ний не сме заедно – вината е само твоя. Пиша ти това, защото мисля, че имам право да говоря за нашите отношения по този начин. Правото си ми дал ти – като си ми казал, че ме обичаш; даваш ми това право всеки ден, когато ме целуваш в писмата си, когато се подписваш “твой”. – Или наистина си мой, напълно мой, или ми напиши открито противното. Аз искам много, искам всичко и нямам време да те деля с когото и да е. Аз искам всичко или нищо. Един ден ти ми заяви, че можеш да обичаш едновременно няколко жени. Това е твоя работа. Обичай и десет – но аз не съм в колекцията. Помни обещанието си – но понеже ти мислиш, че истината е в момента, добре – откажи се от него, но откажи се пред мене. Тогава аз никога никакъв упрек не ще ти направя, нито ще имам право да мисля лоши за тебе. Но, разбира се – ний никога не ще се видим. Тази истина е може би единствената, която най-сигурно не е в момента, а във вечността, докато сме вечни ний – разбира се...”

Рационалната природа на Лора се е проявила в тези признания без остатък. Крайните желания, изразени в такъв ултимативен, дори агресивен тон, са може би резултат и на нейното възпитание, на годините, прекарани в католическия пансион, дори приемането на католическата религия, липсата на житейски опит, а и на опит с мъжете, който с насильтвената женитба е получил уродлива и отблъскаща форма. Тя иска да наложи своите схващания, да навлезе в “тайството” на творец с изградена личност, с възходи и падения, със завоювано място в обществото и литературата. Трудно е да се възприеме дори от обикновения човек формула като: “Аз мисля, че истинската любов се заключава в това хората да си стигат един на друг, въпреки всичките си недостатъци.” Безапелационно Лора отхвърля всичко, което е присъщо на поетическата природа на този, когото е избрала: “Твоето е фрази и един безкраен алtruизъм и идеализъм, толкова безкрайни, щото могат да уморятнякого.”

Неврозата става постоянно състояние на доброволната бежанка от София и тя не скрива действителното си положение: “Аз се измъчих да броя часовете – не на дните, а няколко пъти през денят, – часовете на всяка поща. Твоите карти запази за обожателки, тези, които за да разгонят скуката си – пишат на

Саморъчната поправка на "Стон"
от Яворов – "На Лора"

Чувствителното прозрение слу-

чайно хрумване ли е, или съдбовно пророчество?

Лора не е малодушна меланхоличка, която кърши ръце в безизходица и моли за любов – така изглежда на пръв поглед. В своите преценки за себе си и към околните тя е пряма, открита и дори стига до безпощадност. Очакването на развоя я кара да рисува образите на най-близките и хора с черти, които те едвали са допуснали, че някой би си позволил да покаже. Истините, изречени от дъщерята за Екатерина Каравелова, са шокиращи. По същия начин Лора пише за сестра си Виола и за своя зет Илия Белинов, за тяхната среда. За един от своите ухажори – Крум Чапрашков, и срещата с него в Париж, споделя: "Той, бедния, го беше страх да ме гледа – и аз наистина го бях прекалила в София с грубостта си." Красива и желана, Лора не е кокетка и затова тази женска черта тя ненавижда, което ѝ донася безброй страдания във връзката ѝ с Яворов. Достатъчно суетна, но и горда, тя следва вътрешния си усет към хората, като открыто се стреми да надмогне предразсъдъците и ограниченията, които в онази епоха слагат силен отпечатък върху взаимоотношенията на близки и чужди. Резкият тон в писмата ѝ я кара да се извинява: "Прости, че съм груба, но в този момент съм злоба и отчаяние!..." Другаде се оправдава: "Моята нетактичност – аз добре я виждам – тя иде от това, че те обичам повече, отколкото е необходимо."

писателя дитирамби и трепетно очакват отговора му в някое затънто село. Аз не от скуча дойдох при тебе, а от едно хубаво чувство, което ти не разбра и никога не ще разбереш, защото сам не можеш да го почувствуваш. И аз не искам вече твоята любов. Тя ще дойде много късно... Твоята любов ще дойде много късно." Това прозрение слу-

ческата дейност на Яворов и следи всичко, което е свързано с изявите му като драматург. Това личи от начина, по който тя му пише: "Ти, мило момче, си много добро... Благодаря ти много, че ми прашаш писата. Снощи Виола и Илия разискваха старата писата и искаха непременно да знаят сюжета на новата..." Възклика непринудено: "Ами ти кажи ми какво щеше да правиш, ако бях в София – с писата? Ти по никакъв начин не щеше да я свършиш тъй скоро!" Размечтана, очаква новата премиера: "Моята рокля за твоята писата още не е готова. Бързам да я имам въкъщи – ще я гледам и ще ми се струва, че след малко ти идеш и отиваме заедно на първото представление на "Под стария дъб". Ще бъде ли това и ще отидем ли заедно?" В писмо от 26 март специално разсъждава за образа на Бистра, научавайки за рецензията на Иван Д. Шишманов за "Когато гръм удари, как ехото загълхва" и неговата интерпретация на главната героиня. Лора отново показва своята начетеност, умението да тълкува художествените творби, самостоятелността на виждането си: "Всякой, който прочете новата писата, ще се запита дали Бистра, обичайки мъжа си – ще се съгласи на тая "сделка". Защо мислиш, че никоя жена не ще признае, че психологията на Бистра може да бъде психологията на много жени? Именно защото го обича, защото много го обича, тя се страхува да не го изгуби. А той "добрят" – я изтезава несъзнателно с вечното си очакване на детето, което не иде. Това не отива ли до там, щото започва да чувствува мъжът си блуждающ нейде все по-далеч от нея? И именно, защото много го обича, тя несъзнателно е вече готова за "сделката"... Защо един мъж да е готов на престъпление заради любовта на една жена, защо той може да открадне, за да удовлетвори капризите ѝ, защо той може да убие някого, за да я вземе в ръцете му и т.н. А защо също една жена да не е готова на престъпление, за да запази любовта на един мъж? И лъжата на Бистра е като всяко друго престъпление – със същата цел – да запази человека, когото обича. Не виждам на какво се чуди Шишманов."

Лора Каравелова, която иска да обича, за отхвърли ограниченията на един омразен брак, вниква в моралния патос на писата, затова нейните размисли са така смели и решителни: "Жените не ще смеят да те защитят, защото – насаме – мъжете ще им направят доста неприятни сцени – че са се осмелили да защи-

щават жени като Бистра. Защото даже мъже, живущи на сметка на приятелите на жените си, са големи моралисти.” И още: “Ти ще ми се смееш, но ако всички моралисти нападнат Бистра, аз ще я защитя, ще се помъча да я защитя.”

Неспокойна, противоречива, изненадващо остроумна, уморена и дори ексцентрична е в парижката си кореспонденция влюбената в поета, все още неразведена госпожа Дренкова. Нейните желания и предчувствия издават изострената ѝ чувствителност, природната дарба да тълкува значите, които бъдещето ѝ чертае. Може би като някакъв малък реванш, Яворов ѝ изпраща новата си снимка, навярно направена заради нея – артистичната поза, бялата масичка, изисканото облекло, дълбокото загадъчно изражение на лицето и очите... В отговор Лора изпраща едно дълго писмо, в което е дала “своя” портрет, рисувайки любимия мъж, така, както никой друг не го е видял: “Ти си много скритен, мой Пейо, до сега никои не ми писа за хубавия сюрприз, който тази заран ме тъй зарадва. Зарадвах се много и те целувам много и ще те целувам още. Ти си много хубав, но защо ти са толкова тъжни очите? А устните и долната част на лицето тъй детска, щото наистина те чувствувам мой син. Да, да, ти си пред мене – с твоите тъжни, мечтателни и чисти очи, с твоите нервни и чувствителни ноздри, с твоите разочаровани и многознащи гънки около устата, с рядко запазената детска линия в долната част на овала на лицето, в която въпреки желанието ти да умреш млад, има още толкова желание да видиш – ти, всичко виделия, и да узнаеш – ти, всичко узналия... И след това, ако не трябва да се отчая!! Ти, наистина, си един “вампир” и майка ми имаше право да те нарече тъй неотдавна. Но ти си най-интересният вампир на света, а още повече сега, като си се изконтил толкова – страх ме е да не ми завидят на щастието по някакъв много осезателен начин и да не ми го отнемат... Твоята фотография още повече ме убеждава, че трябва да се върна и да бда (как се пише тая дума?). Вижда се, бях забравила колко си хубав и бях почти спокойна!”

Предчувствията съпътствуват тази умна и дълбока жена и те са неразделна част от нейната вътрешна природа. В писмо от 3 май тя дава израз на скритата душевна болка, която я измъчва: “Страх ме е за тебе, страх ме е за мене, колкото и второто да е смешно, защото себе си поне аз мога непрестанно да следа и за себе си поне аз не виждам нещо реално, което да ме

заплашва... А все пак ме е страх, страх ме е и за двамата, за нашата любов, страх ме е от времето, което минува... Всички тия последни дни душата ми е тревожна, очакваща нещо лошо и непоправимо.” И след няколко реда изненадващите въпроси, на които следващите месеци ще дадат точния отговор: “Хубавото малко момиче”, което толкова неочеквано се интересува от мене, не е ли избрало най-удобния начин да се интересува от тебе? И винаги в интереса на една жена към друга не влиза ли преди всичко интереса към мъжът, за чиято избраница минува едната?” След като получава от Яворов сп. “Съвременна мисъл”, г. III, кн. 4-5 със студията на Михаил Кремен “В полите на Витоша” и нейните критики”, на 18 май Лора пише със засилваща се мнителност: “Как се нарича малката годеница и кой е годеникът? Аз трябва да се заинтересувам за тях още в денят, когато ти ми съобщи, че те са се интересували от мене и че чували да се говори за мене – “само добро и хубаво”. Те са, наистина, феномени тогава – аз трябва да ги зная.”

На 6 юни 1912 г. Лора Каравелова се завръща в София, на другия ден по обяд Яворов получава краткото послание: “Ако случайно ти не дойдеш, а пратиш някого – тогава ще му дадат това писмо и ти ще знаеш, че в 3 часът ще те чакам в къщи и че ще ми четеш писата...”

След продължителната раздяла, като че ли всички недоразумения между двамата са преодолени, само един непредвиден летен грип е пречка влюблението да са заедно. Когато вече болестта преминава, Яворов изпраща писмо до любимата с очакване да се видят: “Мила Ло-

Лора и Яворов в семейния кът,
снимани от Дора Кремен

ра, целувам те. Треската ми съвсем мина. Остана да ме боли само гърлото – доста силно, и черепа, на няколко места. Разбира се, едно общо неразположение трае. Мила Лора, на сърцето ми е добре, на сърцето ми е много-много приятно, като си мисля за тебе. Снощи Паскалев идва у мене и ми каза, че в събота трябва да предам писцата в печатницата, за да се почне нареждането от понеделник. Ние с тебе трябва да я прочетем заедно утре-други ден, за да проверя върху твоето чувство някои места, които ми се виждат твърде книжни. Искам да се посъветвам с тебе и за друга една важна работа. Аз ще мога да изляза след пладне и понеже вчера ти ми позволи да дойда днес в "Цар Шишман" по-рано, ще те подиря на 4 ч. Боя се, обаче, да не съм сънувал това. Или частът ти е зает? Аз ще отида и, ако те няма, ще се върна. Вначало, в първия порив, те целунах, но сега – няма да повторя, макар устните ми не са вече попукани, брадата ми още не е огладена. До виждане и до много целувки. Твоя Яворов."

Софийският епархийски духовен съд на заседание на 20 юни разглежда бракоразводното дело и взема решение да се разтрогне бракът между д-р Иван К. Дренков и Лора П. Каравелова по вина на последната, позволява на д-р Дренков да встъпи във втори брак, а Лора Каравелова трябва да остане в безбрачие две години, с право на ходатайство през това време пред Св. Синод за съвършено опрощаване наложеното ѝ безбрачие, 3-годишният Петко остава при майка си, като задължение и на двамата родители е да се грижат за препитанието му до пълнолетие, а размерът на средствата остава да определят общите съдилища...

За това събитие и за своите намерения Яворов съобщава на сестра си Екатерина Найденова, с която поддържа тесни връзки и на която споделя как върви интимния му живот: "Разбира се, че не бих се годил, без да ви предупредя. Работата се касае за една любовна история, края на която остава забулен в гъста мъгла. Не е изключена обаче възможността да се оженя. На всеки случай, всичко ще се реши след 2-3 месеца. Въпроса е за по-малката дъщеря на Каравелова, Лора, жената на д-ра Дрянков. Интригата е доста стара, но историята почна на здраво от началото на септември м.г. Развода се реши преди 2-3 седмици с едно запрещение от 2 години за наша сметка, но аз не смяtam това много важно, защото ще се постигне отменение. Kokonata e на 25-26 г. и има едно момче на 3 години.

Приключвам една карта с образа ѝ. Това е последната ѝ снимка, от преди 3-4 месеца."

В тези юнски дни, непосредствено след завръщането на Лора от Париж, става още едно малко събитие, което на пръв поглед би било почти незначително, ако впоследствие не добива изключителен трагичен характер с невероятна развръзка. Озадачена от писмото на Яворов, в което той ѝ съобщава за общуването с Михаил Грозев и неговата приятелка, още в отговора тя е задала неспокойните си въпроси и е разкрила ревнивите си размишления по този повод: "Защо малкото момиче трябва да прилича на мене? Годеникът бил я харесал и без това. Значи тя трябва да прилича на мене – заради тебе. В един момент ти ще вземеш нея заради мене... а после чудно ли е да почнеш да вземаш мене за нея? За второто, а и за първото ти благодаря и се отказвам предварително от състезания. Ако ти чувствуваш, че което и да е малко момиче те заинтересува – остани си в София, но ми обясни приятелски. Всичко допушам и всичко ще разбера." Написаното обаче не отговаря на поведението на мнителната влюбена. За да бъде самостоятелна, тя наема жилище на ул. "Цар Шишман" № 29 – според Михаил Кремен "в партера на една стара двуетажна къща", според неговата любима – "в партера на една едноетажна сграда" (затова е нужно да бъдем предпазливи, когато четем спомени, дори и такива, които изглеждат най-правдоподобни!).

Поканени от Лора и Яворов, годениците им гостуват, за да се запознаят с пристигналата от Париж домакиня. Михаил Кремен работи като учител и пише разкази, а неговата приятелка е студентка във Факултета по естествена история на Софийския университет. Родена е в Ловеч през 1894 г. Годеникът описва Лора така: "Приближава към нас, сърдечно протегнала ръце, една безкрайно пленителна жена. Тя изглеждаше превисока в своя дълъг пеньоар от тъмно-вишнева корона с широки ревери и дълбоко деколте. В тъмната рамка на кестенявите коси кожата ѝ имаше матовия цвят на слонова кост. Челото бе скрито под дълъг, леко къдряв бретон. В израза на лицето имаше нещо детинско, дори бебешко. Но това идваше сякаш не от бретона, а от малката усмивка. Тази наивност се подчертава още повече от топлия поглед на две тъмни, засенчени от скрита тъга очи, които те гледат доверчиво и предано. Лора от своя страна при запознаването възкликала: "Не можех да си представя, че сте с

брада! – ми каза тя разочаровано. – Колко възрастен ви прави брадата! Госпожице Конова, накарайте го да я обръсне!"

А ето и мнението за момичето: "Пейо – обърна се тя към Яворов, ти не ми писа, че годеницата е толкова млада. Ти я бе нарекъл малка." Дора Конова си спомня: "Моето първо впечатление от Лора не отговаряше на представата ми за нея, която си бях съставила, след като Яворов беше ми показал малкото портретче. Вместо това видях ефектна светска жена, която учудено ме гледаше и наблюдаваше. Много скоро получих покана да отида у Лора. Когато тя разговаряше с мен, тя пак тъй най-внимателно ме наблюдаваше и имаше същото учудено изражение на лицето си като първия път, когато се запознахме..."

Театралните битки и сърдечните тревоги все повече се смесват със страшния признак на войната, която се задава и за която през изминалите месеци все повече се засилва всеобщото предчувствие. Още през януари в София пребивава нелегално Тодор Александров и търси Яворов, който е задграничен представител на ВМОРО. Молбата на революционера е: "Ако можеш ми услуги с паспорта си, прати или донеси го, за да го използвам..." Търсенето на паспорт не е лесен проблем, затова Александров моли своя боен другар да му услуги с паспорта на Александър Паскалев или някой друг "с брада". "Не е зле да имам няколко семестра, които, ако остана жив, някога може да използвам, а, ако ме пречукат, не губа повече от таките..." Човекът, на когото поетът е посветил едно от най-хубавите си борчески стихотворения "Заточеници", отново се появява в неговия живот, заедно с назряващите събития около Македония. Той ще бъде с него рамо до рамо и по-късно, когато Яворов ще търси спасение и справедливост. Отново проличава и доверието, с което се е ползвал Паскалев пред известния творец – те са свързани чрез литературата, но и чрез обществената им дейност. Това ярко личи и при последвалия ход на събитията, когато войната е неизбежна и двамата воюват за отечеството.

Яворов съдейства и на Михаил Кремен за издаване на сборник разкази от Паскалев и това продължава след като младият писател е принуден да облече военната униформа. Мобилизацията започва. Тревожни са известията до Яворов на Данайл Крапчев и Йонко Вапцаров за положението в Македония, войводи и чети активизират действията си. Заедно с това драматургът предава окончателно коректурите и се вълнува

около излизането на книгата с новата си пиеса. Паскалев, който прекарва летния си отдих в Рила, също се интересува от изданието и пита автора: "Много ще ме зарадваш, ако ми съобщиш как се посреща "Гърма" и що си направил около пущането му?..." На 22 август 1912 г. издателят получава очакваните известия:

"Драги Паскалев, очаквах да те чуя вече негде по-далеч, а ти си бил още едвам в Чамкория. Студа няма ли да те подгони от там? Защото и в София имаме вече ноемврийски дни. Книгата бе раздадена на софийските книжари в петък по пладне и в понеделник е била вече повтор искана от няколко места. Значи – отива. Досега съм слушал само благоприятни отзиви – дори превъзходни. Един, на Асен Златаров, се яви в печата. Това е вече знак, че ще се явят и други, – крайно отрицателни. Не се съмнявам, че ще се повтори миналогодишната история."

Оня ден, на 19 или 20, ходих в "издателството". Момчетата сортираха книгата за из провинцията. Казах им да ти пишат за полицата. Додето не премине шумът за война, или самата война, – дай бог да я бъде, – не се съмнявам да чуем в печата нещо повече за писата. А ти как поминуваш? Имаш ли приятна компания? Арнаудов не е ли там? Ако той е там, речи му, че съм сърдит, за дето не се обажда никакъв. Много сърдечно те поздравявам. Твоя Я в о р о в."

В хрониката на в. "Софийска вечерна поща" на 20 август се съобщава: "Излезе от печат новата писка на П. К. Яворов "Когато гръм удари". Изданието е разкошно. Писата ще се представи от Народния театър към средата на този театрален сезон. Репетициите са вече започнати." На другия ден в. "Вечерна поща" (г. XIII, бр. 237) отпечатва отзива на Асен Златаров: "От първия драматически опит на Яворова до "Когато гръм удари, как ехoto загъльхва" има не крачка напред, а цял скок направен: новата писка е едно завършено художествено произведение, в което Яворов се проявява като силен драматически темперамент, който обладава както тайната за разбиране човешката душа, така и сигурността на драматически градеж..." Ал. Паскалев отговоря на полученото писмо на 26 август от Долна баня: "Тук писата ти се е получила от 4-5 души и е четена от целия читаш свят в Чамкория, от която днес излязох. Предисторията на драмата е посрещната с всеобщо възмущение на дамския свят. В драмата най-много се критикува, че Бистра без стеснение говорила за "падението" си пред сина си. "Ние сме жени, майки и пр. – казват те – и нека ни позволи г-н Яворов да му

Яворов с четници в Кавала

кажем, че той не е изобразил вярно психологията на жената.” Имам предвид госпожите: Шишманова, Милетич, Пена Савова и пр., госпожиците малка и голяма Милетич. Изглежда, че там най-вече ще бъде по-шумна от “В полите на Витоша”. Господин Милетич е на същото мнение за предисторията и ми навежда много сериозни аргументи. Самата драма той намира за издържана. Епилогът ѝ обаче за излишен и с невярна психология и такъв, който много лошо и неестествено осветлява човешката психология. “Защо е Витанов, едва ли не като член на фамилията, там; защо е търпян от Бистра? Защо трябваше да дойде Олга до границата на падението? Защо не е мотивирано това? Съвместимо ли е поведението на Друмев, като приятел на Danaila и любовник на жена му, с идеализма му; защо е дотрявало да се вмъкне македонски четник, когото пращат като слуга в кухнята да се нахрани?” и пр. въпроси задава той. – На гости у едни заварих 10-ина млади хора четяха... знаеш ли що: “Когато гръм удари...”.

За стремежа на издателя да модернизира своята дейност като популяризира продукцията си съдим и по появата в началото на септември на бр. 1 на

“Известия” на книгоиздателство Ал. Паскалев, в които е поместена портретна снимка на Яворов и отзиви за драмата му “В полите на Витоша” от М. Арнаудов, М. Тихов, М. Ничков и М. Кремен. Яворов изпраща на близки и приятели екземпляри от новата си творба – на актьора Васил Кирков в Берлин, на Мара Белчева в Брунате, на Боян Пенев в Берлин. Този малък авторски жест обаче е многозначителен особено по отношение на сувория критик, с когото приятелските срещи и разговори съвсем не са имали обикновен делничен характер, а са били изпълнени с откровение и интелектуален заряд. Отговорът на Боян Пенев, който е съпроводен с портрет на Пенчо Славейков, предаден от Мара Белчева, с молба да го изпрати на Яворов, показва изразително нравствената сила на голямата личност, готова да преосмисли и преоценди своето поведение, да надмогне елементарната дребнавост, присъща на малките душици в литературата: “Чух, че си бил крайно недоволен от статията ми. Вярвам го. Но ти би заслужил укор, ако мислиш, че статията е писана с тенденция да се унищожи драмата ти, като се премълчи нарочно всичко хубаво в нея и се изтъкнат само недостатъците ѝ. Аз изтъкнах, което видях. Това, което казах, е мое дълбоко убеждение и моя най-искрена мисъл.”

Смъртта на Пенчо Славейков безспорно е повлияла на мнението на критика, който дълбоко е разбирал, че истинските таланти в една литература винаги са рядкост и затова продължава с присъщата му академична съредоточеност и липса на всяка евтина разнеженост: “Би било смешно да мислиш, че съм имал намерение да те унищожавам. Пази боже! Ако след Пенча ценя някого високо в нашата литература, то си ти. И мисля, че само ти от днешните наши писатели имаш да кажеш нещо с в о е, нещо з н а - ч и т е л н о – както си го казвал и преди. Нужно ли е да го казвам пак, че аз винаги ценя високо твоята поезия и че считам лириката ти за единствена в нашата литература... Бих желал да мислиш повече над новите си произведения, да живееш повече с тях и никога да те не смущава онова, що се пише за тебе – добро или лошо. Застани високо над хвалбите и укорите и върши спокойно с вяра в себе си, своята работа. Ще mine време и от всичко, което си чувствуval, мислил и творил, ще остане ценно само онова, що е създадено

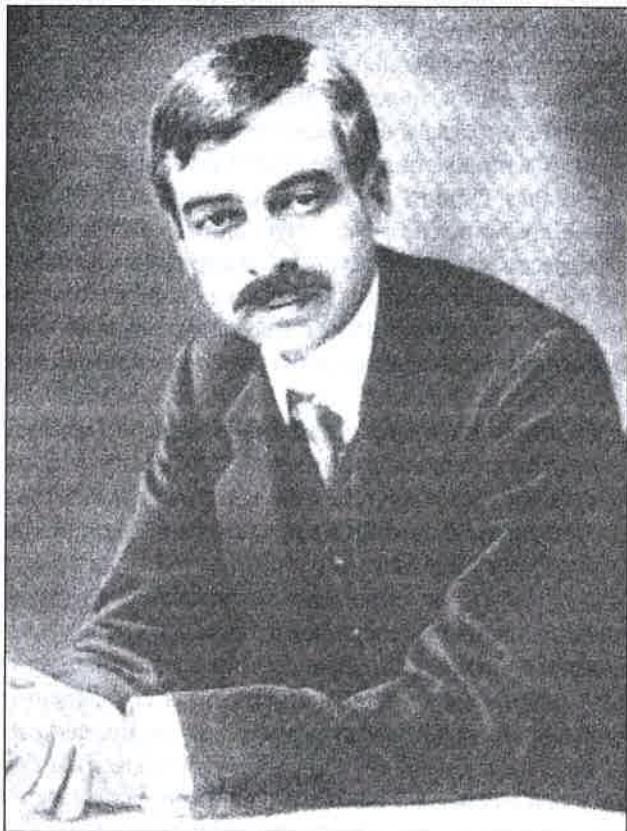
в гълбините на душата ти, обожавано от тебе – което е било свято за теб, несмутено и неосквернено. Ти си, който ще вършиш последен съд над себе си. Ако го вършиш, присъдата на другите ще бъде забава за теб..."

На мъдрото послание Яворов отговоря с широта, присъща на огромния му дълбок и сложен дух, с развълнуван тон, издаваш чувствителната му природа: "Драги Бояне, твоето писмо ми достави голямо удоволствие. Отдавна чаках да ми се обадиш, именно защото мислех, че няма съвсем нищо, за което да се сърдим един на друг. Краино недоволен от твоята статия не съм бил; разбира се, особено доволен не бях. Но в твоята искреност – и в твоето приятелство – не съм се съмнявал никога. Ти разбираш: аз не бях привикнал – и отрицанията, които чух така отведенаж, ме направиха да изгубя равновесие и хладнокръвие за няколко момента. То мина. Сега аз съм толкова далеч от "В полите на Витоша", че говорейки за нея, струва ми се да говоря за някакъв сън." Освен за новата си пиеса, за началото на новия театрален сезон, поетът съобщава още нещо, което смята за важно: "Сега, поради тревожното положение, отложихме сборника за нова година. Не е изключена вероятността да развием работата в месечно списание. Няма нужда за ти казвам, колко много разчитаме върху твоето участие, което, след завръщането ти, ще искаем да бъде най-непосредствено. Дадох Паскалеву адреса, за да ти изпрати "Съвременна мисъл"... Много голяма благодарност за портрета на нашия незабравим Пенчо. Трябаше да го загубим, за да видим, по отворената грамадна празнина, колко голям е бил той."

По време на репетиция на новата постановка на Народния театър "Когато гръм удари, как ехото за гълъба", ръководена от автора, артистът Атанас Кирчев донася новината, че е обявена обща мобилизация в България. Яворов, който отдавна със своите сподвижници чака този върховен исторически момент, записва в нахвърляните незавършени бележки за продължението на "Хайдушки копнения": "Македоно-одринското движение бе една драма, завесата за чийто епилог се дигна на 17 септември 1912 г. Като прибавям следващите страници към своите спомени от македонската революция, аз мисля за подвига на лицата, които я твориха, и за пътищата, по които те я следваха. Няма лична заслуга во великите народни движения... Затова в часове като тоя на 17 септември притихват всички други вражди, всички други

интереси, всички други стремежи – и цял един народ чувствува, говори и действува като един човек. И последват дни на велики деяния..." Макар че е сключил договор да напише сборник с разкази за преживяното в македонската епopeя, той няма да го изпълни, въпреки че би могъл да разкаже и за новите си изпитания като войвода и участник в сраженията, свидетел на кървави сцени, победи и поражения.

В навечерието на Балканската война Яворов и Лора Каравелова се венчават в църквата "Св. Богородица" в Подуене. Кумуват им техните приятели Радка Бонева и Петко Палиев. Малкото гости са почерпени с ликър и шоколадови бонбони в квартирана на ул. "Цар Шишман" № 29. Дора Конова, която Лора лично е поканила, фотографира младоженците за спомен. Ангажиран с подготовката на четата и заминаването си, младоженецът няма време за празненства и нежности. И все пак за неговото състояние, за напиращата сила на чувствата, можем да съдим по кратката бележка от 21 септември, когато той за кратко

Снимката, получена от Лора в Париж

време идва в семейното жилище: "Лоричка, отбих се да те видя, но те нямаше..." На другия ден, часове преди да замине вечерта с влака към Белово, Яворов надписва луксозен екземпляр от издадената нова писеса: "Мила Лора, не мога да ти оставя нищо повече от едно име. Дано винаги ти го чувствуваш тъй свое, както аз тебе. Сбогом и движдане! Твоя Пейо."

Колко по-различна би била посмъртната слава на големия поет и драматург, ако беше паднал на бойното поле в сражение с врага! По друг начин би се възприемало неговото поведение, колкото и греховно или осъдително да е било то. Коя орисница е избрала такъв мъчителен и е безпощаден край на земния му път? Оставящите точно две години ще бъдат белязани с черен знак, а до чашата с отрова и фаталния изстрел, ще трябва да понесе изпитания, каквито понасят само истински прокълнатите.

Войната с Турция започва на 5 октомври и като Яворов много от най-близките му приятели са на фронта. Всеки извървява своя боен път с добрите и грозните спомени за преживяното. Поетът, ангажиран с четите на ВМОРО, се завръща в столицата на 25 ноември и след няколко дни със съпругата си наемат жилището в къщата на ул. "Раковски" № 126 (днес № 136), а тхен хазайн е В. Беленски. Александър Паскалев му изпраща новините от бойното поле: "40 дни обсаждайки Одрин, ние се бяхме съсипали от 10-те и повече сражения и бяхме оглушали от непрекъсната бойна песен на топове и пушки. Сега при примирението сме починали и готови и за мир, и за война..."

На 19 декември 1912 г. Яворов отговаря на своя близък приятел и издател, като умело е "хроницирал" всичко, което се е случило през месеците на всенароден подем. Писмото е "нестандартно", написано живо и колоритно и отразява по интересен начин цялата атмосфера, която царува и в тила, и на фронта, затова ще го цитирам цялото като един автентичен документ:

"Пече га!

Приятно ми е, че заслужи името си, бидейки един от хилядите печенеги, които обсаджат Одрин. Но... не обичаш ли една разходка до Борисовата градина и назад? Или... може би предпочиташ да си отидеш в къщи, да запалиш печката, па да се търкулнеш в леглото си? Не, най-добре обвий една чиста риза в някой стар вестник и иди на баня да се поочистиш от всичко, което не ти дава да спиш, дори след най-дългия преход! А може би, подир банята, желал би и да си похапнеш

нещичко, което се хапва на първия ден на Коледа? Някоя мисирка, печена с кисело зеле? Или някое прасенце, пак печено, и пълно с оризец! И като станеш утре, вземи да ми напишеш нещо повече. Сега има примирие, а се очаква и мир. Значи – има време за писане. Очаквайки да ми разкажеш ти за себе си, аз ще ти помена най-важните дати от моя календар:

На 19 септември се венчах.

На 22 септември заминах от София към Белово и чепинската граница като воевода на чета.

На 1 октомври, 1 ч. далеко от с. Якоруда (Разложко), турците ме посрещнаха на засада и се сражавах 4 часа. Значи имам право да се гордея, защото първото сражение в Македония (след мобилизацията) беше мое.

На 7 октомври, след 16 ч. път през гори и реки, под непрекъснат дъжд, пристигнах на помощ в Банско, което беше се обявило за свободно (в тила на турците) още на 5-и с.м.

На 9 октомври, заедно с други чети, всичко 180 души, ходих да превземаме гр. Мехомия (пак в тил). Понеже турците бяха 1800, след 8 ч. гъмжеше, ние се върнахме в Банско и се окопахме още по-здраво. След два дни се върнахме пак при Мехомия, която се предаде тоя път без бой, защото и войската беше стигнала. После – турците се разбунтуваха един вид – и града изгоря.

Към 15-и тръгнах, заедно с други чети към Неврокоп, обсаждахме го дори, заедно с войската, и най-накрая се оказа, че турци там нямало веч от 3-4 дни. От там нататък се влякох чак до Кавала без сражение, защото турците изчезнаха. Само при Драма войската има 1-2 ч. арт. стрелба. И туй то. Македония между Струма и Места по тоя начин падна в български ръце почти без жертви.

На 12 ноември, 6, вечерта, всички чети сложиха оръжие. Ние, както гласеше официалната заповед, трябваше да се предадем на мирните си занятия. Аз тръгнах назад и на 25 с.м. стигнах в София.

Ако военните действия почнат наново, не е чудно да се видим негде, защото съм решен, в такъв случай, да замина за Чаталджа. Сега, сега разказвай, ако имаш време. На всеки случай пише.

Сърдечно ти стискам ръката. Поздрави от жена ми.

Твоя Яворов."

По същото време още един автор пише до своя издател – Иван Вазов. На 15 декември той му съобщава: „Аз действително готвя сега една сбирка със стихотворения: „Под гръмът на урата”, която ще печатам веднага след мири.“ Сред новонаписаните творби е и стихотворението „България гледа...“, което има посвещение „Поручику Ал. Паскалеву“, така народният поет поздравява героя, получил орден за храброст:

*Под дъжд проливен във окопа,
до пояс във вода и кал,
нишан на пушките и топа,
три дена не ял, нито спал,*

*в борба с душмана и стихиите –
ти победи, войнико млад,
и на смъртта из страхотиите
излезе по-здрав, по-крилат.*

*Каква корава мош и сила,
какво нечуто мъжество
душата ти, войнико, крила
за кървавото тържество!*

*Перо ил рало ти държеше,
а мълни сега фърля,
тих труженик до вчера беше,
днес – лъв на бойните поля.*

*Но как изнесе таз победа
над ужасите и смъртта?
– Аз помнях, че на мене гледа
България света.*

Когато отминава и Междусъюзническата война с нейния катастрофален край, Вазов изпраща на 3 февруари 1914 г. писмо до Паскалев: „Помислете дали не е добре да издадем сборника ми стихове от войната. Критиката често се спира на тях (на напечатаните вече) и ги цени високо. Аз мисля, че може да се прочисти сборника от доста стихотворения, като ония, насочени против сърбите, и да останат само песните, вдъхнати от Тракийската война. В днешното всеобщо униние, появяването на тия песни, вдъхнати от най-високите проблески на българския национален дух, ще бъде полезно и навременно. Така същата година се появява книгата „Под гръмът на победите“.

На 13 декември Яворов получава писмо от Михаил Кремен, писано три дни по-рано при Му-

сибейли, източно от Одрин: „Пиша ти под настроението от тъжната новина за смъртта на Ганчева и Огнянова. За втория вярвам да не излезе истина. Тъжно е! Аз писах на Дора – не ми е мъчно за три дузини, убити във войната, както за тия два таланта, живели в съседство с холерата и тифуса. Чухме различни новини. Днес твърде песимистични. Но защо се бавят тия делегати, та не решат да тръгнем как да е – за Цариград? Одрина не даваме на турците – разправяй на всички! Ние искаем да влезем там като победители! Днес щяха да ме убият патрулни куршуми...“ Само преди месец Кремен отново е писал на Яворов, докато е бил в отпуск в София, а поетът все още не се е приbral от Банско, тъй като е очаквал разформироването на четата. Щастливите годеници – Михаил Грозев и Дора Конова решават да отпразнуват събитието и на 16 декември поканват няколко най-близки приятели. Всички присъствуващи решават да напишат общо писмо до войводата – пръв е Боян Пенев, след това Софка Крачарева, Дора Габе, Кремен, Бела Габе, Дора Конова, малката Славка (Светослава Славейкова, племенницата на Пенчо Славейков), като всеки е написал един-два реда сърдечни поздрави. Лора довършва писмото вкъщи, преди да го изпрати и нейните редове заслужават внимание с точната аналитична характеристика на компаниата: „Днес у Кремен – всички искаха да ти пишат. Щяха повече да ти пишат, но аз бързах заради детето... Всичко по старому. Пеневи се гледат дълго в очите, без да се виждат, а Кременови се ревнуват и надхитрят. Бела Габе изглежда по-интересна и откровена от сестра си. Можеш да съдиш по това, което ти пише. Колкото за упреките на г-жа Пенева, бъди убеден – „че нямам нищо общо с това“ (на френски – Ст. К.)... А „малката“ Славка си беше подчертала очите съвсем като „голяма“... Л о р а.“

В тази прямота на младоженката се долавя стаена болка и горчивина. Написаното от Дора Габе гласи: „Тъй ли се женят хората – да оставите жената на другия ден на сватбата и да гоните вятъра из Турско. Много бихме могли да Ви кажем, но като се върнете – до виждане. Лора вече се разболя от мислене.“ В това престорено съчувствие на някогашната възлюбена на поета не се ли крие тънка ирония, намек за някогашните чувства? А малката хитруша годеницата след като изпрати годеника си на фронта ще му остане ли вярна докрай? Защо Лора открива в нейното поведение предизвикателно съперничество пред Яворов? Смуща-

ващо я сепва обаче и въпросът не надценява ли тя това провинциално момиче, което трудно може да се мери с нея и средата, към която принадлежи, няма ли опасност да попадне в собствения си капан на прекалена мнителност?

В наетия втори етаж от къщата на Белинови госпожа Яворова влага всичките си сили и умения да подреди семенното гнездо, да създаде на желания съпруг целия уют, който му е нужен да живее и твори, оценявайки нейните грижи и преди всичко нейната обич. Но ако човекът е намерил място за покой след изнурителните и тежки битки, то метежният дух на твореца много трудно би могъл да се затвори и изолира от света, от продължаващата война. Ново писмо на Михаил Кремен от одринските позиции със своето съдържание го кара да чувствува болезнено тази безизходица, която след първите победи и патриотично опиянение, все по-осезателно личи и тя напира от редовете, написани от приятелската ръка: "Оmrъзна ми до потръса това маниачество да се говори за сражения, за Турция, за граници, за Одрин – с една дума да онова, с което единствено живеем тук всички! Велика България!.. Нима душата на поета ще заживее по-свободно и по-леко в една двойна България? Ще видим сега тия, които нямаха други идеали, освен Велика България. Какво ще правят те сега? Аз знам: това, което още от първите дни на войната завършиха разни административни чиновници в новоосвободените градове... Богатство, рахатък, културно лустро – ето новите идеали... И тия българи, които нахлуват в името на културата и свободата, ми изглеждат като същински хуни. Ето ги около пет хиляди наоколо ми. Аз живях всред тях в такова време, когато скритите инстинкти се разголват до цинизъм. Жivotното, което мисли само за ядене и пиене – ето с кое живее повече от три месеца. Понякога всичко това ме измъчва като кошмар. За какво се бия аз? А какво ще умра?"

Сходно е съдържанието на писмото, което Яворов изпраща на Данаил Крапчев: "Македония отива. Сърби и гърци завръха нечистите си нокти в гърдите на Македония и разкъсват дробовете ѝ... Трябваше да бъдеш тук, в София, за да чувствуваш всичкото безнадеждие за бъдещето на нашето национално дело. Всичките македонски планини, с гробовете на толкова паднали борци, сякаш лежат на гърдите ми и аз не мога да дишам..." С телеграма от фронта Александър Паскалев го подсеща, че старата година си е отишла и

започва нова: "Драги мълчаливи Яворов, Ч. Н. 1913 г. с нова Велика България..." През януари идва писмо от с. Еникъй, в което издателят, облякъл офицерската униформа, му описва подробности от сраженията при Одрин, тъй като са били нужни на Яворов за замисляна нова драма. Паскалев пита известния автор: "Какво ще кажеш за себе си, за литературата? Виж К. Христов и Ив. Вазов са написали маса патриотически стихотворения. Па и всички почти млади. Няма ли да възпееши и ти моменти и събития например от войната?"

Отговорите на много от зададените въпроси се съдържат в писмото на Яворов от 26 февруари: "Драги Паскалев, както се вижда ти не си получил едно трето затворено писмо. Изгубил си: то беше едно обширно експозе по политическото положение, каквото бях писал и на Кремена. А пропо. Виждаш ли там това момче? Арнаудов (Иван) ми разказа, че сте били заедно (ти, Кремен, и той, Арнаудов), а пък нито твоя милост, нито Кремен е поменал нещо подобно. На Кремен преди седмица пратих една бутилка ликъор по един негов войник. Ако някой твой войник дойде насам с намерение да се върне обратно, заповядай му да се отбие при мене (ул. "Раковски" 126), да изпратя и тебе същото за възстановяване равенство между моите мили приятели. Аз се готвех да дойда самолично да ви видя там, но останах... Брат, женен човек съм! Когато се ожениш и ти, ще видиш. Тук е ужасно тягостно, цялото това положение – на преговори за мир, които не отиват нито стъпка напред, и на война... ако си толкова охотник, – знам, ама хъ-де! Понеже не си получил последното ми писмо, ще ти кажа онова, което между другото, ти пишах в отговор на твоите въпроси: Михаил Арнаудов е в цензурана и ти праща много поздрави. Той дори поиска адрес, за да ти пише. Бележката за Кирила Христов в "Утро" не е негова. Олга Николаева ти праща сърдечни поздрави благопожелания. Златарчето ще си има бебе, едно мъничко бебе, понеже и то само е мъничко момченце. За себе си ти пишех: Аз през тая война извърших три подвига: 1. ожених се; 2. отидох в Македония; 3. не написах патриотически стихове..."

По това време Яворов замисля драма с военен сюжет, чието първоначално заглавие е "Жертвата". Според нахвърляния план тя е трябвало да обхваща 3 действия, 5 картини: картина I – в София, картина II в един граничен български тракийски град, картина III – в Одрин, картина IV – в турски тракийски град,

картина V – в българския тракийски лагер. Данаил Крапчев му пише от Солун с настоятелна молба: “Преди всичко за твоето идване тук. Само Баждарев е човека, с кого мога да се съветвам. А има толкоз работа да се върши. Ако не те задържат домашни причини, ти трябва да дойдеш тук за малко време.”

“Домашни причини” има и те тепърва ще хвърлят сянка върху живота на поета и неговата съпруга. Когато Мара Белчева заминава през май 1913 г. за Италия по повод годишнината от смъртта на П. П. Славейков, двамата идват да я изпратят на гарата, и нейните впечатления подсказват назряващите опасни трусове между тях: “Чудна двойка! Как им потъват огледите един в друг! Загърнати в никаква тайнственост, те изчезват за действителността, губят се зад воал, като някоя старинна фреска от велик художник. Ето ги пак реални. Обръщат се, говорят с другите. Яворов се приближава до мен, хваща ми ръката с топлота: “Простете ни, дето тъй рядко ви спохождахме. Не казвайте това на Пенча, той и в гроба ще се обърне и ще каже: “Магарета!” Кажете му само, веднъж Македония свободна, аз няма вече тук какво да правя...” “Как! Ами Лора?” Той само горчиво се усмихна и нищо не отвърна.”

За положението в техния дом съобщава и Лора в писмо от 9 юни до сестрата на Яворов: “Мила Екатерина, забавих се с отговора си, защото бях болна и се случи нещо непредвидено и неприятно. Сега вече се чувствувам добре и се надявам, че загубеното ще се възвърне, т.e. че ще имаме друго синче, ако и по-късно. Казвам синче, защото Пейо се обижда от мисълта да дъщеря! Изглежда, че сега пък със сърбите ще се бием! Пейо иска да замине, но разбира се – ще замине само ако се обяви войната...”

С телеграмите си до Яворов Тодор Александров все по-определен сочи, че напрежението расте: “Тука се мисли, че войната е неизбежна: само така се решават да прашат вече четите и да разрешават за атентати...” Така става: главнокомандващият генерал Михаил Савов по нареддане на цар Фердинанд заповядва на 2-ра и 4-та армия, които са на българо-сръбската и българо-гръцката граница, да започнат настъпление на 16 юни 1913 г. и с това Междусъюзническата война изправя България пред нови изпитания. На 25 юни Яворов потегля за Кюстендил и след два дена пише до Лора неочекано разнежен и с обтегнати нерви от хода на събитията: “Мил мушморок, тренът тръгна на 9 ч.

Когато пристигнах на Кюстендилската гара, 3 ч. след пладне топовете гърмяха при Гюешево и аз продължих нататък. Там, към 6 ч. вечерта канонадата беше още в разгар. Сърбите обсипваха с фугасни и шрапнели гранати от Султан тепе нашата позиция. Зрелището беше ужасно и величествено. Вече 6 дни нашите издържаха огъня, който сърбите сипеха от една доминираща над целия български фронт височина, – 6 дни и нощи, без отдих и сън, често пъти по денонощи гладни и винаги жадни и може би потайно желаещи смъртта, за да отдъхнат. Очите ми бяха пълни со сълзи, аз мислех за тебе и душата ми бързаше да ти разкаже всичко, което виждах...” Следващото писмо е от 7 юли и то допълва преживяванията: “През тия всичките дни, можеш да си въобразиш, какво ми беше на душа, – през всичките тия дни, най-черни от черните в новата история на България. Вчера и днес изглежда положението значително се подобрява и аз бързам да се махна по-далеко от местата на новините, като отнеса най-добрите надежди за бъдещите дни. Помисли си пет държави против тая бедна България, – пет сили, не – шест, заедно с най-ужасната – защото е най-мръсната, – холерата...”

Тодор Александров обобщава общата покруса: “Сърцето ми се къса от скръб и яд като гледам как рухват общонародните идеали и какво грозно бъдеще ни готвят нашите държавници и особено нашето висше военно командуване. Вярата си в българския войник не съм загубил, изглежда до край няма да я изгубя, но висшето командуване виждам, неумее да използва тая отлична сила, а дипломацията ни хич я няма. Там е именно нашето нещастие.”

Заедно със Симеон Радев и Кръстьо Станчев в средата на юли 1913 г. Яворов се прибира в столицата, където продължава дейността си на задграничен представител на Вътрешната македонска революционна организация. Един месец по-късно на заседание на артистическия комитет на Народния театър се решава от 19 август да се подновят репетициите за сезона 1913/1914 г. като се подготвят писците: “Женитбата на Белугина”, “Старият Хайделберг”, “Когато гръм удари” и “Ивайло”. На друго заседание се определя и писцата, с която ще стане откриването на сезона: “Цезар и Клеопатра” от Б. Шоу.

Със сключения в Букурещ на 28 юли мирен договор погромът над България придобива значение на национална катастрофа. Правят се отчаяни опити да се защити ужасната участ на населението, което остава

в откъснатите от родината земи. Лора превежда на френски език писмото, написано от Христо Матов и Пейо Яворов като представители на ВМОРО, което те изпращат в отговор на апела на Балканския комитет в Лондон и неговия председател Ноел Бъкстон:

“Четохме Вашия апел. Вътрешната организация съжалява, че в Лондон и другаде се говори за Македония като за Конго или за Мароко. Нека да се знае, че това българско население, което се бори вече двадесет години и което въстана през 1903 г., ще бъде също силно в бъдеще и не ще остави други да си играят с неговата съдба. Надяваме се, че Балканският комитет, който е бил основан преди всичко, за да поддържа неговата справедлива кауза, ще вземе пред вид неговите български аспирации.”

И в театъра, въпреки започналите репетиции, се долавят трагичните последици от военната драма – гибелта на Христо Ганчев и Атанас Кирчев е опечалила трупата, заради преждевременната загуба на два ярки таланта. Яворов прави отчаяни опити да започне да работи върху новата си пиеса, но с напрежение следи подготовката около премиерата на “Когато гръм удари, как ехото загъръхва”. Завръщат се от фронта другарите му, с които споделя тревоги и надежди. Издателят Александър Паскалев е отново сред най-близките му събеседници. В спомените си за това време той пише: “Веднъж ми разказваше за случките си из Македония през последното си ходене там като войвода. Той бе дълбоко възмутен от дивите инстинкти на четниците. “Душата ми се отврати” – помня и до днес как изрече той и с какво чувство го каза.” По-нататък той добавя новите си впечатления: “Яворовият талант зрееше. Той обещаваше да даде повече от онова, което беше дал дотогава. Яворов беше литературна надежда на тогавашна България. Той чувствуваше това и като един подтик на новите си творби, които готвеше. Той живееше в опиянението от славата и творческите си замисли. Предчувствуваше ли, че ще го сполетят най-жестоки удари на съдбата!” Този “стеснителен, свелив”, човек, според Кремен, е наблюдавал тактично семейния живот на автора, чийто произведения издава и популяризира, знаел е и неговите интимни увлечения. А през август годениците Дора Конова и Михаил Грозев сключват брак. Миловидната студентка с очилата която до скоро е била свободна, още повече че годеникът се сражава на бойното поле, вече е съпруга. Тя е знаела защо помръква погледът на Яворов, когато се срещат,

а движенията му стават нервни, замълчаванията продължителни. Но това е знаела и Лора и все повече е забелязвала как между нея и мъжа, към когото се е стремяла с цялото си сърце, израства онази ледена стена, за която е предупредена от неговото стихотворение. Приятелските отношения между двете семейства привидно продължават нормалния си ход, но младоженката едва ли е могла да забрави думите, които Яворов ѝ е казал преви време: “Ако ще и да си счупя главата един ден, Вие ще бъдете моя. Аз ще Ви спечеля, макар и с цената на главата си.” В спомените си тя описва как тяхната връзка се задълбочава, но въпреки чувствата между нея и поета, тя не скъсва с неговия приятел и му става съпруга. Сложният възел на тези “опасни връзки” става все по-заплетена, а изходът от него непредвидим. В душата на драматурга не звуци ли отново собственото му поетически предупреждение:

*Обичам те, защото се усмихваш – кротка
пред застрашителна съдба,
и няма кой да чуе в устремена лодка
предупредителна тръба,
и няма да ме спре (защото аз те любя!)
ни укор, ни молба –
и себе си, и тебе да погубя...*

Макар че не е гостувала в Чирпан, Лора си кореспондира с близките на Яворов. Голямата сестра Мина Крачолова (1874 – 1948) овдовява рано, след като се омъжва в 1899 г. за Димо Антонов, и се прибира в бащиния си дом, където се грижи за вече възрастния си баща. На нея тя се обажда на 17 септември: “Мила Мина, отдавна не съм ти писала. Но тук за сега с нишо нямаме да се похвалим. Всички сме под влиянието на лошия край на войната. Пейо е вече зает с театра, имат постоянно репетиции, тъй като се предполага, че в началото на октомври ще го отворят... От писмото става ясно, че Виола и Илия Белинов са в София и скоро ще отпътуват за Париж – това е давало възможност натегнатата обстановка на ул. “Раковски” № 126 да се разведрява, съпрузите почти не са заедно тези дни.

През септември Яворов е приет за член на новообразувания писателски съюз и благодаря на председателя за оказаната чест: “С голямо удоволствие и съчувствие приемам членството в Съюза на българските писатели.” Присъствува на панихидалата в кате-

дралната църква "Св. Крал", организирана от Министерството на народното просвещение и отслужена в памет на загиналите във войните професори, учители и артисти. Писателят Димитър Бабев започна да издава сп. "Листопад" и понеже се познава с артистическия секретар на Народния театър го кани да напише за загиналите актьори. В бр. 3 излиза кратката бележка за Христо Ганчев – "мил човек, добър гражданин и отличен българин", като накрая се обобщава: "Може на нашата сцена да виждаме и да видим мнозина даровити хора, но друг Ганчев нямаме – и няма да го имаме никога вече." Втората публикация е по-разгърната, тя е отпечатана в бр. 11: "Кирчев имаше отпечатъкът на своето призвание сякаш върху челото си. Всеки, който го е срещал на улицата и се е вглеждал в него, несъмнено си е казвал: това е един артист. Той имаше външност, която чаруваше, и поглед, в който грееше вдъхновението. Той имаше едно от ония съчетания на външни и вътрешни качества, с които видните хора, ако ги притежават, по-силно печелят популярност. Който видеше Кирчева на сцената, не изпитваше разочарование, когато го срещнеше на улицата. Който го видеше на улицата предвкушаваше очарованието, което ще получи в театъра."

Елена Снежина, съпруга на Кирчев, е била ревнувана от Лора, и е описала едно "недоразумение" по този повод: "Спомням си, че в един дъждовен ден през 1912 г., пролетта, Лора изпратила по слугинята си чадъра на Яворов, който беше в театъра. Един от прислужниците в театъра ѝ казал, че той току-що излязъл от театъра със Снежина под ръка. Слугинята се върнала и предала на Лора... Лора повярвала и толкова много ми се беше разсърдила, че дълго време не искаше да идва у дома, и избягваше дори да ме среща..." Тъй като Лора до 5 юни, същата година, е в Париж, има нещо неясно в спомена на актрисата. Снежина описва и гостуване при Лора, поканена от нея на кафе: "Яворов си беше вкъщи... По лицето му се четеше известно неразположение. Лора покани и него, но той отказа и запуши цигара. Този негов отказ накара Лора да се ядоса. Яворов се извини и отиде в кабинета си. Тя се обърна към мене и почти извила: "Драга Снежина, вече не мога да издържам..." Лора започна да ми говори, че Яворов обичал някоя си друга..." По-нататък тя описва още нещо твърде странно: "Аз ходех често у Лорини и често забелязвах на масата един малък дамски револвер. Попитах Лора защо ѝ е този револвер и защо не го махне. "Как ще го махна?" – отговаряше тя. – Може да ми потрябва някой ден."

Изпълнителката на ролята на Амели в пьесата "В полите на Витоша" не е твърде правдоподобна в своя разказ. Дали Лора не е имала основание за своята ревност към нея? Била ѝ е поверена главната роля в предстоящата премиера – ролята на Бистра в "Когато гръм удари, как ехото загъльхва", а Яворов не може да не е избирал изпълнителите в пьесата си, знае се, че активно е участвал в репетициите... Режисьорът Иван Попов даже отбелязва: "Почти сам я режисира."

Пред новото сп. "Принос" (г. I, бр. 1), издание на "Седмична илюстрация" Яворов дава интервю, в което заявява: "Аз си поставих по своему една психологическа задача и се помъчих да я разреша. След двайсет години лъжа, истината излазя наяве. Гръмът пада. Да видим как засегнатите ще изживеят всеки своето поражение. И нищо повече от това. Аз не съм нито социолог, нито моралист – и искам да бъда само поет и художник. Онова, което може да се оформи като идея, вследствие изживения в произведението ми живот, не ме занимава ни най-малко. Аз само анализирам и рисувам." На въпроса защо печата пьесите си преди представянето им отговаря интригуващо, макар и спорно: "Зашто моето дело е в текста, а не в онова, което изпълнителите дават на сцената. На сцената едно драматическо произведение става или по-добро, или по-лошо. Авторът няма нито заслуга за първото, нито грях за второто. Аз искам да бъда съден справедливо." Доловящия се ироничен тон сякаш е насочен срещу бъдещите опоненти: "Смешни са ония, които казват: "трябва да видя това произведение върху сцената, за да си съставя мнение за него." Защо те не искат да им се инсценира и падането на работника от покрива на едно здание, за да преценят четения такъв разказ? Или мислят, че в тоя случай бедността на тяхното въображение не им пречи? Това е един абсурден възглед, който пониква в Париж, за да се спаси реномето на френското драматическо творчество, доведено до жалкото състояние на индустритално производство и сарафска спекулация. Драмата е преди всичко литература – и сцената е нейното преимущество пред другите литературни родове. Значи – тя може да бъде не само четена, но и представяна. Какво повече?"

Отложената с цяла година премиерна вечер настъпва – 12 октомври, събота, завесата се вдига за новата пьеса "Когато гръм удари, как ехото загъльхна". Доловял ли е някой в символиката на това заглавие наближаващата буря с една истинска драма, в която авторът няма да стои зад кулисите, а сам ще излезе на сцената в главната роля?

(Следва)

„ЗА ПОВДИГАНИЕТО И НАПРЕДЪКА НА КНИЖАРСКАТА ТЪРГОВИЯ“

Първият събор на книжарите у нас в Пловдив през 1897 г.
в оценките на съвременници

Доц. д-р Петър Парижков

След освобождението на България от османско иго през 1878 г. в страната се създават благоприятни условия за развитие на издателското дело и книжарството. Много от печатниците в чужбина се пренасят в Княжество България и в автономната провинция Източна Румелия. В София, в Пловдив – столица на Източна Румелия, в Русе, Сливен и Варна се откриват и нови печатници. В първите три десетилетия след Освобождението българското книгоиздаване се развива главно в провинцията.

Първенството безспорно принадлежи на Христо Г. Данов и на Драган В. Манчов, които с нови сили продължават своето родолюбиво дело в полето на българската книжнина.

И двамата остават в Пловдив – средище на оживен политически, обществен и културен живот. Тук живеят и работят изтъкнатите възрожденски дейци Найден Геров, Йоаким Груев, Петко Каравелов, писателите Иван Вазов, Константин Величков, Захарий Стоянов, Петко Р. Славейков, художниците Иван Мърквичка, Антон Митов и др. Тук назряват условията и тук се извършва акт с историческо значение – Съединението (1885), което обединява Източна Румелия и Княжество България.

Както пише биографът на Христо Г. Данов Серафим Ив. Барутчийски, маститият възрожденец не

можел да се нарадва, че „свободна България му е отваряла нови, свободни пътища, широки простори за любимата му книгоиздателска дейност [1]. И ветеранът на книгоиздаването и книжарството, патил и препатил през годините на робството, сега с нови сили и с възродена енергия се залавя да продължи своята народополезна дейност, „на която плод е днешната му книжарница и печатница“, които „...от няколко години правят чест и на своя притежател, и на „млада България“ [2].

При тези условия след Освобождението се развиват книгоиздаването и книжарството и съобразявайки се с тях, с частнокапиталистическия характер на производствените отношения, градят своята „стратегия“ и „тактика“ водещите издатели и книжари, сред които се откъроява Христо Г. Данов.

Нему принадлежи идеята за свикването на първия книжарски събор в България.

„Книжарите г. г. Хр. Данов, Бр. Кравареви, Х. Геннадиев, Е. Христов, Н. П. Недялкович, К. Алексиев, Б. Касъров, П. Григорчев и Хр. Бараков пред вид на туй, че книжарската търговия отпада от ден на ден, са взели инициативата за събиранieto в Пловдив на 15-и того на един книжарски събор, в който да се обмисли за мерките, които трябва да се вземат за повдиганието и напредъка на книжарската търговия – съобщава в. „Пловдив“ в рубриката си „Дневни новини. Вът-

решни”. – По-главните въпроси, с които ще се занимае конгресът, са: 1) въпросът за начина по продажбата на книги от страна на гросистите книжари и издатели изключително на професионални книжари било в комисионна, било за сметка на купувача; 2) въпрос за сроковете, в които книжарите трябва да представят опис на останалите непродадени книги и приключване сметки; 3) въпрос за съотношението на книжарите в един град помежду си и с другите книжари в други градове; 4) въпрос за процентите (отстъпка), които дават книжарите на общини, учили. настоятелства, библиотеки и пр. и пр. и 5) въпрос за учреждане на един книжарски съюз” [3].

Съобщението от седмичния вестник “Пловдив”, формално независим, а всъщност орган на Народно-либералната (стамболовистката) партия, с незначителни изменения е препечатано от народняшкия (орган на Народната партия) вестник “Мир” в рубриката “Дневни известия”: “**Книжарски събор.** По инициативата на пловдивските книжари, на чело на които стои г. Хр. Г. Данов, се свиква за 15 того един книжарски събор в гр. Пловдив от всички български книжари, в който събор щeli да се обмислят някои мероприятия за подобренето на книжарската търговия у нас” [4]. Понастатьк се публикува дневният ред така, както е обявен във в. “Пловдив”.

Инициативата принадлежи на стария и много-заслужил към българската книжнина Христо Г. Данов, който през 1896 г. е избран за кмет на Пловдив на обществени начала, без заплата. Той допринася много за благоустройстването на града, за строителството и напредъка му. Провеждането на първия книжарски събор в България именно тук, в Пловдив, е израз на уважението към делото на Христо Г. Данов, признание на заслугите му и на пловдивския принос в развитието на книгоиздаването и книжарството в отечеството.

Съборът се провежда от 15 до 18 август 1897 г. и в работата му освен Христо Г. Данов като домакин и инициатор участват редица изтъкнати книжари и издатели от страната – Т. Ф. Чипев и Христо Олчев от София, Венелин Божилов от Варна, Рашко (Райко) Ил. Бълсков от Шумен, Ефрем Попхристов от Търново, Г. М. Какачев и Александър Д. Едрев от Казанлък.

“**Книжарский събор,** който заседава в града ни от 15 до 18-й того, взе някои важни решения за подобреие книжарската търговия у нас и за запазване интересите на книжарите – пише в. “Пловдив” в същата

рубрика “Дневни новини. Вътрешни”. – Между другото книжарите решиха да ся помоли Министерството на земеделието и търговията да ходатайствува пред Министерството на просвещението за премахване ония постановления на последното, които много пречат на книжарската търговия и на цъфтението на книжината у нас. Такива са напр. **изискванието да плаща** всеки автор по 150 лева за прегледване на труда му независимо от това дали е удобрен или не труда му, и **определянието цените на печатните коли.**

В същите заседания книжарите гласуваха и приеха **устав** на Български книжарски съюз. Според този устав постоянното бюро на съюза ся намира в Пловдив и ся състои от председател, подпредседател и деловодител” [5].

Този първи по рода си събор на книжари в България е документиран и в една фотография, в която редом един до друг достолепно стоят Христо Г. Данов и Драган В. Манчов – патриарсите на книгоиздаването и книжарството у нас. Общо участниците са 42.

Какво отношение взема обществеността към решението на събора?

Със специална статия под рубриката “Из живота и литературата” на конгреса, на неговите решения и на новообразования Книжарски съюз и целите му отклика Димитър Благоев в сп. “Ново време” – научно-теоретичен орган на БРСДП. Подчертавайки, че конгресът е свикан “по инициативата на известния български голям книжар в Пловдив г. Христо Г. Данова”, той сочи, че в него участвуват главно “книжари, клиенти на най-големия български книгоиздател, който води своето книжарско и книгоиздателско, така да речем, производство, по чисто капиталистически начин”, т. е. съборът се състои “от книжари, клиенти на г. Данова, или от книжари и книгоиздатели, които се намират в известна зависимост от него или имат с него търговски свръзки”. От това обстоятелство Димитър Благоев съди за целите на книжарския конгрес. Преди всичко той анализира тогавашната действителност в нашата страна, като подчертава, че “господствува стремлението към капиталистическите монополи” [6] и “че всеки, който е успял да натрупа по какъвто и да било начин известен капитал, се стреми не само да се ползува с даваните от държавата монополи и привилегии, но и да създава по своя инициатива за своя капитал нови монополи и привилегии”. Димитър Благоев смята, че към това се стремят и

книгоиздателите капиталисти, към които според него принадлежат Христо Г. Данов, Драган В. Манчов и др., поставили си за цел „създаванието на един **капиталистически книжарски синдикат**, който кръстиха с името Български книжарски съюз (тук и по-нататък подчертаното е на Димитър Благоев) [7].

На остра критика е подложен и уставът на новоизградения Български книжарски съюз. „Според член 8 на устава – пише Димитър Благоев – на **съюзните книжари** се забранява да продават иначе книгите на частни книгоиздатели освен с 40 % отстъп, когато според чл. б **съюзни книгоиздатели** могат да дават своите издания (учебници) на другите съюзни книжари с отстъп от 20-25 %. От тия два члена на устава е ясно, че съюзът от няколко заботатели книжари монополизира книгоиздаването само в полза на капиталистите-книгоиздатели. С тия два члена се отнема всяка възможност на частните книгоиздатели да конкурират на едрите книгоиздатели и книжари, тъй като частните издатели при същата цена на учебниците ще трябва да правят 40 % отстъп” [8].

Различни и сходни моменти с позицията на Димитър Благоев показва становището по тези въпроси на сп. „Учител“ – месечно педагогическо обществено списание за учители и възпитатели, издавано от Хр. Д. Максимов в Пловдив. Под рубриката „Хроника (У нас и на чужбина)“ то публикува обширна статия, в началото на която четем: **„Български Книжарски съюз.** Всеки колко-годе запознат с нашата книжарска търговия с удоволствие ще е посрещнал идеята на почтения стар книжар г. Данова за един книжарски конгрес, който да тури ред в отношенията на едри и дребни книжари, на книгоиздатели и продавачи, да тури край на досегашното безнаказано експлоатиране с чуждия труд от страна на хора спекуланти, които намерили в книжарството най-сгоден извор на печалби и обогатяване“ [9]. Статията излиза в защита на частните издатели – учители и инспектори (това е естествено, като се има предвид характерът на списанието), страдащи от недобросъвестни книжари, на които дават книгите си за продажба. Дълги са митарствата им докато получат очакваното възнаграждение за труда си, а понякога не го и дочакват, защото ловки спекуланти книжари се обогатяват за тяхна сметка, като не им дават парите от продадени техни книги. „Ето защо – се казва по-нататък в статията – ние посрещнахме с радост идеята за книжарския съюз, който да ограничи

експлоататорите книжари, да ги накара да изпълняват задълженията си като честни търговци и още да уреди нашата книжарска търговия тъй, че тя да бъде здрава основа за напредъка на нашата книжнина“ [10]. Но тази надежда се оказва илюзорна. Разглеждайки устава на Книжарския съюз, списанието стига до извода, „че и тук не е избягнат нашият [т] характерен недостатък – да бързаме да турим слаби основи на грамадни здания“ [11]. Като първа съществена грешка на проведенния конгрес се сочи фактът, че той е разгледал само въпроса за учебниците, а на другата книжнина не е обрънато подобаващо внимание, т. е. участвалите в него книжари са се погрижили само за своите интереси.

Статията се обявява в защита на частните книгоиздатели, които по силата на чл. VIII от устава трябва да дават книгите си в някои книжарници с 40 % отстъпка и да търсят големи загуби. Списанието схваща това като опит да се монополизира книгоиздателското дело в утода на едрите книжари. Това положение ще се отрази пагубно върху цялостното развитие на учебната литература, тъй като закупил веднъж ръкописа на автора или съставителя на учебник, едрият издател ще го преиздава всяка година, за да не плаща отново хонорар за авторство или съставителство.

Накрая се изразява надеждата, че отправените критични бележки ще бъдат взети под внимание и Министерството на народното просвещение ще утвърди устава след като в него бъдат нанесени желаните промени.

Няма доказателства дали уставът е бил утвърден, но несъмнено конгресът е имал широк обществен отзив, защото на следващата 1898 г. е изработен нов „Устав на Българския Книжарски съюз“, отпечатан в дружествена печатница „Съгласие“ в Пловдив. Както е записано в раздел V – „Общи постановления“, чл. 26: „Настоящият устав отменява устава, изработен от първия книжарски събор в Пловдив през 1897 г.“

Кое е новото в него?

Да разгледаме раздел I – „Общи положения“:

„Чл. 1. Книжарите в България основават един Български Книжарски Съюз, който има за цел:

а) да повдигне и подобри книжарската търговия и да я постави в положение да отговаря на съвременните нужди;

б) да развива между книжарите единодушието и зачитанието на книжарското занятие.“

Става ясно, че той си поставя твърде амбициозна задача, особено в подточка а. Същевременно тя е указание, че такава необходимост е отдавна наяла, но доколко това е по силите на едно книжарско сдружение времето ще покаже. Подточка б изисква колегиалност между книжарите, посветили се на благородното поприще. Чл. 2 цели да унищожи всяка нелоялна конкуренция, пагубна за разцвета и "благоуспяванието на книжарството в България". В чл. 3 е регламентирано, че работите на съюза се управляват от ежегоден книжарски събор и от избрано от него постоянно бюро. Интерес представлява чл. 4, който гласи: "Книжар е всякой търговец със зарегистрирана фирма, който има за свое постоянно занятие купуване и продаване на едро или на дребно учебници и разни книги за прочит." В забележките към този член е постановено, че на книжарите се разрешава да продават и училищни и канцеларски потреби, а онези търговци, които продават само канцеларски стоки, не се смятат за книжари.

В раздел II са посочени правата и длъжностите на съюзените книжари, като чл. 5-б постановява, че годишният събор приема нови членове по предложение на постоянното бюро. Виждаме съществено различие от устава, изработен от първия книжарски събор през 1897 г. Предвидени са правата на членовете в доста демократичен дух, размерът на членския внос, определен от годишния събор, както и наказанията за пропинения по устава.

Документът регламентира задълженията на годишния събор като върховен орган на съюза, както и състава, правата и длъжностите на постоянното бюро като оперативен орган, състоящо се от председател, подпредседател, деловодител, касиер и съветник. Седалището му е определено в Пловдив. Всички въпроси се решават общо, а не еднолично. Целта на новоизработения устав е да бъдат защитени интересите на дребните книжари. Този стремеж пронизва не само буквата, но и духа на устава от 1898 г. и изразява по-категорично назрялата необходимост от обединяване на книжарското съсловие за защита на неговите непосредствени интереси. Отменяйки предишния устав, подложен на сурова критика от Димитър Благоев и от сп. "Учител", новият документ разширява демократизма в управлението на дейност, граничеща с търговия и с просвещение. Тук не бихме могли да открием ясно

формулирана културната мисия на книжарството, но изискването то "да отговаря на съвременните нужди" иде да подскаже, че ще се развива в духа на времето, т. е. в условия, когато нацията разгръща своята отприщена енергия и чертае нови поприща за духа си.

По-нататък следите на книжарския съюз се губят. Най-вероятно е той да се е разпаднал поради ясно изразените центробежни сили и противоречия в него, които трудно са можели да бъдат изгладени. Но за нас важното е друго – първият книжарски събор в Пловдив през 1897 г. прави началната крачка по пътя към изграждане на организация на книжарите в България, нуждата от която се е почувствала остро в условията на закъсняло и ускорено развитие на капитализма в страната. Необходим е бил такъв съюз за защита на техните интереси пред обществото. Същевременно полагането на първоосновата говори за нарасналия престиж на книжарството в културния живот на младата държава.

Затова с пълно основание, независимо от някои противоречиви оценки, първият книжарски събор в България е събитие с голяма важност в летописа на отечествената книжнина, в живота на коравото и жилаво племе от всеотдайни и скромни труженици на книгата и не на последно място той е още едно доказателство за благородното, непрестанно бдение и грижа на вездесъщия Христо Г. Данов за по-честити бъдници на българското книжарство.

ЛИТЕРАТУРА

1. Христо Груев Данов. 1855 – 1905. Юбилеен сборник. Под ред. на С. Ив. Барутчийски. Пловдив, 1905, с. 128.

2. Пак там.
  3. Вж. в. Пловдив, год. XII, № 31, 7 авг. 1897.
  4. Вж. в. Мир, год. III, № 421, 8 авг. 1897.
  5. В. Пловдив, год. XII, № 34, 28 авг. 1897.
  6. Сп. Но вре ме, год. I, № X, дек. 1897, с. 1159.
- Статията носи подпись: Д. Б.
7. Пак там, 1159–1160.
  8. Пак там, с. 1161.
  9. Вж. сп. Учител, V, кн. III, ноем. 1897, с. 243.
  10. Пак там, 243–244.
  11. Пак там, с. 244.

БЕЗПОЩАДНА ПОЛЕМИКА И СТРАСТНО РОДОЛЮБИЕ

Николай Хайтов: „Фарисейски приказки са тези, че бил Левски в нашите сърца, та нямало нужда от гроб!“

Доц. д-р Стефан Коларов

Още с книгата си „Последните мигове и гробът на Васил Левски“ (1985) Николай Хайтов възкреси една смразяваща и злокобна история, която породи родолюбиви трепети и остри непримириими възражения. Но именитият писател скоро написа и издаде „Гробът на Васил Левски“ (1987), а години след това се появиха с неговото неспокойно и дръзвновено участие „Исторически документи и свидетелства да гроба за Васил Левски“ (1992), „Аферата с гроба на Васил Левски“ (1997), „Гробът на Васил Левски. Сборник с исторически и археологически документи и свидетелства“ (2002). Фондация „Николай Хайтов“ и издателство „АРТИК – 2001“ сега предлагат две години след смъртта на автора книгата „Кой и защо унищожи гроба на Васил Левски“ (2004). В нея отново откриваме потискащите описание на погребения и разкопани гробове, на намерени човешки скелети, един от които обезглавен, и един – скелет № 95, който се смята, че е на Левски. Всичко започва с археологическите разкопки, извършени в столичната църква „Св. Петка Самарджийска“ през 1956 г. и направените разкрития, в чието описание се примесват ужасяващи подробности и мрачно сияние, защото всичко това се отнася за великата личност на Апостола.

Самото заглавие „Кой и защо унищожи гроба на Васил Левски“ е предизвикателно и стряскащо, а книгата е изградена по един крайно своеобразен и нестандартен начин. В предговора, написан приживе от акад. Николай Хайтов на 25 май 2002 г., това се подчертава и обяснява така: „Две думи и за не-

общичайната форма на книгата – това, че е под формата на интервю. Предимството на двама разговарящи е, че могат да се контролират и подсещат, което особено приляга в случая с една много вече криминализирана история, каквато е стогодишното почти издиране гроба на Левски. Надявам се този похват да е изцяло в полза на книгата.“ И така ядрото на тази документална творба е магнитофонен запис от събеседване между Богдан Кръстев и писателя, проведено през юни-юли 1991 г. в с. Яворово, Пловдивски окръг. От репликите на Хайтов се разбира, че разговорът се води от „профессионален криминалист с висша квалификация“. След това композиционното изграждане на творбата включва Притурка първа: Снимки, документи и анализи за гроба на Васил Левски, Притурка втора: Писма от Николай Хайтов за гроба на Левски, писани от 1985 до 1991 г. и Притурка трета: Писма до Н. Хайтов, бележки, документи и материали, свързани с тъмните страни в спора за гроба на В. Левски.

Макар че на пръв поглед тази конструкция изглежда твърде фрагментарна, това се опровергава при прочитането на произведението, чиято спойка се гради върху патоса на автора, непримиримата страстна патриотична идея, огромната вложена енергия през последните, повече от 15 години, от неговия свръхбогат обществен и творчески живот. Чрез отговора на въпроса, зададен от Б. Кръстев: „Кое въщност ви тласна да се включите и вие в спора за гроба на Левски?“ научаваме как авторът на „Дви

разкази" се оказва в центъра на една неравна битка, която го изправя срещу десетки авторитети и мастити „властимащи“ от изминалото време: „Тласна ме една публикация в „Поглед“ от 23 април 1984 г. „Гробът на Апостола“ от акад. Христо Христов, директор по същото време на Историческия институт при БАН. В нея се съобщава, че държавна комисия при председателството на академик Димитър Косев е вече разгледала спора за гроба на Левски и решила, че той не е в „Св. Петка Самарджийска“. Никакви доводи нямаше в статията. Направи ми впечатление твърдението на академика, че османската власт се била погрижила „да остане неизвестен гробът на един от най-големите синове на България“. Помислих си, че може пък държавната комисия да се е добрала до нови турски документи, и полюбопитствах да прочета нейните протоколи. Дадоха ми от Комитета за култура досието, занесох си го въкъщи, още същата вечер го прочетох и разбрах, че тази комисия е пристъпила към решаване на въпроса за гроба на Левски абсолютно преднамерено. Само един факт ще ви кажа: тя борави през цялото време с един дневник, наречен „Дневник на разкопките“, без да се разбере, че от него са извадени около 20 страници и че той е писан не от археолозите, а от арх. Сава Бобчев.“

В това признание откриваме една важна черта, която е присъща на значимия талант, на родения публицист – сам Хайтов се нарича журналист и публицист в някои от включените писма! Това не е толкова белег на скромност, колкото на съзнание, че словото много често е живо и вълнуващо, когато не е родено в кабинетно усамотение и спокойствие, а се вдъхновява от реални хора и събития. Именно към тези бележити творци принадлежи Хайтов – една линия в нашата литература, която иде от Каравелов и Ботев, има своите продължители в лицето на Алеко Константинов, Яворов, Гео Милев, Никола Вапцаров, достига до съвремието ни чрез Радой Ралин, Блага Димитрова, Тончо Жечев... Представям си как неспокойният творчески дух е бил подразнен, дори възпламенен от безликото академическо писание и още по-нелепо обяснение, свързано с личност и дело, което – струва ми се!, ние още не сме оценили и видели истински. Всичко изписано само от Хайтов, неговите оценки и възражения срещу опонентите и техните жалки научни доводи, го доказва. Той прозорливо ни внушава, че „казионните историци и

археолози“ имат достатъчно поддръжници и приемници и велики личности и дела от националната история, често са показвани изопачено, тенденциозно, дори нелепо, в утода на нечии, често чуждестранни интереси.

Не изненадва и следното обяснение на Хайтов за отношението към дискутираната тема на специализираните и неспециализирани печатни издания: „На повечето, изглежда, е известна апокрифната навремето статия за Левски (1987 г.) на сегашния президент д-р Желев в която същият заклейми „трескавото търсене на гроба на Апостола“ като „закъснял вик на нашата национална съвест и опит да се измие позорът на българския народ, задето го е предал“. Написах една статия, поместена в „Литературен фронт“ от 10 декември 1987 г., в която оспорих твърдението, че Левски е предаден от „българския народ“ – позиция, която не бе само на д-р Желев, но и на акад. Христо Христов, Велислава Дърева и проф. Николай Генчев (те свиреха по същото време на тая струна). Тогава тези хора се юрнаха да организират политическото ми преследване, поради което проблемът с гроба на Левски, най-общо казано, затъна в още по-големи трудности. Особено като се имат предвид добре отработените по време на Живков верноподанически комплекси на нашего братя журналистите – тази тема ще бъде, изглежда, дълго време избягвана. А през това време драгоценни следи към него могат да бъдат унищожени.“

Сам Хайтов в Притурка първа "хроникура" началото на историята, в която се оказва десетилетия по-късно деен участник, а мистерията със зловещата находка – скелет № 95, ще продължава да вълнува и бъдните поколения българи. Със заповед № 65 от 23

април 1956 г. на директора на Археологическия институт с музей (АИМ) при БАН акад. Кръстю Миятев са разпоредени археологически разкопки на църквата „Света Петка Самарджийска“, намираща се на софийския бул. „Княгиня Мария Луиза“ (тогава „Г. Димитров“) № 2. Под ръководството на мл.н.с. Стамен Михайлов и негов помощник по архитектурната част доц. Сава Бобчев разкопките започват на 8 май и продължават до 20 юни 1956 г. Участват още фотографът Петър Хлебаров и скулпторът Димитър Бучински, който е имал специалната задача да сваля стенописите от вътрешността на църквата. Арх. Бобчев започва Дневника на разкопките и го попълва до 18 май включително, а на следващия ден идва на работа като надничар студентът абсолвент Георги Джингов и на него е поверено да записва археологическите разкрития. Бобчев обаче си води отделно своя дневник заедно с надниците на работниците, а в отделна тетрадка „Скицник № 5“ отразява разкритията при разкопките, включително и как изглежда определеният като „скелет № 95“, около който се завързва един от най-тежките и незагълъхващи спорове дали е на Левски, или не.

„Страшното откритие“ е направено на 30 май – в северната половина на олтарната основа е намерен скелет в необичайно положение. Ръководителят на експедицията Ст. Михайлов оспорва мнението на друг археолог – проф. Хр. Гяуров, че вероятно е разкрито препогребването на Левски, за което вече е било изразено предположение. Арх. Бобчев проявява самоинициатива и в две скици отразява на 1 юни и на 12 юни 1956 г. положението на намерения човешки скелет. След цели 23 години той решава да обяви своите предположения за гроба на Левски като през 1979 г. публикува специална статия в сп. „София“. Хайтов обяснява, че е получил ксерокопия от скиците на архитекта в неговата тетрадка № 5 и ги е използвал за написването на първата си книга, и разказва: „На първото обсъждане на тази моя книга, на 14 септември 1985 г., скиците на арх. Бобчев бяха посрещнати от Ст. Михайлов и Джингов с бурно възмущение и обявени за фалшификати. При второто обсъждане на спора за гроба на Левски в БАН през февруари 1986 г. обаче скиците бяха подложени на подробно изследване от специалисти, установена беше тяхната автентичност, прецизност и бяха приети от участвашите в обсъждането, ръководено от акад. Николай

Тодоров, за регулярна документация редом с Дневника на разкопките, воден от Г. Джингов. Въпросните скици бяха обнародвани в издадения от БАН през 1988 г. Сборник с документи по спора за гроба на Левски заедно със стенограмите от обсъждането и документите, свързани с проверката на скиците.“

Заслужава внимание и следното твърдение на писателя в тази връзка: „Скиците на арх. Бобчев изиграха основна роля в дискусията за гроба на Левски, особено след като на обсъждането бяха представени, макар и избирателно, от Археологическия институт 39-те снимки, свързани с разкопките в църквата „Св. Петка Самарджийска“. Снимките дадоха и възможност да бъде проверена истинността на скиците и така те се превърнаха в основен документ на разкопките и датирането на скелет 95 и на версията за препогребването на Апостола в олтара на църквата „Св. Петка Самарджийска“. Имало е и друго обвинение към Бобчев – че той преписвал дневника на Джингов. Оказва се, че Дневникът на разкопките, продължен от Джингов, е бил наречен „Бележник“ и е започнат на 19 май, а записаното за изминалите 10 дни е препис от това, което вече е отбелязал арх. Бобчев. Когато през 1984 г. Хайтов е имал възможност да се запознае с документа, се разбира, че този документ, най-важен за разкопките, е бил депозиран в архива на АИМ след четвърт век. Впечатлява изнесеното от именития творец: „Нито за mig обаче не mi е минавало през ум, че въпросният дневник беше докъм 5 февруари 1986 г., когато след получаването на десетината снимки от скелет 95 аз проумях, че дневникът е нарочно преписан и подправен.“ Сам Георги Джингов в интервю, публикувано в старозагорския в. „Септември“ на 26 юни 1987 г. признал, че оригиналният Дневник на разкопките е съхранен в личния му архив.

Воювайки за истината, Хайтов потърсва съдействие от органите на Държавен и народен контрол и Джингов е бил принуден да представи две ксерокопия, така излиза наяве оригиналният Дневник на разкопките. Ще цитирам две от потресаващите разкрития на писателя, защото те не могат да се четат безпристрастно или най-малкото „като информация“ за извършени добросъвестни анализи. Като отбелязва, че в началото Джингов е водил дневника „сравнително добросъвестно“, Хайтов пише: „След 30 май обаче, когато се развиХя спорът между проф. Христо Гяуров

и Михайлов за скелет 95 дали е, или не е на Левски, по-голяма част от вписаният в дневника на разкопките са предназначени да обслужват версията на Стамен Михайлов, че спорният скелет 95 се намира **под олтарната основа**, което означава, че той е остатък от сварено от строежа на църквата „Св. Петка Самарджийска“ „ранновизантийско гробище“. И при следващото твърдение на Хайтов не можем да останем равнодушни: „След приключването на разкопките и на дневника, се е окказало, че той трябва изцяло да се препише. За да бъда по-ясен, ще си послужа с пример: в записката от 31 май в „Бележника“ (оригинал) е записано: „Под стъпалото, на 55 см от тухления под в абсидата се вижда череп (Б). Същият в преписа на „Бележника“ е отнесен към датата 30 май, като е сменен и текстът и се говори вместо за „череп“ – за „разбит череп в куп“ (Б). Защо се прави това? Прави се, защото за черепа, заровен в олтара на църквата „Св. Петка Самарджийска“, има достатъчно данни, че е черепът на Бенковски, но два дни след 31 е бил смачкан, уж случайно, и направен на парчета. За да не се „води“ и търси този череп, решено е просто текстът да се пренапише.“

Полемистът Хайтов е дори краен в своя извод: „Сега Средновековната секция при АИМ е в пълно течение на извършенияте в Дневника на разкопките фалшификации, но това не попречи на същата в лицето на нейния сегашен председател – доктора на и. науки Станислав Станилов, както и на ръководството на АИМ, отново да лансират, през юни 2001 г., битата своя позиция, че гробът на Левски не е в църквата „Св. Петка Самарджийска“. Въпреки известното решение на ръководството на БАН от 24 април 1986 г., потвърдено и през 1987 г. в полза на версията, че Левски е бил препогребан в олтара на тази църква.“

Въпреки че изследванията на Хайтов върху археологическата страна на спора е крайно интересна и вълнуваща, не по-малко драматично се откряват неговите размисли и оценки за политическите участници, по-скоро опоненти. Това ярко се посочва в събеседването, когато Богдан Кръстев открито пита: Защо непрестанно се занимава с този въпрос ЦК, какво политическо име в спора за един гроб, та макар да е на националния ни герой? Той дава пример с акад. Топенчаров, който във в. „Отечествен фронт“ на 1 март 1988 г. е публикувал статията си „Идея, а не кости и гроб“ и изтъква: „Там за пръв път прочетох,

че въпросът за гроба на Левски не бил „некрофилски“, нито за светите мощи на Апостола, а „дълбоко политически“.“ Писателят цитира като отговор мнението на акад. Димитър Косев, споделено на 19 април 1983 г. в Института за история на заседанието на оглавяваната от него държавна комисия за решаване на спора за гроба на великия българин: „Аз имам обяснение защо именно в 1935 – 1937 година се вдигна шум около гроба на Левски. Това е времето след издаването на власт на Хитлер в Германия. Хитлеристите вдигнаха шум, за да си присвоят великите символи на историята. Нашата българска фашизирана буржоазия по същия начин търсеше да се насочи вниманието към църквата чрез гроба на Левски, за който в. „Мир“ от 6 март 1937 г. е писал, че той се намира в олтара на софийската църква „Св. Петка Самарджийска“.“ Поразителен е и другият цитат на мастития учен, протоколиран на 13 юни 1983 г., който обобщава: „Ние трябва да преградим въпроса с алармите по „Света Петка“. Не е изключено да има тенденция от страна на църквата. Това ще доведе до въздигане престижа на църквата.“

Ако приемем, че Хайтов не би могъл да има нужната научна компетентност като археолог, то разясненията, които дава защо „археолозите и историците изпращаха до ЦК всичките си предложения и протести, оплаквания и възражения, а не до председателя на БАН“ са съкрушителни за повечето от онези, които с вражда приемат неговите доводи. Мрачни и потискащи са разясненията за същината на спора: „Основната причина за унищожаването на костите и гроба на Левски е политическата му трактовка, политическата мнителност и примитивизъм. Не забравяйте освен това, че „Св. Петка Самарджийска“ се намира съвсем наблизо до паметника на Ленин и в още по-голяма близост с първоначално проектираното място за неговото поставяне в центъра на така нареченото „ларго“. Такова съжителство е било просто недопустимо в едно време, когато сриването и заличаването дори на съществуващите паметници и светини е било в пълен ход. Не забравяйте освен това, че гробът на Левски се разкрива на 30 май 1956 година – във възхода на сталинизма у нас!“

Дори да не се съгласим с финалното обобщение, тъй като Сталин умира в 1953 г., а след 1956 г. започват нови процеси и в СССР, и у нас, фактите са необорими. Инерцията продължава, идеологиза-

цията се трансформира, но съхранява своите жилави корени. Недоумението, изразено от Хайтов, заслужава да се отбележи: „Необяснимото, ирационалното в случая е поведението на ръководната върхушка в историята и археологията след 1979 г., която се зае да прикрие извършеното с гроба и костите на Левски през 1956-а престъпление. Това говори за едно много сериозно израждане в сферата на археологията и византологията на историческата наука у нас и превръщането ѝ в оръдие на идеологията, което се превръща в наш органичен, и то фатален недостатък. Единствен историк с име проф. Гюзелев отказа за вземе участие в карнавала, организиран около гроба на Левски от члена на ЦК акад. Димитър Косев през 1987 година, и изрази своята въздържаност от въпросната кампания във в. „Народна младеж“.“

Наистина можем да не се съгласим с някои персонални квалификации на писателя или с крайните му оценки за развитието на археологията, на историческата наука през изминалите десетилетия в края на XX в. Или някои присъди за поведението на учени от различни поколения, за научната атмосфера, за „блокада“ върху неговите мнения и публикуването на отговорите срещу неговите опоненти. Редица обаче примери, които дава, неговата наблюдателност, умението му да анализира факти и подробности, респектират. Той блестящо оборва Джингов, който твърди, че бедрените кости на скелет № 95 били продупчени от дървени колове (пилоти), набивани по време на строежа в основите на олтарната апсида за укрепване на терена, което било категорично доказателство, че намерения скелет, за който се предполага, че е на Апостола, е от старо гробище, върху което е изградена църквата. Сдobil се с ценна снимка, направена от върлия му противник проф. Михайлов, Хайтов тържествува, защото двете бедрени кости, както личи, са останали цели и неповредени. Случаят с арх. Стефан Бояджиев и преснетата фотолента от него, за да се селекционира фотодокументацията, е възприет от писателя за заговор, за укриване и умислено заблуждаване. На дискусията в БАН през февруари 1986 година, Бояджиев е един от петимата пълномощници на АИМ, които трябва да оброят тезата на Хайтов и неговото позоваване на версията за препогребването на Левски в олтара на църквата „Св. Петка Самарджийска“.

Богдан Кръстев основателно е задал въпроса кой е най-решителният аргумент в полза на тази версия. Хайтов изтъква, че на 24 август 1937 г. в. „Мир“ публикува съобщение за препогребване, а на 24 август 1937 г. комисията за издирване гроба на Левски е записала в протокол, че гробът на Левски е в олтара на църквата „Св. Петка Самарджийска“ „отляво“, което означава в северната му част. По време когато археологическите разкопки са започнали, на 17 май 1956 г. в. „Труд“ оповестява, че се очаква да бъде открит гроб в олтара на проучваната църква и че той може да е на обесения национален герой. Не бих казал, че Хайтов притежава солидни доводи, неволно се натрапва усещането за нещо романтично, което изкушава писателското въображение. Възниква и въпросът защо след протокола на комисията от 1937 г. не са предприети никакви археологически издирвания, всевъзможни са научните занимания на проф. Богдан Филов, който все повече се ангажира с външнополитическата ориентация на България по онова време. Ако се върна към цитираното мнение на акад. Косев за търсенето на „великите символи на историята“ по примера на хитлеристите, какво по-благодатно събитие от това да бъде разкрит гробът на Левски?

Крайно интересни са изтъкнатите от Хайтов доводи, свързани с Апостола и оценките за неговата личност и поведение, в условията на промените след Девети септември 1944 г. Писателят използва събеседването, за да разкрие своите „натрупани мълчания“ (Павел Матев) от официалното отношение към историята ни, начина по който е „пренаписано“ миналото ни. Разбираме болките и терзанията на автора на цяла поредица творби, посветени на трудната ни национална участ. Става ясно, че той солидно се е подгответял и чел историята, следил е отблизо как тя се „преиначава“. Отново съобщава, че акад. Михаил Арнаудов още на времето го кара да прочете издадената през 1954 г. „Кратка академична история на България“. Ето първото недоумение на Хайтов: „При описание на войните, които заемат около две трети от съдържанието на средновековното ни минало, никъде в историята от 1954 г. например не става дума за поводите и причините за тяхното избухване. Почти всички водени от средновековните царе войни са квалифицирани като „грабителски“ за натрупване на „нови земи и богатства в ръцете на

феодализиращата се българска и славянска военно-племенна аристокрация" (изразът е от двутомната история на България от 1954 г., автори: сегашните академици Д. Косев, Хр. Христов и Д. Ангелов)."

Разсъжденията се допълват с нови примери: „Родните марксисти слагат след 1946 година черта на всичко това и обявяват средновековната българска държава за „грабителска“. Дори най-чистата – Балканската война – е обявена за „завоевателна“ (завоевателните си планове българската буржоазия прикривала „с идеалите за освобождение на поробените братя“. Като че не е имало поробени българи в Родопите, Западна и Южна Тракия, Македония и пр. Пасажът е от раздела, писан от Йоно Митев, под редакцията на акад. К. Косев.) Междусъюзническата война е обявена освен за „завоевателна“, но и да „грабителска“, а Първата световна – за „империалистическа и грабителска“. Единствено Сръбско-българската война не е или, по-точно казано, не е съвсем охулена.“ Не искам да пропусна да цитирам едно бележито сравнение и извода от него, направен с присъщата на Хайтов откровеност: „В „буржоазните“ истории, включително тази на Иречек, авторите си служат както с негативни, така и с ласкови за владетелите ни характеристики. Иречек пише за Самуила като за „много енергичен, мъжествен и хуманен господар“; за Иван Асен – като за „най-великия от Асеневци – човеколюбив и кротък“, и т. н. Подобни характеристики – кога по- силни, кога по- сдържани – намираме и у Златарски, Пастухов и пр. При нашите историци марксисти няма следа от подобни глезотии. Всички царе са разжалвани, отнети са им титлите, назовават се с малките им имена и няма добра дума, но едва се разбира, че е български цар. Да не говорим за болярите, които само воюват, трупат богатства „на пърба на народа“ и са първи злодеи. Подвизите на Кракра Пернишки и мнозината като него упорито съпротивляващи се на Василий Българоубиеца местни владетели най-старателно са премълчавани.“

Горчивината на създателя на „Диви разкази“ преминава в гневно възмущение и сатирично изображение, когато продължава да дава примери за липсата на всякаква обективност на някои историци: „Фалшификаторите със съдействието на археолози като Стамен Михайлов не признават и прабългарския произход на Мадарския конник. Поставиха под съмнение строителството на Плиска да е извършено

от българи. Един от тези, които стръвно се заловиха за тази версия, т.е. че Плиска е сварен от българите византийски град, е проф. Стамен Михайлов, човекът, който унищожи гроба на Левски. Той е известен и със старанието си да омаловажи и дори

съвсем да отрече културния принос на Аспаруховите българи за сметка на сварената „богата византийска традиция“ и т.н.“ Хайтов посочва, че е манипулирана и новата и най-новата ни история, като обръща внимание на факта с посветените на Левски само четири страници, а въстаническите движения от времето на османското робство са хронирани с по няколко реда.

Не пропуска да посочи как през 1946 г. тогавашният военен министър генерал-полковник Петър Панчевски издава „херостратовската“ заповед за взривяване на паметниците на падналите във войната. Неговото свидетелство е покъртително и нека го цитирам така, както го е разказал: „Лошото е, че пострадаха не само те, но и паметниците на видни духовници по църкви и манастири. Зад църквата в Араповския манастир край Асеновград имаше три паметника – единият на прототипа на дякон Викентий от „Под игото“, трите бяха натрошени с чук. Затварянето на някои църкви, закриването на манастири и свети места започна бурно още през 1946 година (след съкрушаването на опозицията). Тогава започна големият поход срещу гробовете с преместването на костите на цар Борис III от Рилския манастир и изземване по-късно от „органите“ на спиртосаното му в Медицинската академия сърце. Ужасяваща е тази малка подробност, която говори за градуса на ожесточението при затваряне на националните ни

символи и светини.“ И добавя: „Позорно е за нашата археологическа наука изхвърлянето на разкритите през 1946 г. кости на цар Иван Александър, намерени в един каменен саркофаг, който е бил разбит и заедно с тленните останки изхвърлен в Янтра. По една случайност е бил запазен фрагмент от саркофага, който се намира сега във фондовете на търновския музей.“

Разговорът на Кръстев с Хайтов достига своята кулминация, когато отново водеща става темата за Левски и е „написана“ една парлива част от неговата биография: „Войнстващи атеисти се заеха да утвърдят, че той „хвърлил расото“, т.е. че се отказал от монашеството, че не бил религиозен, че не се бил изповядал пред бесилото?! Д. Косев обяви за невалидна записката на Захарий Стоянов от разпита на поп Тодор, че той го е наистина изповядал. Всичко това бе написано в „Исторически преглед“ не през 1946-а, а през 1987 година! Тези – меко казано – недомислия!“

Двамата събеседници се спират и на изследванията на проф. Иван Унджиев и написаната от него биография на Апостола, както и на възможностите обективно да се отрази живота му. През 1945 г. е създаден институтът „Хр. Ботев“, който през 1953 г. става Институт „Ботев – Левски“ и е включен в системата на БАН по разпореждане на акад. Тодор Павлов, а през 1962 г. става част от Института за история при БАН, оглавяван от акад. Димитър Косев. „Защо? – пита Хайтов и отговаря: Защото вече не са ни били нужни по това време нито Ботев, нито Левски – две имена, които винаги са предизвиквали възторг и национална гордост в сърцето на всеки българин. Тези две имена стават неудобни в обстановката на всеобщата у нас съветизация.“ Не са ли малко преисленi тези уверения на писателя и доколко той е убедителен, за да приемем това становище?

Но той явно настоява на своето виждане и продължава да търси обяснения за отношението към безсъмъртия герой и мястото, където почиват тленните останки: „Трябвало е да се премахне най-важната преграда към тези интеграционни, а всъщност асимилационни процеси – националната самоличност на обречените за претопяване българи. Ето защо се е наложило и на Унджиев да приспособи някои неща в биографията на Левски. Той например не споменава в справочния апарат към своя труд от 1945 г. статията

на Н. Станчев за гроба на Левски в „Мир“. Нищо не казва и за доклада на Алабин, че Левски е заровен в Позорните гробища на София, и, разбира се, не се е докоснал и до записката на Захарий Стоянов от разпита на поп Тодор. Напротив, пръв Унджиев изказва странното за един изследовател съждение, че времето било „заличило всички следи“ към гроба на Апостола и за това било много съмнително, че гробът му ще бъде никога открит, но че това нямало значение за безсъмъртия му дух и т.н. Така главният левковед още през 1945 година снема от дневен ред издирането на гроба, първо, защото този гроб според него не е бил необходим, и, второ, нямало вече „следи“. Точно тази песен запяват по-късно и противниците на гроба на Левски, като акад. Вл. Топенчаров, за чиято статия от 1986 в „Отечествен фронт“ стана вече дума. Между другото в тази именно статия той разви мисълта, че гробът на Левски не само не е необходим, но бил и обществено опасен.“

„Но вие нима не сте съгласен, че Левски е наистина в нашите сърца?“ – пита Богдан Кръстев. Отговорът на Хайтов обобщава целият негов замисъл, онова вътрешно патриотично чувство, което го тласка и съпътствува през всички тези години на борба да докаже своята истина, дори когато тя изглежда уязвима от научна гледна точка. В тези думи трябва да търсим притегателната сила на твърдата му непоколебима позиция. Като цитира едно социологическо изследване сред младите хора какво знаят за Левски, според което е клуб и „нищо повече“, писателят изрича знаменателно прозрение: „Един гроб в центъра на София (ако би имало) ще подсеща поколенията за великия българин и за неговата саможертва за Отечеството за вечни времена. Фарисейски приказки са тези – че бил Левски в нашите сърца, та нямало нужда от гроб!“

Тук само ще вметна, че не се наемам даже да гадая как би изглеждало днес, тридесет години след посоченото от Хайтов, едно ново социологическо проучване сред младите хора за Левски и какви биха били резултатите. Има обаче нещо окуражително и ще го споделя. За да прочета тази книга и за да напиша тези страници, ме насочи моята студентка Мартина Николова от Бургас, която следва специалността „Книгоиздаване“ във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Тя беше написала като поставена предварителна задача малък отзив, с което ме заинтригува. Макар

че следя сравнително редовно страниците за книги в нашите печатни издания, никъде не бях видял да е отбелоязано излизането на „Кой и защо унищожи гроба на Васил Левски”, нито пък като заглавие тя да се бе наредила сред най-продаваните книги на столичния площад „Славейков”, но явно е, че посланието на писателя беше попаднало в ръце, за които той е жадувал и на които би се зарадвал от сърце!

Всички подробности за живота и делото на Дякона винаги будят вълнение. Хайтов не е пропуснал да отбележи и случая с предателството и как Унджиев е описал неговото залавяне в Къкрина. Късните разследвания и внимателния прочит на спомените на Николчо Цветков – единственият очевидец на арестуването на Левски, показват, че поп Кръстю не е черният издайник. През последните десетина години в Ловеч бе създаден специален Комитет, който да възстанови правдата, да изчисти името на някогашния съдружник на Апостола. Появиха се книги и специални вестници, посветени на личността и приносите на свещеника. Обяснението на Хайтов за заблуждението, подвело Вазов и Димитър Страшимиров в съчинението му „Къкринската голгота”, е книгата на Д. Панчовски „Последните дни на Левски”, където е поместен фалшифициран протокол от 1883 г. с подпись на Марин Полукуканов, с който вината за предателството е приписана на поп Кръстю.

За видния биограф на Левски Хайтов размишлява така: „Компромисите, които Унджиев е направил, не са били на драга воля. Мисля, че той се е ограничил с неизбежното. Едно е да премълчиш, друго е да унищожиш един документ. Повечко се е престарал само в опитите си да обясни защо гробът на Левски е останал неизвестен, като го е отдал на всадения в сърцата на българина страх от турците. След него това се подема като рефрен от всички изследователи марксисти и излиза, че софиянци са оставили Апостола да гние в Позорните гробища и не се намерил един поне сърцат да го прибере от там. Това за мен е една от най-коварните в историята ни инсинуации.”

В тази връзка писателят разказва как проф. Хр. Гяуров веднага е уведомил директора на Института „Ботев – Левски” за открития на 30 май 1956 г. неизвестен гроб, свързан с Левски. Първият директор на Института за опазване на историческите паметници арх. Борис Марков в своята публикация във в.

„Република“ (просъществувал доста кратко време) с десетилетна давност свидетелствува, че при него е идвал арх. Сава Бобчев, който му разкрил какво става с разкопките в църквата „Св. Петка Самарджийска“ и за споровете около намерения скелет № 95, търсейки съдействие. Арх. Марков от своя страна се свързал с Иван Унджиев и той му споделил, че познава версията за препогребването на обесения революционер. Пристрастен понякога до крайност или недопустимо мнителен, Хайтов в случая провява верен психологически нюх, намерили е и убедителен тон в заключението си: „Вярно, че това не е перфектно доказателство за убежденията на Унджиев, може да вярваме или да не вярваме на арх. Марков, но фактът, че Унджиев, не посещава разкопките, не може инак да се обясни освен с опасението да не бъде замесен в тази очевидно политическа история. Инак нищо по-нормално от това директорът на Института „Ботев – Левски“ да отиде в разкопания олтар на „Св. Петка“ и да види сензационната находка. Да я погледне – нищо повече!“

Хайтов описва атмосферата на 80-те години на XX век, когато Людмила Живкова, става председател на Комитета за култура, започва организацията за международно отбелязване на 1300-годишнината на българската държава и настъпва „едно чувствително размразяване на натрупаните в сферата на културата червенковски преспи“. Тя е подела и инициативата да се оповести гроба на Левски. Писателят изтъква, че нейно нареждане до началника на управление „Културно-историческо наследство“ е изисквало да се проучи как да бъде организиран интериорът на църквата „Св. Петка Самарджийска“, какъв надпис да бъде поставен и др. Това проучване е паррафирано от зам.-председателя на КИК проф. Бербенлиев. Датата на така очаквания документ е от 2 юли 1982 г., малко преди смъртта на Живкова. Случайност или съдбовно предзнаменование! Хайтов обаче не пропуска да „захапе“ своите опоненти. Наред с линията на Людмила Живкова, според него силна и здрава е линията на лоялните към сталинизма марксисти, тодорлавловската – просъветска и докрай вярна на коминтерновските постановки по националния въпрос: „Към най-яростните застъпници на тази линия са и ръководещите исторически фронт историци-академици Д. Косев, Ангелов, Христов и т. н. Те скърцаха зъби, докато Людмила Живкова се отваряше към Европа, но

не посмяха да ѝ се опълчат. А когато тя си отиде, не допуснаха да смажат инициативата ѝ за оповестяване гроба на Левски.“

Като обвинява своите опоненти, Хайтов подчертава че те търсели подкрепата и закрилата на ЦК, скулпторът Димитър Бучински бил написал поне седем изложения до Живкова. Посоченият пример обаче показва, че и писателят е търсил висша протекция, надявал се е на подкрепата „отгоре“. Става ясно, че механизъмът на онова време за всички е бил поне сходен. Нещо повече – Хайтов описва закрилата, получена от акад. Ангел Балевски, от акад. Николай Тодоров, публикува подписката на известни интелектуалици, разказва как е отишъл и при Тодор Живков. Само мимоходом ще вметна, че малцина у нас, дори авторитетни учени и творци, са имали такова доверие и внимание.

По-убедителен и силен в своите изводи и доводи е Хайтов, когато се опира на фактите, когато систематизира събраниите материали. Впечатляващи са разсъжденията му, острата логическа мисъл, пърното ценено разследване, което прави на новонамерените през 1988 година свързани с гроба на Левски снимки и документи. Той тръгва от онези данни, които са водели до извода, че скелет № 95, „приписан“ на Левски, е от погребение, извършено след преизграждането на църквата „Св. Петка Самарджийска“ през 1802 година, а не е „ранновизантийски“. В разговора е цитирано писмо на ръководителя на разкопките Стамен Михайлов до директора на Археологическия институт и музей, в което той съобщава: „Разкопките във и около църквата „Св. Петка Самарджийска“ доведоха до твърде важни резултати... В абсидата се откриха няколко погребения, едно от които е отчасти под основите на църквата. Някои упорита разпространяват слуха, че това са костите на Левски. Моля ви незабавно да наредите да се вземат мерки... Да се назначи комисия, която да установи на място положението на погребаните в олтара лица и вероятността едно от тях да е на Левски...“

Прилежно се изброяват сходства и разминавания на истинския Дневник на разкопките и този, който е преписан по-късно и включен на пълни оброти в спора. Хайтов отделя специално място за личността на акад. Кръстьо Миятев – директор тогава на АИМ при БАН и смята, че „Кр. Миятев е знаел много добре, че скелет № 95 е на Левски, още на 31 май.

На 30 май при него е отишъл Гяуров (те са били колеги с Миятев, професори в Духовната академия, познавали са се много добре). Гяуров му показва анкетата си, а академикът го помолва „да напечата“ събранныте документи и написаното от него за гроба на Левски, както научаваме от едно запазено писмо на Хр. Гяуров до протойерей Христо Димитров от 6 август 1956 година. Така че Миятев е бил осведомен от проф. Гяуров за гроба на Левски още в същия ден след откриването му на 30 май 1956 година.“ За информираността на Хайтов говори и добавеното след това от него: „Въсъщност Кр. Миятев знае за твърдението, че гробът на Левски е в олтара на „Св. Петка Самарджийска“, още от 1938 година като член на комисията за издиране на този гроб. В негово присъствие е обсъждано съобщението в „Мир“ от 6 март 1937 г., че костите на Левски са в олтара на „Св. Петка Самарджийска“. Всичко това е документирано и в един от протоколите на комисията от 20 септември 1938 г., с. 2 – ето едно ксерокопие от него!“

Миятев изпраща художничката Вера Недкова и тя нарисува скелета цял, така според Хайтов е разбрали, че скелетът е от погребение, извършено след строежа на църквата, не е „ранновизантийски“. Странно е неговото поведение обаче в онзи драматичен момент – не назначава комисия за установяване положението на скелета, не идва в църквата докато там се извършват разкопките, в личния си дневник изобщо не отбелязва започналият спор. Хайтов го подозира, че се е побоял да не изпълни нечии инструкции, след засиления интерес към малката църква в центъра на София. Ето поясненията, които Хайтов изтъква и те отново показват, че той има отличен поглед върху взаимоотношенията на науката и властта тогава: „Страхувал се е, защото е сварен от Девети септември като „буржоазен“ учен, дългогодишен директор на Археологическия музей в София – от 1920 до 1938 година! Частен доцент е бил в Богословския факултет при СУ до 1949 година, хоноруван професор в Духовната академия между 1949 и 1956 година – годината на разкопките в „Св. Петка Самарджийска“, все основания за характерни за онова време „обвинения“. През 1946 г. той е заставен от Т. Павлов да се преустрои – стенограмата се пази в БАН. През 1950 г. на общо събрание е заставен да си прави самокритика като буржоазен учен – за грешките, които е допуснал с Мадарския конник. Една

година по-късно е коронясан за директор на АИМ от самия Т. Павлов на мястото на чл.-кор. Г. Димитров, който е „свален“. Каква е цената на това особено благоволение?“

Ужасяващата истина е поднесена от Хайтов вече като предсетеана и предизвестена: след 1 юни 1956 г. доразкопаването на спорния скелет се преустановява. На 8 юни е вдигната горната част – от черепа до таза, а на 13 юни – бедрените кости. Подколенните кости изобщо не са били разкривани. Гробната яма на скелет № 95 е зарита, а той...изчезва! Сред многобройните подробности в записания разговор е споменато, че във филма „Легенда за Левски“ художникът Ризов прави самопризнание, че той е приbral в чувал костите на скелет № 95. Той е бил дългогодишен уредник на Софийския църковен музей, страстен колекционер. От общуването с професорите Гошев и Гяуров е могъл да научи за сензационната находка и мрачната развръзка на историята, около нея.

Безценни като сведения, като творчески опит, като уроци по родолюбие са споделените от Хайтов „на пръв поглед дребни подробности, но при издирането на истината дребното върши понякага повече работа от едрото. Ще си позволя да повторя: Дяволът е в подробностите.“ Така неуморимият изследовател и тълкувател на подвига и саможертвата на Левски удостоверява, че пред бесилото той е бил облечен „в турски дрехи от ален шаяк“, с „турски ямурлук“. Изнася един невероятен факт, разказан от Александър Младенов и записан от Павел Алексиев, който го публикува във в. „Мир“ на 2 март 1937 г. Младенов казва, че обесеният Левски е свален от бесилото и погребан „привечер, а на заранта, когато християни отишли да занесат нещо на гроба, намерили го „разrozen и празен, с прясна пръст“. Въжето е било рязано на парчета и раздавано „за здраве“. В намереното от Георги Тахов тефтерче на Минчо Хаджинедев е записано на 6 февруари, че палачите нарязали въжето, с което бил обесен Левски, и продавали парчето по три гроша. Пресъздадени са и други моменти и открития, които само доказват цялата сериозност, с която авторът е търсил верните измерения на безсмъртния революционер и неговата саможертьва.

Хайтов обръща внимание на един изумителен факт, който на пръв поглед може да остане почти незабелязан – в малкото тафтерче, служило за дневник на Минчо Хаджинедев, на цяла страница е написано само: „ОХ...“ и в този стряскащ вик, макар и сподавен и мълчалив, напира неизмеримата мъка на цял народ, която Ботев е обобщил в прославеното си стихотворение, посветено на приятеля, на сподвижника, на великана в общото дело. Хаджинедев запалва свещ не другаде, а в църквата „Св. Петка Самарджийска“. Писателят убедително изтъква: „Такъв човек не би могъл да остави Левски в Позорното гробище на София. На всичко отгоре Левски е бил йеромонах и заравянето му в Позорните гробища не е могло да остави безучастни близките му софийски духовници.“ Дали силният патриотичен порив и писателското въображение не излизат от реалната историческа ситуация, не е ли това пресилено творческо желание, можем ли да се доверим на тази авторска интуиция?!

За да бъде по-правдив и за да документира своите предположения, Николай Хайтов сочи записките на Минчо Хаджинедев, публикувани от Г. Тахов във в. „Поглед“ през 1991 г. Споменава още за Геле Китов и Коля Ковачки, евентуални участници в препогребването. Спомените на Мария Поппавлова и нейната внучка добавят и други имена Христо Хамбарков-Гъската, Илия Джагаров... Оформя се впечатлението, че в църквата „Св. Петка Самарджийска“ комитетските хора са имали подчертано влияние и нейната кондика го подчертава. Освен това самаржите са били много по онова време и тяхното влияние не може да се подценява, а те са дълбоко свързани с обикновения трудов народ и патриотичното им чувство е сило развито и укрепено, въпреки трудните условия на работа и живот. Писателят използва и спомените на Гоце Радков от с. Курила, записани от Григор Марков, публикувани в сп. „София“ още през 1973 г. Изтъква изнесеното от народния личител Петър Димков във в. „Литературен фронт“ (1982 г.), който се позовава на разкриването от неговия баща, който е бил свещеник в църквата „Св. Петка Самарджийска“. Така въпреки че опонентите наричат Хайтов и неговите съмишленици „гробищари“, той продължава да трупа доказателствен материал за препогребването на Левски до края на земния си път. Затова не са лишени от

известна горчивина и гняв размислите: „У никого не се пробуди изследователски интерес! Пълна апатия. Макар че има и друго: рисковете от сблъскване с казионната версия. Та нали Магдалина Станчева беше се по онова време провикнала на обсъждането в БАН: „Никой не иска да има гроб!“ Има го това бележито възклициране в стенограмата... Тя и хората около нея се ужасяваха дори само като се спомене за гроба! Добре, че имаше смели мъже, които пък решиха да помогнат в разкриване на истината...“

Неговите обобщаващи изводи се налагат с публицистична сила и ярко патриотично внушение: „Нашата история има такава самообвинителна насоченост, че да смачка остатъците от националното самочувствие и националната гордост. Това е било най-важната задача на диаматовските историци от 1946 година, разберете го това – да изкоренят от бъгарина гордостта му, че е изъчил герои като Ботев и Левски, че не се е проснал да го газят и препикават. Затова им е изгодно на някои да казват: „Ето на, обесеният Левски бил зарязан от гражданите на сегашната ни столица в Позорното гробище.“ Парализирани били от страх – пишат го това византофи или като Стамен Михайлов, Ангелов и компания; а когато им покажеш доказателства, че не е тока, че са се намерили хора да рискуват и да погребат Апостола, макар и тайно, чумерят се: „Не може да бъде!“ Българинът на такова нещо не е способен – да хукне той в онния февруарски студ и да изравя тялото на Левски. Проповядващето го това не кой да е, а Косев. (Вижте в Сборник 88 неговото изказване.) Искам да се разбере, че не е така. За честта на онези, които са извършили все пак препогребването на Апостола. Какво е народът крив за това, че археолозите са унищожили следите от това погребение! Та макар и под диктовката на Тодор Павлов.“

Въпреки че съдържанието на книгата „Кой и защо унищожи гроба на Васил Левски“ е доста конкретно, нейният трагичен патос прави авторовото послание огромно и безгранично. Хайтов блестящо е показал как нашето равнодушие и безразличие могат да принизят миналото, да му отнемат живата светлина, която озарява нашия исторически път напред.

Искам обаче да отбележа и един друг аспект, свързан с тази не голяма по обем книга – 262 с. Споменах думата разследване по повод на умелото използване на събрания обилен документален материал. Той е трупан години, плод е на нерви, разправии, находчиво откриване на „следите“, нужни на публициста, за да докаже правдивостта на своята теза. Сега усилено у нас се говори в медийното пространство за разследваща журналистика. Като дисциплина тя вече се изучава в университетските аудитории. Хайтов дава блестящ пример за това какво е разследваща журналистика, макар че това явление се свързва още с 60-те години на XX век и новите търсения в американските медии, особено в пресата, а след това в радиото и телевизията. Ето че без никаква предварителна теоретическа подготовка, именития наш писател, е показал как трябва да се подхожда към сложни, заплетени казуси, как упорито и всеотдайно, през един доста продължителен период могат да се събират нужните факти и документи, колко усилия и главоболия съпровождат тази дейност, но цитираните негови открития хвърлят обилен светлина върху образа на Апостола и неговата непомръкваша посмъртна слава.

Заслужава да бъде спомената и Притурка втора като силен и важен пример. Тя съдържа писмата на Николай Хайтов за гроба на Левски, писани между 1985 г. и 1991 г. В епохата на Интернет епистоларната литература сякаш отдавна принадлежи на миналото. Но в края на XX век българският автор е запазил върен усет към стойността на писмото и то е част не от лична, интимна кореспонденция, а отразява неговите връзки с институциите, начина по който търси съдействие за каузата, на чиято справедливост иска да служи. Бих посочил специално писмото до академик Николай Тодоров, зам.-председател на БАН, написано на 3 март 1986 г. То е едно стегнато експресивно есе, в което личат едни от най-хубавите черти на авторовия стил, подход, умение да се защитава личната позиция, дори когато тя може да бъде атакувана и уязвима.

Колко са нужни подобни книги днес и каква неоценима роля могат да имат те, за да се извисяват образи и събития от миналото, които всъщност са нужни за бъдещия ден на България!

ЛИЧНОСТ И ИНТЕЛЕКТ СЪС ЗНАЧИМ ПРИНОС В ЛИТЕРАТУРНАТА ПЕРИОДИКА

По повод 120 години от рождението на Димо Кърчев
да си спомним за неговите творчески и издателски прояви

Доц. д-р Лъчезар Георгиев

Търновецът Димо Кърчев (19 май 1884 – 22 декември 1928 г.) е сред ерудираните и заслужили българи, дали сериозен принос както за родната литература, така и за утвърждаване на добрите традиции в българския периодичен печат. Смъртта му, ранна и нелепа, в разцвета на творческите му сили, покрусява мнозина истински ценители на словото. Неслучайно съвремениците споделят немалко позитивни оценки за неговата удивително надарена личност. Писателят Добри Немиров изразява своето удивление: „...Димо беше приятел на всички, даже и на враговете си, когато трябваше да признае техните достойнства на хора...“¹ Според проф. Михаил Арнаудов Димо Кърчев е „една широко надарена личност, един благороден, честен характер, едно увличащо с аргументите, стила, остроумието и обобщенията си слово“². Ст. Омарчевски допълва щрихи към портрета на критика и публициста: „Той живя за България, беден дойде; служи на родината безуокризно и честно, и беден си отиде..“³ А дългогодишният му приятел в литературната и публицистичната деятелност Трифон Кунев ще напише правдивите и философски обобщаващи личността на редактора и литератора слова: „Един светъл ум, един блестящ оратор, един тънък ценител на изкуството... Димо беше един голям човек, но повечето хора видяха това едва след смъртта му.“⁴ И действително, първите обективни оценки за публициста, редактора и литературния

естет идват едва след смъртта му. Проф. Михаил Арнаудов в своя статия отбелязва, че Димо Кърчев „притежаваше способности, които му отреждаха значително място между нашите литературни критики и публицисти. Той имаше свои идеи, свой темперамент, своя рязко очертана, морална личност – и това се даваше инстинктивно от всички, които го приближаваха и чуха“⁵. Приносите на Димо Кърчев за обогатяването на българската периодика с нови и актуални издания са забелязани и от дружеството на столичните журналисти, което го поставя сред заслужилите личности в своя „Общ годишник на България 1926 – 1929“⁶. В изданието е посочен като автор на няколко политически и литературни книги и брошюри и редактор на сп. „Пролом“⁷.

Дейността на Димо Кърчев като публицист и редактор започва в началото на XX век. Едва двайсетгодишен, той публикува в кн. 3, година пета на сп. „Общо дело“ статията си „Индивидуализъмът в българската литература“ върху поезията на П. К. Яворов, в която критикува естетическите прояви на литературния кръг „Мисъл“⁸; а в своите коментарни „Случайни литературни бележки“ (4, 6) дава висока оценка за белетристичните изяви на младия автор Елин Пелин. Д. Кърчев е сред хората които сътрудничат, превеждат и редактират литературни текстове в сп. „Летописи“. Така в третата годишнина, кн. 11 публикува превод на „Мазолът“ от Марк Твен, а в

петата годишнина на списанието, кн.1-2, излиза негов превод на „Празни мисли на един ленивец“ от Джером К. Джером..

През 1906 г. редактираното от Антон Страшимиров месечно списание за литература и критика „Наш живот“ (през 1910 – 1911 г. под името „Наблюдател“) е обновено с млади, ентузиазирани и борбени сътрудници, сред които виждаме имената на Димо Кърчев, Сирак Скитник, Теодор Траянов, Трифон Кунев, Илия Иванов-Черен. Под влияние на немския символизъм и Нишшевата философия те воюват смело срещу седемнадесетгодишния диктат на списание „Мисъл“ и литературния кръг около него. Тук, през втората годишнина на списанието (септ. 1906 – юни 1907), Д. Кърчев публикува статиите си „Към звездите“ (2,1), „Разкази из най-новата руска белетристика“ (2,1), „Един популяризатор на Ницше“ (2,3). Така още в първите си изяви като редактор, публицист и литературен критик Д. Кърчев се стреми да спази онзи дух на обективизъм и строгост на преценката, която не се плаши от мастити имена и утвърдени авторитети. Все още той се позовава на авторитетни философи от миналия век като Шопенгауер и Ницше, издига в култ мотива за идеалния свръхчовек. По-късно ще преосмисли своите позиции, а голяма част от публицистичните му усилия ще бъдат насочени в писане на статии и студии с политически характер. Не без основание проф. Александър Балабанов отбелязва: „Аз дълбоко скърбя, че тоя тъй отзивчив ум, това тъй добро сърце, тоя човек с такива чисти и лични интереси към изкуството, тоя тъй даровит писател и мъдрец не се предаде всецяло на литература, а отиде да работи в една област, като политиката...“⁹ През 1907 г. обаче Д. Кърчев все още е в плен на магията на литературата и амбицията да бъде редактор на водещо издание, занимаващо се с проблемите на литературната естетика и критика. Без да влизат в конфликт с утвърдения вече писател Антон Страшимиров, чиито взгледи не са така крайни като на младите му сътрудници, Д. Кърчев и неговите сподвижници напускат „Наш живот“. Амбициозните млади литератори решават да обединят усилията си и да създадат свое литературно издание под името „Южни цветове“, сходно по проблематика на „Северни цветя“, сборник на руските символисти, излязъл през 1901 г. Редактори стават Д. Кърчев и Тр. Кунев. Замисълът

е алманахът да бъде тримесечен, но излиза само една книжка от 1907 г., издание на „Ново общество“, която е изработена в печатница-литография „Паскалев“. Подборът на редакторите, наред с някои несъвършенства (подражателните драматични миниатюри на Юр. Ил. Леонардич) е сполучлив за предварително набелязаните задачи – в алманаха влизат символистичните цикли от стихотворения „Песни на песните“ на Теодор Траянов и „Зарници“ на Трифон Кунев и статията-есе „Тъгите ни“ от Д. Кърчев, считана за програмен манифест на българския символизъм. „Южни цветове“ обаче предизвиква отрицателни реакции в литературния периодичен печат. Днес, от съвременни позиции, статията-есе „Тъгите ни“ се счита за идейно-философско преосмисляне и знак за промяната в литературния живот от началото на века, в който извира творческият кипеж, очертават се новите нагласи за художествено съвършенство и новаторство¹⁰.

Заедно с Елин Пелин Димо Кърчев редактира месечното литературно списание „Сълнчоглед“ (февруари – юни 1909), от което излизат общо пет книжки. Още в абонаментната реклама се излагат конкретните задачи на списанието – да излизат отделите за белетристика, поезия, критика, театрални бележки, художествен и литературен преглед, да се поместват отзиви за нови книги у нас и в чужбина, литературни бележки и пр. През краткото си съществуване редакторите осъществяват няколко ценни творчески попадения – публикувани са стихове на Димитър Бояджиев и балади на Теодор Траянов, а Елин Пелин помества повестта „Нечиста сила“ (1-2 3-4), разказите „Моите приятели от Върбови ливади“ (1) и „Отец Сисой“ (5), включен през 30-те години в цикъла разкази „Под манастирската лоза“ (1936; на титула – 1934), чиято публикация е реализирана от столичното издавателство „Хемус“. Най-активна е дейността на Димо Кърчев като редактор и автор на редакционните статии в рубриките за критика и книжовен преглед. В някои случаи той се подписва под псевдоним – като Д. Петров в рецензията за „Хайдушки копнения“ на П. К. Яворов (1) и П. Ератов в статия-отзив за 100-годишнината на Н. В. Гогол и пр. Заедно с подобни кратки материали, чрез които редакторът не желае да излиза на показ, Д. Кърчев публикува и свои сериозни по-значими авторски

статии, където се изявява като критик. Така например „Близкото минало“⁽¹⁾ има характер на програмна статия, в която полемизира с естетиката на литературния кръг „Мисъл“; подобни послани носи и статията „Литературната критика“, където Къорчев също се обявява срещу формалната критика и отрича възгледите на д-р Кръстьо Кръстев и Пенчо Славейков¹¹.

В различни периоди Д. Къорчев сътрудничи на вестниците „Българин“, „Ден“, „Воля“, „Свобода“, „Дневник“, „Независимост“, на списанието „Листопад“ и „Българска мисъл“. В някои публикации се подписва с псевдонимите П. Ератов и Сатириков. Впечатляваща е и статията на Д. Къорчев „К. Христов и избраните му произведения“, появила се в кн. 4 на година 8 (1915) на сп. „Ново време“, в която дава висока оценка за изтъкнатия български поет, но и критикува някои негови творби „красливи рожби“, които ще се забравят от поколенията. В литературнохудожественото и литературнокритическото списание „Листопад“ прави обзори за българска и чужда литература наред с други утвърдени автори като д-р Стефан Младенов, д-р Иван Шишманов, Цветан Минков, Стилиян Чилингиров и редактора на списанието Димитър Бабев¹². Краткото пребиваване в Лапциг (1906) като студент по право разширява светогледа на Д. Къорчев. Завършва юридическо образование в София (1908) и година работи като прокурор в Свищов, а след завръщането си е адвокат в столицата. През тези години е повлиян от две значими личности – политика, писателя и критика Симеон Радев и ръководителя на Народно-либералната партия Никола Генадиев. Така Д. Къорчев става един от най-видните дейци на Националибералната партия, през 1920 г. е неин политически секретар, депутат е в периода 1914 – 1919 г. и от 1923 г. до края на живота си – 22 декември 1928 г. За свои кумири от най-новата история има Стефан Стамболов, Захари Стоянов, Димитър Петков. В действителност животът на Д. Къорчев, е съчетание, повечето случаи успешно, на професиите на политика и литератора, а редакторската му дейност през двайсетте години на века опитва да примери тези начала.

Публицистът, редакторът и критикът Димо Къорчев нерядко предизвиква раздразнение и ответни реакции у други редактори и автори. Такъв е случаят с главния редактор на литературно-общест-

веното списание „Бисери“ (1911 – 1914, с прекъсвания), когото Къорчев си позволява да критикува. В бр. 8 с публикацията „Един лъч върху нашата литература“ (Из едно приятелско писмо)¹³. Андрейчин прави литературен обзор на родната литература, оцелявайки със самочувствието на вече утвърден писател мястото си в нея, като нарича Къорчев човек, който още няма почти връзки с нашата литература, който „излиза с един мършав подлистник“, без да уточнява кое издание има предвид. В края на първото десетилетие на XX век Д. Къорчев е утвърдено име на критик и редактор, затова неслучайно той е поканен и участва като член на рецензентската комисия на Народния театър в столицата, а заедно с това публикува свои отзиви в театралния лист „Театър“ (1912 – 1915, с прекъсвания, от 2, 3 със загл. „Театър и изкуство“) под редакцията на Ст. Бъчваров¹⁴. Важно е да отбележим и участието на Къорчев с проникновен естетически анализ в „Театър“ със статията „Боян Магесникът“ (1, 13), където редакцията го посочва като „талантливия млад критик“ и заедно с това отбелязва, че публикацията е част от обширна студия¹⁵. Очевидно е едно, Димо Къорчев е широко скроена личност – и като редактор, и като критик той воюва със силата на словото и таланта срещу примитивизма, срещу елементарното първосигнално възприемане на литературата; радетел е за високи идеали, като не пропуска да отдаде дължимото и на националната литературна традиция. Колкото и скромни да изглеждат първите му прояви, заедно със своите съмишленици той участва във формирането на националния издателски процес като съредактор и сътрудник на множество издания, предимно списания, дава своята гледна точка, направлява литературно-критическата тема в редактиранието от него „Южни цветове“ и „Сълънчоглед“.

Трябва да кажем обаче, че когато търсим проявите на Димо Къорчев като редактор, най-сериозния му, няй-зрелият и професионален опит си остава редактирането на списание „Пролом“. Издател на авторитетното литературно-научно периодично издание е Страшимир Икономов, който е и сътрудник на списанието. Още в първата годишнина намерението на редактора е „Пролом“ да излиза два пъти месечно. В едни от рекламиите текстове, които Д. Къорчев поставя върху корицата още в първите

книжки (напр.: Год. I, 1922, 1 февруари, № 2) се акцентира върху основните тематични линии и използваните в списанието жанрове – литературни, икономически и политически студии, книжовен преглед на важните международни събития с политически характер, както и рецензиране и преглед на по-важните съчинения у нас и в чужбина. Макар и в рекламно каре, редакторът е счел за уместно да акцентира и върху идейната концепция на списанието: „*Ако би трябвало да се чертае програмата на „ПРОЛОМ“, тя може да се даде със следните неколко само думи: политически, стопански и духовно, личността трябва да бъде свободна.*”¹⁶ В началото администрацията на „Пролом“ се намира на столичната улица „Гурко“ №28. Списанието излиза в печатницата на армейския военно-издателски фонд, която по това време се намира на софийската улица „Оборище“ №2 и приема отпечатването на всякакви видове частни поръчки, включително периодични издания, между които още са „Звено“, „Юридическа мисъл“, „Играй и пей“, „Древна България“, „Географско четиво“, „Годишник на журналистите“. В началото на 20-те години на ХХ век тази печатница изработва книги и всевъзможна акциденция, използвайки съвременните възможности за стереотипно производство и за трицветен печат. Важно обстоятелство „Пролом“ да се изработка именно в тази печатница е нейното относително средищно място и най-вече приемлите цени на полиграфическите услуги, бързината и точността при изпълнението на поръчките за отделните книжки на списанието.

Въпреки големите усилия от страна на Д. Кърчев и Стр. Икономов работата в началото не върви гладко. Проблем на редакцията е административният отдел, където се извършва събирането на кореспонденцията, получаването на пратки – най-вече рецензионни екземпляри на нови книги, пари за абонамент и т.н. Събирането на средства е важно за издръжката на списанието. Явно работата на отдела не върви добре и се получава известно забавяне на излизането на отделни броеве, което принуждава ръководството да смени администратора, както и адреса на редакцията и администрацията – през есента на 1923 г. тя се премества на площад „Света Неделя“, като пратките се получават от Стр. Икономов и Фогел. Вземат се бързи мерки за подобряване и на маркетинга на

изданието – наред с директните продажби в администрацията, книжката се предлага и в известната книжарница „Факел“ на ул. „Витоша“ №1. Една двойна книжка струва 12 лева. Все пак в абонаментна реклама върху корицата на списанието редакторът споделя, че числото на абонатите и моралната подкрепа на читателите са вдъхнали кураж на редакцията да продължи списването в същия дух, като се отстраняват забелязаните недостатъци, независимо от скъпотията и несгодите. Тези откровения на редактора са всъщност и индиректно откровение към читателската аудитория за взаимна симпатия и готовност на всяка цена да се запазят завоюваните със силата на словото позиции.

След направените промени, през третата годишнина (1924) редакцията и администрацията на списанието се намират на площад „Света Неделя“ № 22, а кореспонденцията се получава лично от издателя Страшимир Икономов. В абонаментна реклама върху кориците на изданието от 1924 г. четем: „*Редовното и навременно излизане на сп. „Пролом“ през третата му годишнина е напълно осигурено. Издателството не ще се спре пред никакви материалини жертви, за да въздигне списанието в чисто научен орган на социално економическата и обществената мисъл и да го направи изразител на нашия културен живот, чрез което само ще може да се проломи невежеството и демагогията.*“ Явна е редакционното участие на Д. Кърчев, както и познатият му творчески замах, с който смята да утвърди списанието. В тази кратка бележка се изяснява и позицията на „Пролом“ – да направи своеобразен пробив в обществено-политическото мислене, да внася нови знания и същевременно да критикува, да бъде коректив в научното познание. В същата абонаментна реклама се отбележва, че и през третата си годишнина списанието ще съдържа отделите „Политически мемоари“, отдел за стопанските прояви у нас и в чужбина и новите форми, които създават тия прояви, отдел за вътрешен и външен политически преглед. „*Списанието ще продължи задачата, да дава на четците проявите на сегашния културен, стопански и политически живот, които бележат новите форми на живота, които творят новото време, епохата, която ще привлече на първо място вниманието на бъдещия историк*“ – се отбележва в абонаментната реклама. Несъмнено преди обичайните сведения за

годишния абонамент и адреса на редакцията, редакторът се е постарал да изложи с кратки думи амбициозната задача на списанието, създавайки и собствената си творческа мисия в контекста на историческото време.

Вече като опитен редактор Д. Кърчев се е постарал да постави съдържание на всички текстове в списанието и да ги подреди в съответните рубрики и по страници, с което е улесnil и бъдещите изследвачи. Всяка годишнина е с непрекъсната номерация. Достатъчно е да разгледаме първите три годишнина на списанието, за да усетим добрата му композиция, отговаряща на високите цели и задачи, които си поставя редакторът. Още в първата си годишнина, в отдела „Художествени произведения“ започва да излиза на части от брой в брой повестта „Земя“ на утвърдения вече белетрист Елин Пелин, с когото Д. Кърчев поддържа отлични творчески контакти още от съвместната им работа във връзка с издаването на месечното литературно списание „Сълнчоглед“. В първата годишнина на списанието редакторът подбира за публикация стихове на Трифон Кунев, епиграмите „Запалени стрели“ и стиховете в цикъла „Изповед“ на Кирил Христов. През третата годишнина в отдела „Художествени произведения“ са публикувани стихове на К. Христов, озаглавени „Червената кръчма“. Много по-издържан и добре поддържан с разнообразни научни студии, статии, очерци и мемоари е отделът „Културен живот“. За сътрудници са поканени авторитетни учени – Михаил Арнаудов, Александър Балабанов, Андрей Протич, Тодор Боров, Константин Гъльбов, Йордан Венедиков, Юран Начев, Константин Стефанов, писатели като Петко Росен, теоретици на изобразителното изкуство – Цено Тодоров, Александър Божинов, Е.Г. Консулова-Вазова, театроведи – Стефан Киров, Георги Стефанов, музиковеди – Вера Рашева. Не липсват и преводни автори – Имануел Кант, Анатол Франс, Пол Суде, Оскар Би и др. Сред авторите, разбира се, неотменно присъства и впечатляващата фигура на Димо Кърчев с естетически и оценъчни статии: „Основните страни на художественото творчество и тяхната оценка“ (I, 122–128); „Константин Щъркелов“ (I, 466–468); „Андрей Николов“ (I, 502–505); „Афоризмите на Гюстав Ле Бон“ (II, 97–108); „Упадъка на Европа според Нити“ (II, 225–241); „Стогодишнината

на Шандор Петьофи“ (II, 271–282). Литературоведска проблематика, свързана с история на западноевропейската литература, разработва проф. Михаил Арнаудов в статиите „Комичното у Молиера“ (I, 48–55); „Дружбата на Шилера с Гете“ (I, 269–277), „Песимизмът на Алфред де Вини“ (II, 408–417).

Още в първата годишнина за сътрудник в рубриката „Културен живот“ е привлечен и популярен проф. Александър Балабанов. Статиите му са посветени на литературоведски и общокултурни въпроси: „Аристотелевата поетика“ (I, 232–237), „Античният мир в нашия сегашен живот“. Сред сътрудниците на изданието през следващите години са и музиковедът д-р Иван Малеев със статията си „Симфониите на Бетховен“ (III, 434–444), Д. Мавров – превел от немски две статии на К. Лампрехт: „Бетховен“ (III, 18–33) и „Гьоте и Шилер“ (III, 395–407), Н. Маренин със статията „Индивидуализът като социална теория“ (III, 444–448), писателят Петко Росен с чудесния пътепис „Из Розовата долина“ (III, 320–323), който е не само плод на добре поднесени от опитен белетрист пейзажи и директни впечатления, но и опит за сериозни обобщения в посока народопсихология. Ето как описва П. Росен епизод от посещението си в Карлово: „Влизам, неделен ден в черква: от лява страна благочинно са наредени десетина бабички. Какви благообразни и красиви лица! Какво благонравие, стесненост, аристократизъм. В сравнение със своите дъщери и внучки – същински плебейки – те като че ли са от съвършено друга раса. Това са то възпитаничките на Райно Попович, изучаващи неговото „Христоитие“ (благонравие). Тогавашното благоденствие бе създало и благородство, благонравие и красота. Христоитието е удовлетворявало една насыща нужда. Благоденствието се компрометира, нови идеи пощуриха умовете, смущаха съсредоточените в съзерцание на красотата души, разстроиха се благородните чувства на душите. Отиде си златното, красиво минало на Карлово, когато в него гърмяха 6000 чаркове, пригласяни с толкова станове, чакръци и работилници. Пустота в кесиите, пустота в душите, грозота в лицата.“¹⁷

Редакторът Димо Кърчев е пристрастен към литературната проблематика. Той търси имена за сериозни критични оценки и прегледи на българската литература както в отдела „Културен живот“, така и в

отдела „Прегледи“, разделен по идея на редактора в първата годишнина на две рубрики: „Литература“ и „Политика“, а през втората годишнина на „Литературни прегледи“ и „Политически прегледи“. Задачата да се привлекат авторитетни и нови имена за критичен прочит и коментари се реализират с подкрепата на сътрудници като Константин Гъльбов – статията му „Български балади от Т. Траянов“ (I, 196–199) и като изтъкнатият наш библиограф Тодор Боров с преглед на списание „Златорог“ (I, 162–166), коментар за дейността и целите на Народната библиотека (I, 330–333), коментар върху възгледите на Луначарски за изкуството (373–379) и теорията на Е. Ремпел за езика на революцията и революцията на езика (I, 469–478), полемика в защита на Ал. Балабанов и обзор на нездравите литературни нрави в „Писма до един нелитератор“ (II, 186–192) и критичен библиографски прочит върху „Речника на Найден Геров“ (II, 283–299). Няколко години по-късно, добил опит от сътрудничеството и контактите с редактора на авторитетното издание „Пролом“, Тодор Боров сам ще създаде в сътрудничество с издателя Т. Ф. Чипев двуседмичното списание за библиография, библиотекознание и по книжарски въпроси „Българска книга“ (I–V, ян. – септ. 1930), считано за най-престижното по въпросите на българската книга и библиография до 1944 г.¹⁸ Много от стойностните материали излизат от перото на проф. Михаил Арнаудов, когото Д. Кърчев привлича за постоянен сътрудник. Независимо че в някои епизоди от творческото си развитие редакторът на „Пролом“ има негативно отношение към кръга „Мисъл“ и дори поддържа отрицателно отношение в остро критичнистични срещу Пенcho Славейков и П.К. Яворов, той не налага своите преценки на бележития учен. Достатъчно е да прелистим статията на М. Арнаудов „Историята на една балада“ (II, 145–161), където видният учен разглежда мотива „Павлета делия и Павлетица млада“ в народната поезия и нейното отражение в творчеството на П. Славейков и П.К. Яворов, за да усетим, че върху автора не е оказвана каквото и да е редакционна намеса, а напротив, изтъкнати са безспорните приноси и качества на двамата поети. Все пак самият учен е писал статията си с необходимия тон на обективност, характерен за самото списване на периодичното издание. Същият тон на обективност съблудава и самият Д. Кърчев в авторските си статии,

особено в онези, свързани с литературна проблематика. В „Стогодишнината на Шандор Петърофи“ (II, 271–282) по повод на издаден под редакцията на проф. М. Арнаудов сборник със статии за големия унгарски поет и преводи на няколко негови стихотворения, редакторът на „Пролом“, боравейки добре с чуждестранни източници, разглежда най-вече преведеното от Пенcho Славейков и Гео Милев, съпоставяйки го с преводи на стихотворенията от Шнитцер. И Голдшмид. Без да се бои от авторитета на проф. Арнаудов, Д. Кърчев изтъква недостатъците на съставителството и на самата статия на големия на учен, посочва слабости в превода на П. Славейков и Гео Милев, но и някои положителни качества – например Славейковият превод „не е тъй стеснително, робски верен, но той е едно поетично дело, дадено от майстор“ (с.281).

Положителен момент е фактът, че редакторът на „Пролом“ настърчава публикации с определена архивна и документална подплата в отдела „Политически живот“ (II, 206–214; 246–251) – такъв е материалът на писателя Стилиян Чилингиров с продължение „Моменти от културния и политическия живот на нова България“, където на основата на официална кореспонденция се разкриват непознати страни от изграждането на страната ни след Освобождението. С мемоарно-документален характер са и други публикации в същия отдел – „Спомените ми за Ст. Стамболов“ на В. Загоров в поредица от няколко книжки на третата годишнина на списанието (юли 1924 – ?1925); пак в същата годишнина материалът с продължение на Илия П. Сирманов „Чатааджа“; „Из моите спомени“ на Султана Р. Петрова (I, 1922, 348–365), „Как се създаде българската конституция“ от Т. Василев (II, 1923, 400–407). Интересно е и това, че редакторът на „Пролом“ групира няколко различни по жанрова характеристика материали в отдела „Културен живот“ във връзка с отбелоязване 50-годишнината на Васил Левски – това са мемоарни и документални творби на Стоян Заимов, Никола Обретенов, Т. Василев и Д. К. (вероятно самият редактор на „Пролом“), излезли във втората годишнина (1923; 37–81). Тук бих посочил като публикация с особена историографска стойност спомена на Никола Обретенов, деен член на русенския революционен комитет, който лично се познава с Апостола на

свободата и е негов последовател, участник в подготовката, щаба и бойния поход на Ботевата чета, по чудо дочакал в тежки окови в крепостта Сен Жан Д'Акр заедно с неколцина свои другари своето и на майка България Освобождение. Към тези материали в същата рубрика редакторът удачно е подбrazil и въвеждаща в темата статия на Йордан Венедиков „Васил Левски“, която е опит за нов прочит и нетрадиционна оценка на делото на Апостола, неговите приноси за българската свобода, сравнени с революционни дейци и идеолози като Г. С. Раковски, Хаджи Димитър, Христо Ботев¹⁹. Находчиво подхожда редакторът на „Пролом“ и към отдела „Прегледи“, където сам участва в рубриките за литература и политика, но търси и други утвърдени автори – Б. Митов, Юлия Казаска, Ю. Начев, Т. Боров, С. Чилингиров, Кр. Наумов, проф. Е. Кастнер и др. В литературните „Прегледи“ откриваме и един „Позив за отпразнуване юбилея на Елин Пелин“ (II, 112), вероятно по повод на неговата 45-годишнина. Пак върху кориците на „Пролом, отвътре под съдържанието, се помества обява за новоизлязлата книга на Димо Кърчев с политически прегледи „Европа през 1922 г.“, дело на ръководеното от Стилиян Кутинчев книгоиздателство „Акация“. В обявата е посочено, че се доставя „и от автора Димо Кърчев – адвокат“, с адрес бул. „Евлоги Георгиев“ № 62 – София. Цената на книгата е 30 лева. Самата обява е рамкирана с прекъсната получерна линия и с разнообразни шрифтове – светли, получерни, шпацирани, степенувани низходящо от заглавието на книгата към второстепенните текстове на обявата²⁰. През 1924 г. Д. Кърчев публикува и втория том на своите „Политически прегледи“, които излизат през 1924 г. със заглавие „Европа през 1923 година“ от името на сп. „Пролом“²¹.

Тук е редно да отбележим, че своите „Политически прегледи“, набирани в списанието с по-малък кегел, обикновено петит, Д. Кърчев започва активно още в първата годишнина (1922) на сп. „Пролом“, когато прави редица публикации в рубриката „Политика“, плод на задълбочени коментари и външнополитически наблюдения върху обстановската на континента след Първата световна война: „Неусмиrena Европа“ (33–35), „Френско-турското сближение“ (35–36); „Англия и Франция“ (68–72); „Английската

политическа система“ (103–111); „Сръбско-румънския годеж“ (141–143); „Съветска Русия и Франция“ (143–145); „Франция и конференцията в Генуя“ (206–209); „Д-р Касел за Генуезката конференция“ (210–211); „Генуя“ (в три части: 258–266; 301–311; 336–344); „Хага“ (414–418); „Кризата на Изток“ (442–450); „Болният човек“ (480–492); „Италианската политическа промяна“ (530–541) и „Лозана“ (565–576). С уводна редакционна статия „Упадъка на Европа според Нити“ в кн. 8, април 1923, Д. Кърчев допълва наблюденията си, правейки обстоен анализ на няколко издания на Франческо Нити и особено на преведената от италиански негова книга „Упадъка на Европа – пътища за възстановяването ѝ“ (С., 1923, прев. Ненчо Илиев): „...Нити допринася с книгите си за осветяването на проблемите, чрез които узваваме истинските намерения на победителите, специално на Франция и на нейните сателити в Средна и Югоизточна Европа.“²² Въпреки това, верен на остряя си обективен поглед, по-нататък в статията Д. Кърчев изразява и несъгласия с автора, като го оборва в редица пунктове, давайки своите компетентни оценки за продължаването на войната и в мирно време, за режима на репарациите, наложен от страните-победители, за международните договори и техните последици. И през втората годишнина на „Пролом“ (1923) неговият редактор продължава рубриката „Политически прегледи“, като акцентира с редица от статии почти във всяка книжка върху международната политика на великите сили през последното десетилетие на войни и дипломатически преговори, задкулсни игри и интриги. Така още в началото Д. Кърчев се спира на диалога между Англия, Франция (19–31), френско немския-конфликт (82–95; 119–128; 215–223), проблема за репарациите и репарационната политика (323–333), Лозанския мир (425–427), но заедно в отделна статия засяга вътрешните политически задачи на България (312–323) – нека не забравяме в каква изострена политическа обстановка излиза списанието. Неслучайно под съдържанието на книжка 13–14 от 30 септември 1923 г. има поставено съобщение от администрацията: „Поради събитията тая септемврийска книжка се забави доста много. Просим извинение от абонатите си. Следните книжки са под печат и излизат непосредствено след тях.“ Пак под съдържанието на книжка 15–16 от 30 октомври

1923 г., заедно със съобщението за смяна на администратора и взетите мерки „за поставяне на администрацията в ред“ се съобщава, че списанието разполага „с ограничено число цели течения“ от първата годишнина на „Пролом“, които ще се продават на половин цена. Ясно е, че и издателят, и редакторът са се грижели да няма залежала продукция от предходни години, а и да набавят така необходимите средства за продължаване на изданието. Самият редактор на „Пролом“ е пуснал през тази годишнина и една кратка обява-съобщение на издателство „Акация“: „Умоляват се всички приятели на Димо Кьорчев, до които бе пратено за продан от книгата му „Европа през 1922 г.“ да върнат незабавно непродадените екземпляри, понеже е изчерпана.“²³ Фактът, че книгата е била на изчерпване, явно е предизвикала творческата амбиция на Д. Кьорчев да продължи с подготовката на нейната втора част, която е трябвало да се публикува по статии и теми в „Пролом“, най-вече в споменатата рубрика „Политически прегледи“. Последните статии от втората годишнина Д. Кьорчев са посветени на италиано-гръцкия конфликт (427–443) и продължението на темата със статията „Империализъм, революция и диктатура в Гърция“ (541–547). В друга статия се проследява италиано-югославската спогодба (584–592) и се разглеждат новите ходове от страна на правителството на Мусolini, след като то идва на власт след октомври 1922 г. и започва политика на сближение с Белград. Темата е продължена вече с ретроспективна студия на Д. Кьорчев „Балкански съюз или Югославия“, разглеждаща в исторически и политологически аспект взаимоотношенията на Балканите през първите две десетилетия на XX век. Правят впечатление солидната аргументация и задълбочените познания на редактора на „Пролом“ в сложния лабиринт на дипломатическите взаимоотношения между балканските страни (III, 353–373; 457–468; 517–524). Подобен аналитичен и политологичен подход, съчетан с увлекателния стил на публициста, Д. Кьорчев използва и в статията си „Произход и развитие на партията, наречена Демократическиговор“ (III, 280–293).

Към отдела „Стопански живот“ редакторът провокира интереса и участието и на самия издател Страшимир Икономов, който написва няколко статии и студии с икономическа проблематика: „Борсови

проблеми. Спекулация, невежество и демагогия“ (II, 1923, 445–452); „Принципи на данъчното облагане“ (III, 1–7) и „Прогресивно-подоходния данък“ (III, 160–208).

В рубриката „Книгопис“ се представят разнообразни по тематика научни и художествени книги. С библиографска справка и кратка анотация редакторът разглежда поредните новополучени книжки на научни, научно-популярни и литературни списания – „Листопад“, „Български турист“, „Ясна поляна“, „Сила“, „Демократия“, „Училищен преглед“, „Нов път“, „Земя“, „Теменуги“, „Здраве“, „Духовна култура“, „Македония“, „Демократически преглед“, „Социалдемократ“, „Родна мисъл“ „Българско слово“, Театър и опера“, „Вечерни часове“, „Църковен вестник“, „Читалищна искра“, „Химия и индустрия“, „Полско-български преглед“, „Икономическа борба“. Преглед се прави и на някои актуални библиотечни поредици: „Малка енциклопедическа библиотека“ с уредник Стилиян Чилингиров и библиотеките „Натурфилософско четиво“ и „Наука и живот“ на издателство „Акация“.

Направеният дотук критико-библиографски обзор на по-важното от дейността на Димо Кьорчев като редактор и публицист не би могъл да изчерпи големите възможности и значимостта на неговото издателско и книжовно дело. Цялостната издателска и редакционна дейност на бележития търновец е многопосочна и разностранна, животът му е интензивен, богат и духовно хармоничен. Това му дава творческата нагласа да редактира няколко издания, които, колкото и кратко да излизат, оставят диря в периодичния научен и литературен печат. Най-зрелият му опит е редактирането на списание „Пролом“, където той влага цялата си творческа енергия и мощ, създава едно добро списание, привлича много и авторитетни автори, съумява да го популяризира и го издава в продължение на пет годишнина – от януари 1922 г. до 1927 г. Можем само да съжаляваме, че последната годишнина не е открита и само е регистрирана в авторитетния анотиран библиографски указател „Български периодичен печат 1844–1944“²⁴. Но и така приносът на редактора Димо Кьорчев не намалява – изданието и днес дава повод за нови наблюдения и оценки, а защо не и за едно по-цялостно изследване.

БЕЛЕЖКИ

¹ Зидарски преглед, VI, 1929, №1, с.14.

² Пак там.

³ Пак там, с. 15.

⁴ Пак там, с.14.

⁵ **Кулеиев, Йордан.** Дарението на Димо Кърчев.
– Общински вестник, Велико Търново, VI, №8, 14 юни 1929.

⁶ **Общ годишник** на България 1926–1929. №3. С.,
Д-во на столичните журналисти; п-ца Армейски
военноиздателски фонд, 1928. с. 80.

⁷ Пак там.

⁸ **Периодика и литература.** Т.2. С., 1993, с. 503.

⁹ **Кулеиев, Й.** Цит. съч.

¹⁰ **Йорданов, Ал.** Своечуждият модернизъм. Лите-
ратурно-критическо изразяване на Димо Кърчев, Иван
Радославов и Гео Милев. С. , 1993, 127–128. За Димо
Кърчев още в: **Бележити търновци.** С.,1985, с.250;
Богданов, Ив. Българската литература в дати и харак-
теристики. 817–1965. С., 1965, с. 301; с. 371.

¹¹ **Стаматов, А.** Сълнчоглед. – В: Периодика и
литература. Т. 3. С., 1994, 392–396.

¹² **Маркова, Ралица.** Листопад. – В: Периодика и
литература. Т.4. С., 1995, с.157.

¹³ **Савова, Милена.** Бисери. – В:Периодика и
литература. С., 1995, с.10.

¹⁴ **Йотова, А.** Театър. – В: Периодика и литература.
С., 1995, с.108.

¹⁵ **Йотова, А.** Цит. съч., с.114.

¹⁶ **Пролом,** I, 1922, №2 (текст върху корицата).

¹⁷ **Росен, П.** Из Розовата долина. В Карлово. –
Пролом, III, 1925, №6, с.323.

¹⁸ **Парижков, П.** Издание от европейска величина.
– Издател, 2003, №3,26–29.

¹⁹ **Венедиков, Й.** Васил Левски. – Пролом, II, 1923,
№2–3, 15 февр., 33–37.

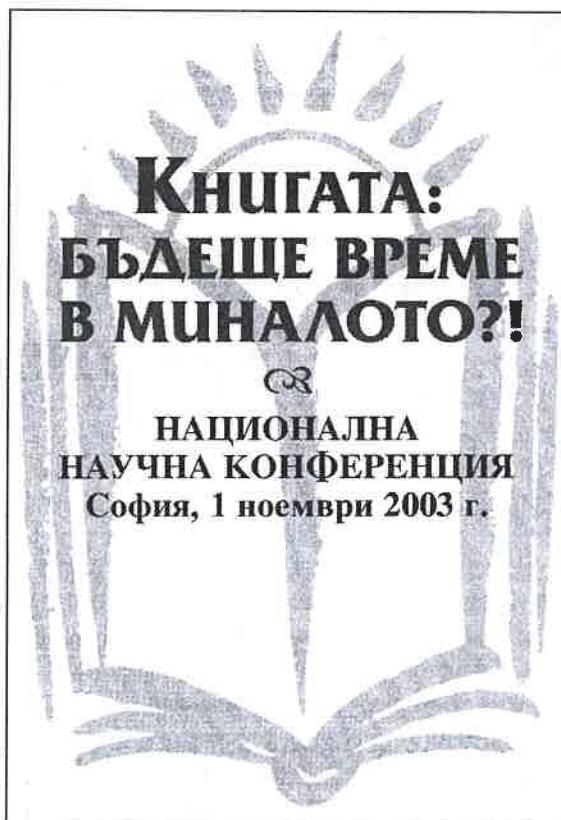
²⁰ **Кърчев, Д.** Политически прегледи.Т.1. Европа
през 1922 година. С., Акация, 1923. 188 с. 30 лв.

²¹ **Кърчев, Д.** Политически прегледи.Т.2. Европа
през 1923 година. С., сп. Пролом (печ. Арм. Воен.-изд.
фонд), 1924. 209 с. 35 лв.

²² **Кърчев, Д.** Упадъка на Европа според Нити. –
Пролом, II, 1923, №8, 30 април, с.225 и следв.

²³ **Пролом,** II, 1923, №8, 30 април, от вътрешната
страница на корицата, под съдържанието.

²⁴ **Български периодичен печат 1844 – 1944. Състав.**
Д. Иванчев. С., Наука и изкуство, 1966, 192–193.

Под наслов “Книгата: бъдеще време в миналото!” в Дения на народните будители – 1 ноември 2003 г., в Националния дворец на културата се проведе Научна конференция с участието на учени и изследователи в областта на книгоиздаването, библиотечното дело и информационните технологии, писатели, издатели, полиграфисти, социолози, компютърни специалисти, представители на институции, свързани с книгата, докторанти и др.

Материалите от конференцията се издават от издателство “Захарий Стоянов” и Университетско издателство “Св. Кл. Охридски”. Съставители са доц. д-р Петър Парижков и гл. ас. д-р Евгения Русинова. Сборникът се открива с приветствието на проф. дин Божидар Абрашев, министър на културата и с основния доклад на проф. д-р Ани Гергова “Надмогнали времето завети и съвременни ответи”. Включени са близо четиридесет доклада, както и материали от дискусията на тема “Кирилица или латиница във виртуалното и в реалното пространство”.

ИСТОРИЯ

КЛУБЪТ НА БЪЛГАРСКИТЕ ПИСАТЕЛКИ И ПРОФЕСИОНАЛНОТО УТВЪРЖДАВАНЕ НА ЖЕНСКИЯ КНИЖОВЕН ТРУД 1930-1946

Жоржета Назърска

Една периодизация на Илейн Шуултър набелязва три фази в развитието на женската литература. През първата писателките се придвижват към имитация на наложените модели, стандарти и ценности. През втората те протестираят срещу тези канони и работят в защита на своите права и за автономия. Третата фаза е на себепознанието, на търсенето на идентичност¹. Не е трудно да се приложи тази, макар и доста условна, схема към българската женска книжнина и към сдруженията на жените с цел тяхното професионално утвърждаване в литературното поле.

Първата фаза изключва Средновековието, когато книжовната дейност е монопол на църквата и от нея презумптивно са изключени жените, дори монахини, заради наложените стереотипи: жената е подчинена, обвързана с частната сфера и слабо податлива на обучение. През IX – XV в. не се среща нито едно женско име сред българската интелигенция. Едва в края на XVII в. е известна монахиня, преписвачка на миней. През Ранното възраждане има сведения за 51 калугерки, малограмотни и упражняващи квалифициран и интелигентен труд².

40-те год. на XIX в. са начало на женския книжовен труд. Тогава е видима секуларизацията в културата, възникват периодичен печат и светско и модерно образование, девойките посещават училище. Като учителки и просветени съпруги те се включват дейно в процеса на национална еманципация и поставят началото на феминисткото движение. Тази малобройна интелигенция излъчва 50 жени, които публикуват в

печат дописки, празнични слова, статии, разкази, стихове и неумели преводи. Така, дори най-даровитите от тях, се подчиняват на “мъжкия канон” – пишат в рамките на новите жанрове и предимно по обществени въпроси. Те гледат на книжовната си дейност като на допълнение на учителските и майчинските си задължения, на полезна социална изява, но не и на професия, която да изисква сдружаване. Не случайно в няколкото книжовни дружества преди 1878 г. не членуват жени³.

След Освобождението условията за книжовна дейност на жените са облекчени – създават се държавни институции със свои нужди, печатници и разнообразни периодични издания. Факт е нарасналата грамотност на населението и в частност образователният ценз на жените, които формират свой интелектуален и артистичен елит. До 1911 г. из под перото на жени се появяват 2074 заглавия, от които 1115 оригинални. Приоритет има художествената литература – 743 произведения проза и 107 поезия⁴. Друга статистика, пресмятана около 356 жени с 982 съчинения, като делът на белетристиката, лириката и драматургията е 55% за сметка на научната и учебната литература⁵. Това потвърждава малката промяна спрямо предходния период – скромно творчество спрямо мъжкото (1,8%), отсъствие на жени от “литературния канон”, малко открояващи се имена в публицистиката, превода, разказа, драматургията и лириката – Ек. Каравелова, Евгения Марс, Анна Карима, Екатерина Ненчева, Мара Белчева и Дора Габе. По занятие те са домакини или студентки, не се смятат за професионалистки и творят

за собствено удовлетворение, отколкото за доходи. Те не желаят да се конкурират с утвърдените писатели и търсят тяхното покровителство. Обществото също гледа скептично на пишещите жени, убедено, че не те, а мъжете до тях са истинските автори. Рядко писателките намират подкрепа и сред близките си⁶.

Първи признания за промяна се забелязват в края на XIX – началото на XX в. Карима и Каравелова, принадлежащи към по-старото поколение, стават учредителки на феминистки дружества с благотворителна и просветителска насоченост. През 1901 г. двете писателки участват в създаването на Българския женски съюз, акцентиращ на филантропията и женското образование, но не на професионалната реализация. При подобна разнопосочна активност и без идея за професионално групиране литераторките търсят достъп до Съюза на българските писатели (1913). Сред учредителите му е А. Карима, а до 20-те год. в него влизат М. Белчева и белетристката Евгения Димитрова⁷.

Край на Първата световна война бележи вече видимата промяна. Жената е разкрепостена от старите социални структури и смело навлиза в икономическия, обществения и културния живот. Дискусията за българския феминизъм е подета пак в книги и лекции на известни интелектуалици. В този дебат участва и женската интелигенция, пораснала количествено и стратифицирана по квалификация. Сред нея най-активно е поколението, родено през 90-те год. и нач. на XX в. То списва редица нова периодика, изявява се в театъра, операта, концертните и изложбените зали. Не по-различна е ситуацията в литературата. Във връзка с връчването на две Нобелови награди за литература на жени (1926 – 1928) става „moda“ да се превеждат руски, италиански, американски авторки. Ахматова, Цветаева, Барет-Браунинг, Негри, Дикинсън, Лагерльоф, Деледа, Бък се превръщат в еталон за българските литераторки. Началото на 20-те год. е период на увеличена книжна продукция, знакова за своите авторки – М. Белчева публикува „На прага стъпки“ (1918) и „Сонети“ (1925), Д. Габе съставя антологията „Полски поети“ (1921) и издава „Земен път“ (1928), през 1927 г. излизат първите стихосбирки на Елисавета Багряна („Вечната и святата“) и Магда Минева („Македонски песни“). За пръв път жени получават награди от МНП за поезията и преводите си – Д. Габе, Ел.

Багряна, М. Белчева (1922 – 1925), а в библиотечни анкети същите авторки са посочвани като най-четени наред с класиците⁸. Немалко жени са допуснати до изданията, диктуващи литературния вкус – „Златорог“, „Стрелец“, „Хиперион“, „Развигор“.

Така в творчески аспект от средата на 20-те год. българските писателки навлизат в последната фаза на развитие – себепознанието. В организационен план обаче това е по-трудно осъществимо, макар че през 20-те год. и двете поколения литераторки не пестят усилията си за обществена работа. Лидия Шишманова, Каравелова и Карима работят в пацифистката Женска лига за мир и свобода и в клубовете „Паневропа“. Д. Габе е председателка на Добруджанския женски съюз, искаща мирна ревизия, и е в ръководството на полско-българското дружество. В чешко-българското секретарка е Люба Касърова, а в славянското се наброяват поне дузина видни писателки. СБП приема в редовете си през 1924 г. поредните утвърдени имена – Габе и Багряна, а в новооснования ПЕН-клуб (1926) те двете и Анна Каменова са избрани в управата⁹.

Вероятно най-после полученото професионално признание кара българските писателки да се обърнат към собствените си проблеми. През 1927 г. Евгения Марс става инициаторка за създаване на Съюз на българките за култура и просвета. В него са привлечени поетесите Л. Касърова, Северина и Мария Грубешлиева, писателките Санда Йовчева и Фани Попова-Мутафова, публицистката Вера Бояджиева, преводачката д-р Живка Драгнева. За две години дружеството организира чайове, четения в училищата, литературно-музикални срещи и издава за кратко в. „Българка“¹⁰. През 1929 г. идеята за групиране прераства в амбиция за създаване на женска секция към се още недостъпния СБП¹¹. Учредителното събрание на Клуба на българските писателки (КБП) се състои в края на януари 1930 г. На него присъстват Ел. Багряна, Е. Марс, Л. Касърова, А. Каменова, Ф. Попова-Мутафова, М. Минева, В. Бояджиева, М. Белчева, Е. Димитрова. Съвсем скоро след това се присъединяват Л. Шишманова, Калина Малина, Северина и С. Йовчева. На събранието е избран секретариат и подгответ проектоустав. Хубавата идея обаче е осуетена, заради напускането на СБП от 25 писатели през февруари с.г., между които М. Белчева, Д. Габе и Ел. Багряна.

Затова на 9.02.1930 г. организацията решава да стане секция на Дружеството на българките с висше образование, основано през 1924 г. със задача да дава интелектуална и морална поддръжка на трудове в областта на науката и изкуството и да работи за професионално равенство между мъжа и жената. От 1928 г. към дружеството има две секции, като тази на художничките може да бъде модел. Писателките обаче смятат, че това е временно решение – ДБВО е елитарна и затворена организация на висшистките, плаща се сериозен членски внос, а секционният живот не дава резултати: художничките правят ежегодни изложби, но не са допускани пълноправно в артистичния свят. А писателките, както пише един съвременник, “се бореха просто като удавници, за да изплуват на повърхността, да се утвърдят в културния живот”¹².

Затова при първа възможност КБП се отделя като самостоятелно юридическо лице (1934). Вероятно тук влияе обмененият опит с подобни формации в чужбина, конкуренцията на създадения от Ек. Каравелова Съюз на българските писателки (1930) и нежеланието на СБП да кооптира клуба, макар да приема много от членките му поединично. Утвърденият нов устав набелязва целта на клуба – сближаване на българските писателки и поощряване тяхната литературна дейност посредством морална и материална подкрепа, уреждане на беседи, сказки и литературни четения, създаване на свой салон, библиотека и читалня, издаване на печатен орган, контакти със сродни женски организации в страната и чужбина¹³. Уставът разделя участничките в клуба на благодетелни, почетни, редовни и дописни (от страната и чужбина). Условие за редовно и дописно членство е заниманието с литература (отпечатано оригинално художествено творчество, двегодишно сътрудничество на периодичния печат, литературно-критична дейност), препоръките на 2 от членките и одобрение на общото събрание. В течение на 16 години КБП числи 1 благодетелна, 7 дописни (4 чехкини, 1 англичанка, 2 българки) и 36 редовни членки, най-изявените български поетеси, белетристки, публицистки¹⁴.

Биографичните данни на участничките¹⁵ – 62,1% писателки и 48,3% поетеси – показват, че те са на средна възраст 43 г., произхождат от големи градове, 24 % са потомки на бежанци от Македония и Тракия, трети

са родени в чужбина. Литераторките се числят към елита на българската женска интелигенция: 83,4% имат завършено или непълно висше образование, 4,2% по-ниско и само 12,5% – от по-старата генерация – са възпитаници на средни училища. 60 % от членките са дипломирани в България и предимно в Софийския университет. Останалите са учили във Франция, Германия и Швейцария. Това предопределя високия процент на говорещите чужди езици (36%), както и полиглотските способности на много от тях (средно владеят по 2-3 чужди езика). Най-често са употребявани са френският, славянските езици и немският, от които 1/3 от литераторките превеждат. Въщност това е основен доход за около 80% домакини по занятие. Останалите 20% са учителки, университетски преподавателки, чиновнички и музейни уреднички¹⁶.

Според устава на КБП, основна институция е Общото събрание, свиквано под формата на седмични срещи, месечни, годишни или извънредни сбирки. То гласува бюджета, приема нови членове, определя насоките на дейност и контролира изпълнителния орган, Секретариата. През годините в него влизат най-авторитетните писателки, имащи високо обществено влияние и връзка с други културни организации и периодични издания – за пет години секретарка е Ел. Багряна, за 4 г. – Е. Марс, за по 2 г. – Л. Касърова и Евд. Обрешкова, по една – Ф. Попова-Мутафова, М. Петканова и В. Бояджиева-Фол. В ръководството участват също Ст. Янева, Я. Язова, Я. Митева, А. Каменова, С. Йовчева¹⁷.

С подобно ръководство от ярки индивидуалности КБП се превръща в една от най-устойчивите и успешни гилдийни организации. Обща е грижата на всичките му членки за добиване на обществено признание и на известност, която би им осигурила добри продажби и доходи. Затова основният акцент са публичните изяви. Ежегодно писателките изнасят тематични сказки, посветени на годишнини, на феминистката тема в българската литература и на свои впечатления от чужбина. Така лекцията се слива с литературно чете на стихове, проза, пътеписи, маринистика, мемоари. Не се пропускат юбилейте на живи класици (Т. Влайков, А. Страшимиров, Д. Немиров, Ст. Чилингиров), организират се паметни събрания за Вазов и Ек. Ненчева, отбелязват се дните на книгата и на

майката. Писателски рецитали има също на тържествата в чест на Л. Шишманова и Е. Марс и при подписване Крайовската спогодба. Заслуга на Клуба е изнасянето на четенията от София в провинцията (Плевен, Габрово, Търново, Шумен, Пловдив, Ст. Загора, Казанлък, Сливен), от центъра в работническите квартали, от кръга на възрастните към гимназистите от столичните училища. Популяризирането на женската литература става и на традиционните чайове, където се набират средства, канят се високопоставени личности и се уреждат артистично-музикални програми. Не по-малка е пропагандната стойност на страницата, която клубът има в най-четеното дамско издание “Вестник на жената” след 1933 г. Освен това, КБП отпечатва няколко сборника “Сноп” (1934, 1936, 1943), сътрудници си със сп. “Мода и култура” (1942). През 1937 – 1938 г. учреден фонд “Л. Шишманова”, а премията за най-добро женско прозаично и поетично произведение печелят съответно С. Йовчева и Бленика.

Втора насока в дейността на КБП са разностранините контакти с държавни и обществени институции. Организацията успява да си издейства от МНП висока държавна субсидия, откупки на книги, включване в ежегодните прояви за деня на книгата и в културните седмици по Радио София, разрешение за рецитали в училищата. През 30-те и 40-те год. Клубът на два пъти дава отрицателни становища по проектите за обединяване на творческите организации във Федерация на литературата и изкуствата или в Общ съюз на българските писатели, артисти, художници и музиканти и така запазва своята автономност¹⁸. Това утвърждава неговия авторитет и позволява той да не пострада, когато през 1938 г. К. Малина, Бленика и М. Грубешлиева, известни с левите си убеждения, протестират срещу новия закон за печата.

КБП сътрудничи активно с широка гама феминистки организации, търсейки сред членската им маса потенциални читателки и слушателки – ДБВО и Секцията на художничките, БЖС, дружествата “Майка” и “Средец”, Еврейското женско дружество, Чешкото женско дружество, женската група към Славянското дружество, Дружество на жените-чиновнички. На второ място са контактите с творческите и културни сдружения – Съюза на българските писателки, ПЕН-клуба, СБП, Дружеството на столичните журналисти,

Дружеството на публицистите, Читалищния съюз, полско-българското дружество – които подпомагат четенията в провинцията и пропагандирането им. В тези отношения КБП се изявява като равностойна страна и дори двигател на инициативи като Комитета за борба с лошата книга (1940), събрали издатели и книжари.

Изключително е значението на международните връзки на организацията с аналогични формирования на писателките в Унгария, Румъния, Гърция, Югославия, Словакия, Хърватско. По тази линия в София гостуват, изнасят сказки и са приети за дописни членове на клуба редица полски, чешки, английски, италиански, украински поетеси и писателки (К. Алберти, А.-М. Тишлова, Б. Бенетова, Х. Лесли, Г. Сикора, М. Омелченкова и др.). Българките пък са посрещани сърдечно в Белград, Прага и Варшава. През 30-те-40-те год. родната женска литература започва да се превежда на чужди езици и отпечатва в тематични броеве на списания, в антологии и самостоятелно. Това е двупосочен процес, тъй като посредством обмена читателките на “Вестник на жената” са запознавани последователно с най-добрите поетеси и писателки на Чехословакия, Гърция, Франция, Полша. Ползата е и за преводачките Касърова, Д. Габе, А. Каменова, С. Йовчева, Бленика, които развиват усета си за езика, усвояват художествени образци и трупат стихотворна култура¹⁹.

Ако се продължи в тази посока, дейността на КБП е важна и развиващо на лиричната традиция. След 1930 г. много поетеси издават етапни за своето творчество и награждавани стихосбирки (М. Грубешлиева “Езически песни”, 1933; Багряна “Сърце човешко”, 1936; Бленика “Бяла птица”, 1937). Писателките имат дял и в общото жанрово обогатяване на нашата литература – в маринистиката (В. Страшимирова), сонета (М. Белчева), поемата (Д. Габе, М. Петканова, Ел. Багряна), пътеписа (В. Бояджиева, А. Каменова), есето (Ж. Николова), литературната критика (Л. Шишманова, Ст. Янева), в детската литература (Калина Малина, Багряна, Д. Габе). Тяхното творчество налага в българската литература женственото начало в интерпретирането на вечни проблеми, теми и мотиви. То провокира включването им в редица антологии, рецензии в печата от уважавани критици, а също литературни изследвания за творчеството на българката от Ал.

Балабанов, А. Страшимиров, П. Динеков, Кр. Михалчева. Чрез дейността на КБП за пръв път в чужбина се заговаря за българска женска литература в контекста на световната, а не за отделни имена, хвърлят се мостове към модерното западноевропейско и славянско изкуство и се осъществяват лични контакти между колеги по писане²⁰.

Ролята на КБП за професионално утвърждаване на българските писателки също е безспорна. Тази организация с висок обществен престиж и популярност създава условия за целенасочена творческа дейност на литераторките – стимулира ги финансово, осигурява им форуми за изява и публикации, намира им институционални опори и им вдъхва самочувствие.

Материално обезпечен и автономен в действията си, Клубът би имал дълга история на типична организация на интелектуалци, ако не е унищожен от събитията след преврата на 9.09.1944 г. Още през октомври са направени бързи смени в неговото управително тяло, като в настоятелството са наложени представителки на ОФ коалицията (Грубешлиева, Калина Малина, В. Геновска, С. Йовчева), а за „фашистка дейност“ са изключени засегнатите от „чистката“ и Народния съд Евд. Филова, Ж. Николова и Ф. Попова-Мутафова. Скоро след това без ценз са избрани 10 нови писателки, свързани с новата власт, а дейността на Клуба се изчерпва с четения за фронтовациите и изпращане книги на ранените. През 1945 г. той е погълнат от новооснования казионен Български народен женски съюз и официално през 1946 г. прекратява съществуването си. Той става излишен дори преди официално да е премахната частната собственост, плурализма и свободата на словото.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Даскалова, Кр.** Женската идентичност: норми, представи, образи в българската култура от XIX – началото на XX век. – Балкански идентичности в българската култура от модерната епоха 19–20 в. С., 2002, с.199.

² **Генчев, Н.** Българската култура XV – XIX в. С., 1988, 62–63; Българска възрожденска интелигенция. С., 1991, с. 93.

³ **Паскалева, В.** Българката през Възраждането. С., 1984; **Даскалова, Кр.** Образование на жените и жените в образованието на Възрожденска България. – ГСУ, ЦК, 1992, 85, 5–18.

⁴ **Малинова, Л.** Български поетеси между двете световни войни. С., 1999, с.8.

⁵ **Даскалова, Кр.** Цит. съч., 199–202; **Същата.** Жените и книжнината. – В: Българска книга. С., 2004, 171–172.

⁶ **Сарандев, Ив.** Дора Габе. С. 1986, с. 33, 38, 46, 48.

⁷ **Кралева, Сн.** Докосване до Дора Габе. С., 1988, с. 146; **Белчева, М.** Един живот. С., 1995, с. 243, 277.

⁸ **Малинова, Л.** Цит. съч., 9–28; **Кралева, Сн.** Цит. съч., с. 146; **Димитрова, Бл.** **Василев, Й.** Дни черни и бели. С., 1993, с. 14.

⁹ Речник на българската литература. С., 1980 – 1983, т. 1–3; **Кралева, Сн.** Цит. съч., 125–128; **Мойра.** С. 1996, с. 41.

¹⁰ **Симова, Ж.** Обичана и отричана. Книга за Евгения Марс. С., 1998, 55–56.

¹¹ Вестник на жената, бр. 409, 12. 04. 1930; ЦДА, ф. 699 к, оп. 1, а. е. 410, л. 5.

¹² **Симова, Ж.** Цит. съч., с. 136. За КБП вж. също: Пак там, 57–70; **Тенев, Д.** Тристахиляндна София и аз между двете войни. С., 1992, с. 126; **Малинова, Л.** Цит. съч., 29–31.

¹³ ЦДА, ф. 699 к, оп. 1, а.е. 407, л.1–8.

¹⁴ Освен изброените, до 1944 г. са приети още: Илина Петрова, Блага Стефанова, Яна Язова, Ана Георгиева, Богдана Дочева, Елисавета Консулова-Вазова, Янка Митева, Жана Николова, Евдокия Филова, Весела Страшимирова, Вестала Тимчева, Златка Чолакова, Стела Янева, Бленика, Евдокия Обрешкова, Веселина Геновска. След 1944 г. влизат: Слава Щиплиева, Веса Паспалеева, Паулина Станчева, Виринея Вихра, Надежда Загорчинова, Ана Петрова, Христина Стоянова, Ничка Баталова, Невяна Милошева, Магдалена Страшимирова.

¹⁵ ЦДА, ф. 699 к, оп. 1, а.е. 407, 1–8; ф. 552 к, оп. 1, а.е. 2, 3, 7 до 15.

¹⁶ **Назърска, Ж.** Университетското образование и българските жени 1879 – 1944. С., 2003, с.166.

¹⁷ **Багряна, А.** Каменова и Ст. Янева осъществяват връзката със сп. „Златорог“, В. Фол и Л. Касърова – със сп. „Хиперион“, Язова – с в. „Развигор“, М. Грубешлиева – със Съюза на трудовоборческите писатели, Бленика – със сп. „Изкуство и критика“, Калина Малина – с в. „Литературен глас“. Е. Марс е считана за доайен, подпредседателка е на дружество „Българска драма“ и има литературен салон.

¹⁸ **Димитрова, Т.** Между модернизма и тотализма. – Проблеми на изкуството, 1999, № 2, с. 6.

¹⁹ Всички данни за дейността на КБП са от: ЦДА, ф. 552 к, оп.1, а.е. 2, 3, 7–15; Срв. също с Вестник на жената, бр. 583, 20.10.1934; бр. 598, 2.02. 1935; бр. 606, 30.03.1935; бр. 610, 27.04.1935; бр. 689, 21.04. 1937; бр. 867, 29.10.1941; бр. 876, 31.12.1941; бр. 849, 6.05.1942.

²⁰ **Малинова, Л.** Цит. съч., 31–39.

БИБЛИЯТА – КНИГА НА КНИГИТЕ

Ас. Светла Шанкарова

Уникалност на Библията

Библията е уникална по своя произход. Писана е в продължение на близо 1600 години, започвайки от XIV век преди Христа и завършвайки в края на първи век от новата ера. Библията има повече от 50 съставители ("автори"). Удивителното в този факт е, че повечето от тях са живели в различно време, което означава, че не са се познавали; имали са различно образование, произход, класа, дарование, професия, темперамент. Между тях е имало царе, юристи, професори, мъдреци, занаятчии, министри, съдии, генерали, рибари, овчари, говедари, лекари, свещеници, пророци. Библията е писана на различни места: в пустинята, на морския бряг, в царския палат, в овчарската кошара, в затвора и т.н. (по 4).

Етимологията на думата **Библия** е гръцка, като "вивлос" ("библос") означава папирусна тръстика, от която правели папирус – материала, на който в древността се пищело. Оттук и съществителното име "вивлион" означава писание, нещо написано на папирус, книга. Най-ранната употреба на тази дума като понятие се свързва с трудовете на Климент Римски (ок. 150 г.), а всехристиянска употреба понятието придобива през III – IV век сл. Хр., когато св. Отци и учители на Църквата го възприемат (Ориген, Тертулиан, св. Йоан Златоуст).

Вътре в самия текст на Библията тя се нарича Писанието и оттук произлиза и определението Свещено (Свето) Писание. Високата оценка

на Библията се дължи на две основни причини: първо, на важността за религиозния живот на повече от половината човечество и второ – на огромния обем мъдрост, събрана в нея и интересуваща още по-широк кръг хора от целия свят (по 5).

Авторство на Библията

Библия днес наричаме сборника от всецърковно одобрени свещени книги, написани по различно време от богоизбрани, боговдъхновени мъже за наставление, поучаване в правата вяра и за насочване към праведен и добродетелен живот. В самите свещени книги наименоването Библия не се среца. Иисус Христос и апостолите употребявали други думи за означаване на свещените книги: Писания или Писание (Мат.21:42, Марк 12:10, Лука 4:21, Йоан 20:9).

Свещеното Писание е корпус от боговдъхновени канонични книги. Думата "канон" е употребена в значение на правило, образец. Именно той задава нормите на живот и поведение на вярващия. Светия Дух (третото лице на Св. Троица) е говорил чрез пророците и е същинският автор на тези Книги. "Всичкото Писание е боговдъхновено" (2 Тим. 3:16).

Въпреки специфичния характер на произхода и състава си, Библията притежава поразителна хармония и единство в съдържанието си. Всички книги образуват едно неделимо цяло, свързани са една с друга и именно

това е най-голямото доказателство, че тя има един Автор. Това е самият Бог, чието име се споменава 3800 пъти в Словото Божие.

Основната тема на Библията е Божият план за спасението на човека чрез една Личност – Господ Иисус Христос. Това е най-важната информация, която Библията предлага на човека. Ето защо тя с право се нарича “Писмо на Бога до човека”. Друго често срещано наименование е “Вечната Книга”, защото в нея се предлагат сведения, засягащи всички сфери на човешкото битие в този свят, както и точна и вярна информация за вечността (по 3).

Съдържание на Библията

За съставянето на библейския текст са използвани три различни езика: староеврейски, арамейски и старогръцки. Книгите на Свещеното Писание се класифицират по три основни показателя: 1. Време на написване. 2. Важност и достойнство на съдържанието им. 3. Характер на съдържанието им.

Още Тертулиан (2-3 в.) започнал да дели Свещеното Писание на две части – Стар и Нов Завет. Старият Завет съдържа свещените боговъдъновени книги, появили се в дохристиянско време, принадлежащи на юдейската религиозна общност и приети от християнската Църква. Новият Завет съдържа свещените боговъдъновени свещени книги, появили се в края на 1 век сл. Хр., писани от самите апостоли и ученици Христови. Думата Завет в библейски смисъл означава съюз, договор между Бога и вярващите, а свещените книги са един вид писмени документи на този договор. Взаимовръзката между двата завета най-ясно е охарактеризирана в думите на блаш. Августин: “Новият Завет е скрит в стария, а Старият Завет се разкрива чрез Новия” (по 2).

Книгите на Стариия завет са 50 на брой. Те се делят по своето достойнство и важност на канонически (39) и неканонически (11). Каноническите са боговъдъновени книги, служещи като най-чист извор на вярата и нравствеността. За разлика

от тях неканоническите книги са написани от багачестви мъже, но не по вдъхновение на Светия Дух, както и не са нормативни по отношение на истините вярата и основни етически норми.

Книгите на Новия Завет са 27 и всички са боговъдъновени. Сам Иисус Христос определя своето учение като “добра, блага вест” – на гръцки евангелион, откъдето идва и терминът Евангелие. На практика Евангелието е единно, но е изложено от четирима писатели според целите и задачите, които всеки един от тях си е поставил. Затова и още в древността авторството на евангелията е изразявано не с предлога “на”, а “според” (пр. Евангелие според Матея и пр.).

В книга “Деяние на Св. Апостоли” в исторически жанр се дават сведения за разпространяването на Христовото учение. Апостолските послания са всъщност писма на различни апостоли, отправени или до отделни личности, или до християнски общини в даден град, област или въобще до всички християни. Делят се на две основни групи: съборни послания (т.e. отправени към цялата, съборната Църква – общо 7) и апостол Павловите послания (14 на брой). Книгата Откровение на св. Йоан Богослов (на гр. Апокалипсис) завършва новозаветния дял, а същевременно и цялата Библия със своеобразен поглед в бъдната участ на човека и света.

Според своето съдържание книгите на Св. Писание се делят на:

- 1. Законоположителни:** В Стариия Завет това са петте Мойсееви книги (Битие, Изход, Левит, Числа, Второзаконие); от Новозаветните са четирите Евангелия.
- 2. Исторически** книги в Стариия Завет са: Иисус Навин, Съдии, Рут, 1 и 2 Царства, 3 и 4 Царства, 1 и 2 Паралипоменон, 1 книга Ездра, Неемия и Естир, а от Новия Завет е книгата Деяния на Св. Апостоли.
- Учителни** книги в Стариия Завет са: Йов, Псалтир, Притчи Соломонови, Еклисиаст, Песен на Песните. В Новия Завет учителните книги са седемте съборни послания: Послание на Йаков, 1 и 2 Послание на Петър, 1, 2 и 3 Послание на Йоан Богослов и Послание на Йуда, както и четиринаесет послания на св. ап. Павел: Послание до Римляните, 1 и 2 послание до Коринтяните, Послание до Галатяните, Ефесяните, Филипяните, 1 и 2 Послание

до Солоняните, 1 и 2 Послание до Тимотей, Послание до Тит, Послание до Филимон, Послание до Евреите. 4. Пророческите книги са свързани с имената на старозаветните пророци. Четиридесет големи пророци – Исаия, Йеремия, Йезекил и Данайил, както и дванадесетте малки пророци: Осия, Йоил, Амос, Авдий, Йона, Михей, Наум, Авакум, Софроний, Агей, Захария, Малахия (по 1).

Преводи на Библията

Самият еврейски оригинал на мнозинството от старозаветни книги е бил преведен още в 3 век пр. Хр. на гръцки език, за да е достъпен за елинизираните евреи в Александрия и по други места извън Палестина. Това е т. нар. превод на седемдесетте (преводачи) или с латинския термин – Септуагината. Така християнството е добавило един гръкоезичен Стар Завет, който новозаветните писатели използват и цитират в своите книги. Те самите пишат на гръцки език, защото това е най-разпространеният по онова време език в източната част на Римската империя, където те основно проповядват.

Известно е, че още от I век християнството се проповядва и сред народите от Сирия, Египет, Италианския полуостров, латиноезична Северна Африка и др., което наложило да се правят преводи на съответните езици: сирийски, латински, коптски, етиопски, грузински, готски (направен през III век, когато готите са населявали Северна България), арменски, арабски, старобългарски и т.н.

Библията е най-превежданата книга на света. От първия превод, направен преди 2250 години, досега, тя е преведена на повече от 4000 езика, наречия и диалекти, включително и на Брайл (по 4).

Ръкописите на Библията са едно поредно доказателство за автентичност. Критиците оспорват достоверността на библейския текст и твърдят, че той се е променил в хода на хилядолетията. Уникално откритие обаче през 1948 г. на ръкописите на книгата на пророк Исаия, както и на по-голяма част от Стания Завет в пещерата Кумран близо до Мъртво море, показват по

най-категоричен начин, че тези ръкописи, датиращи от 200 до 100 години пр. Хр. са напълно идентични със съвременния библейски текст. А от Новия Завет има запазени над 5000 ръкописа, датиращи от 150 – 350 г. след Христа. Между отделните ръкописи и съвременния текст се наблюдава поразително текстово съвпадение. Няма друга книга на света със запазени толкова много ръкописи от древността, които са идентични със съвременния текст на Библията – факт, пред който замълчават и най-крайните критици (по 5).

Книгите на днешната Библия се разделят на глави и стихове. Такова разделение било продуктувано от необходимостта лесно да се търсят отделните стихове и пасажи. Началото поставил през XIII век Кентърберийският архиепископ Стефан Лангтон, който разделил латинския превод на Библията на глави. Три века по-късно парижкият печатар Роберт Етиен разделил главите на стихове. Това деление, макар и несъвършено, ползваме и днес.

Библията е тясно свързана както с историята и културата, така и с началото на писмеността на много народи по света. Относно Книгата на книгите Гьоте има следното златно правило “Мерилото за живота и силата на народа ще бъде винаги в неговото отношение към Библията”. И за българския народ тя е първата книга, преведена и написана на съставената от светите братя Кирил и Методий славянска азбука. От 1100-годишната християнска история на нашия народ последните два века се отличават с възможността всеки българин да може да чете Библията на съвременен и разбираем за него език, пряко да черпи от нейната божествена истина и спасителна мъдрост, да намира в нея утеша и упование, ръководство за достойно поведение и гаранция за вечен живот чрез вярата в Иисус Христос, въплътен Син Божи.

Мъдростта на Библията

“Книгата на книгите” съхранява вековна мъдрост. Познаването ѝ спомага за приемствеността в културното съзнание на нашия съвременник, прави по-достъпни творбите на Античността, на класиците, а и на съвременните творци,

които често черпят идеи от библейските стихове, чиято сила на поетично внушение не изчезва и до днес. Културно-историческото наследство на много народи изобилства с библейски сюжети, образи, символи. Уилям Блек заявява: „Старият и Новият Завет са Великият Код на изкуството.“ Безспорно съвременният читател следва да познава Библията, защото в противен случай би изтълкувал неправилно подтекста и дори смисъла на редица художествени творби.

Липсата на знания за съдържанието на Библията често е водела до объркане по отношение на произхода и авторството на мисли и крилати фрази в латинска формулировка. Причината много библейски изрази да се смятат за латински сентенции или мисли на римски автори е широкото разпространение на Библията на латински език през средните векове. Например латинският вариант „*Omnis homo mendax*“ – „Всеки човек е лъжец“, а в псалом 115:21, пише: „В мята необходимост, си казах, всеки човек е лъжа“. Също така – „*Testis unus, testis nulus*“ – „Един свидетел не е свидетел“, и „*Audiatur et altera pars*“ – „Да се чуе и другата страна“, а в Пета книга Моисеева Второзаконие гл. 19:15, четем: „Не е достатъчно един свидетел против някого в някой грях, с който той съгреши: при думите на двама свидетели или при думите на трима свидетели става (всяко) дело“.

Латинската пословица „*Sol lucet omnibus*“ – „Сънцето свети за всички“, е възникнала под влияние на Библията – От Евангелие, на Матея гл. 5:45 е и изразът „*Lapis offenesonis et pera scandali*“ – „Камък за препъване“ (препъникамък) и скала на съблазън.

Някои от най-разпространените библейски мъдрости са били включвани в произведенията на редица автори без да се цитира Библията за източник, като се е разчитало на осведомеността на читателите. В по-ново време тази осведоменост често липсва и затова много библейски изрази са се възприемали неволно като авторски. Когато такива мисли са влизали в сборници, объркането се затвърждавало. Типичен в това отношение е примерът с Шекспир: „Всичко е само

суета“, но „Суета на суетите, казва Еклисиаст, суета на суетите – всичко е суета!“ Книга на Еклисиаста или Проповедника, гл.1:2. който е също библейски: „Горкоти, земъю, кога царят ти е дете, кога князете ти ядат рано!“ (Книга Еклисиаста на Проповедника, гл.10:16).

Литературният характер на текстовете в Библията е различен – исторически, псалми, притчи, пророчества и пр. За да се разбере един стих в цялостния му контекст от изключителна важност е да се разглежда съобразно времето и условията, в които е писан. Едно от най-важните условия за правилното разбиране на библейските текстове е тяхното четене не само по стихове, но и по глави.

Библията е разнородна и голяма по обем и за нейното прочитане са необходими време, внимание, определена мотивация и правилен подход. Според думите на Нортръп Фрай тя „прилича много повече на малка библиотека, отколкото на истинска книга“. И все пак Библията трябва да се възприема с вяра, като завършена цялост, чието начало е Сътворението (когато започва времето), а краят е Апокалипсисът (когато времето свършва).

ЛИТЕРАТУРА

1. Сярова, Ели. Философия. Световни религии. С., Просвета, 2002, 236 с.
2. Бакалов, Георги, Тотъо Коев. История на религията. С., Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2002. 226 с.
3. Елиаде, Мирча. Търсенето. История и смисъл в религията. С., ЛИК, 2000. 248 с.
4. Киров Димитър, Дечко Свилев, Димитър Коруджиев. Християнска етика. С., Сънце, 2003. 248 с.
5. Мъдростта на Библията. Съставител Добринка Христова. С., ИК „Касандра“, ИК „Иван Вазов“, 1997. 144 с.
7. Николова, Елена. Библията и философията. – Философия, 1996, № 1, 71–78.

МЕДИАТЕКСТЪТ КАТО ИНДИКАЦИЯ НА КУЛТУРАТА

Докторант Марина Marinova

Не допускам да е необходима претенциозна конкретизация на тълкуването: какво е културата? Но, разчитайки на Лотман, я приемам като продукт на *семиосферата*: “Семиотичното пространство непрекъснато “изригва” цели пластове култура” (Лотман: 1998, с. 130). И разбираам, че е неизбежна за интерпретатора логиката на разкриващите смисъла процеси, посредством които бива възможна диалогичността на семиосферата в конкретните ѝ културни реализации. Въщност, щом става дума за *семиозис*, е неминуемо напомнянето за диалогичността. Всяка знаковост съществува именно, за да бъде декодирана. Семиотичното пространство се изявява с цел съответна интерпретация: значите биват създавани тъкмо поради очакванията за прочит.

Нищо в културата не съществува в условията на изолация и самозатваряне. “Смисълът на семиозиса е не в изолирания знак, а в отношението поне между два знака” (Лотман: 1998, с. 197). Бидейки продукт на сферата на семиотичното, културата продуцира знакови процеси и ефекти. Смисълът на всяка закодираност се нуждае от условия за своето съществуване – тези условия представят съвкупността от възможности на културата да означава. Акцентът тук е не върху дефинирането на абстрактните проявления на означаването, а върху определени дадености в съдържателната страна на културните продукти: “Цел на знаковата дейност е предаването на определено съдържание” (*Семиотика*: 1991, с. 165, т. 1). И щом говорим за *номинат* и *смисъл* в многоаспектните прочити на културата, неизбежно вървим към текста и неговите възможности за генериране на съобщения. “Без да бъде

изпреварен от новите медиа, текстът е навлязъл в нова епоха, която може да се сравни с филологическата и издателската революция на Възраждането. Мултимедиите го обогатяват; нещо повече, именно сложността на текстовете позволява да се разберат множествените семиотики” (*Растие*: 2003, с. 10). Сложност? Очевидно тя произлиза от нееднородността. Преди обаче да бъде разглеждано съдържанието е редно да отчетем, че произтичанията от сферата на семиотичното и цялата култура са своеобразно продуцирани от “интелектуалния инвариант” (Лотман: 1992, с. 159), от способността на съзнанието да денотира, асоциира и декодира. Приемайки за важен и съществен проблема за значението, е наложително да намерим източниците на знаковата дейност. Доверявайки се на Лотман, ще започнем от “естественото съзнание на човека (на отделната човешка единица) и ще обозрем едно триединство, минавайки през текста – в смисъла на семиотична нееднородност, и стигайки до “културата, като колективен интелект” (Лотман: 1992, с. 157). В хода на това съждение се обръщаме първо към възможностите на човешкото мислене, към интелектуалната дейност. Потребността на човека за припознаване на самия себе си чрез средством създаването на културни факти е функция единствено на неговия интелект. И текстът, и културата, като симбиоза от текстове, са реализации на множество индивидуални съзнания. “Ние съществуваме в пространството на езика” – напомня Лотман (Лотман: 1992, с. 129). Неизбежно е да се обрънем към езика, като продукт на “интелектуалния инвариант”. Езикът е същинска функция и достижение на човешкото мислене – именно способност за обе-

динянето на номинат и смисъл. Кое налага връщането към езика? Разбира се, ролята му на източник, на градиво, когато дебатираме върху текста. „Езикът предхожда текста, текстът се поражда от езика. Тъй като самото понятие „текст“ включва осмисленост, по своеето естество текстът предполага определена закодираност. Следователно наличието на код се смята за нещо предходно“ (Лотман: 1992, с. 189). Очевидно езикът, като функция на съзнанието, може да породи безкрайно множество текстове и става ясно, че езикът пряко кореспондира с културата – нещо повече: тя се оказва невъзможна без него. Но нека не забравяме текста (!), който за Йелмслев е „всичко, което е било казано, е и ще бъде казано на даден език“ (по Лотман: 1998, с. 190). За това, което се казва, е редно да поговорим. По интересен начин става спойката между семиотичните явления в рамките на културата, като обединител на текстове. Синтезирайки казаното по-горе по отношение на знаковите превъплъщения в културното пространство и възможностите на интелектуалния инвариант, става видно, че кодирането е процес, нуждаещ се от два основни „двигателя“ – интенция и адресат. Кодирането не е самоцелен процес, то е съществен фактор, имащ огромно значение в рамките на прагматиката, която е „отношение между текста и човека“ (Лотман: 1998, с. 191). Пак се връщаме на диалогичността: семантичните маркери винаги очакват рецепция. Текста логично приемаме за своеобразен сложно изграден знак, функциониращ като недискретно цяло; без значение от това, че е изграден от дискретни семиотични единици, той игнорира тяхната смислова самостоятелност и се проявява като носител на едно свръхзначение. И отново е място да споменем прагматичния аспект в комуникативната реализация на текста – налага го необходимостта от аргументиране по отношение на тази реализация в медийната среда. Щом е установен статутът на текста като знак, той трябва да бъде разбиран в съответната среда, която го продуцира. „Знакът изпълнява в културата на човечеството функцията на посредник“ (Семиотика: 1991, с. 165, т. 1). Разбира се, ролята на текста, като своеобразен консолидиращ свръхзначения фактор, има смисъла на опосредяване. Особено в медиите интенционалното намира място в конотативните натоварености на текстовите диалогични възможности. „Из-

казването, взето само по себе си, има смисъл, но този смисъл е чисто езиков; преминаването в сферата на транслингвистиката се състои именно в предаването на допълнителен смисъл на изказа“ (Семиотика: 1991, с. 53, т. 2). Конотативните смисли в медиатекста преимуществено оправдават интенциите на комуникатора. И отново прагматиката има място в хода на тази логика – тъкмо поради рецептивните възможности на адресатите и декодиращите процеси от тяхна страна. Съдържанието на медиатекста е натоварено категорично с нееднозначност, както всеки текст – от отличителното в неговото медийно битие е знаковото разчитане в процеса на комуникация и основен приоритет при употребата на конотациите има сугестивното. Прагматичната рецепция е предварително зададена в смисъла на неназована интенция; възприемателското очакване и прочит са детерминирани като посока на разбиране от подтекстовите транслингвистични възможности на знака. Сугестията повлиява прагматиката и това е неизбежната и съществена роля на медиатекста като опосредстващ фактор в ролевата дихотомия комуникатор-реципиент. Място тук има и интенцията, която се обективира в рамките на другата така важна дихотомия текст-подтекст. Отбелязваме взаимодействието между адресата и медиатекста конкретно, за да отчетем привилегията на възприемателя да не бъде инертен – прагматиката именно акцентира върху отношението и оценъчната роля на реципиента спрямо медиатекста. Текстовите сугестивни натоварености си поставят задачата да „предпазят“ от пасивност адресата. „Прагматиката предоставя възможността да бъдат изследвани условията, на които трябва да отговаря един обект, за да може той да интерпретира знаци, като представящи значение при семиозис“ (Познер: 2002, с. 164). Засягаме прагматиката, без да навлизаме в детайли по отношение на нейната значимост, но отбелязвайки, че такъв аспект на общуване с медиатекста е невъзможно да бъде отминат.

Нека си припомним концепцията на Лотман и Успенски „за културата като механизъм, създаващ съвкупност от текстове, и за текстовете като реализации на културата“ (по Русенов: 1998, с. 260). И да се върнем на медиатекста: на споменатите в заглавието негови индикации за общност с културата. Невъзможно е тук да бъдат обозрени глобално отратките на множеството

текстове от периодичния печат и електронните медии, това въщност никога не е възможно в едно изследване. Затова нека обърнем внимание на някои най-очевидни факти – говорим все пак за индикации, не за цялостен херменевтичен подход при разбирането на смисловата страна на медиатекста. Това, което прави впечатление вероятно ще изпъкне, още преди да бъде изказано, в приведените по-долу примери от различни медии. Поначало започваме с периодиката. „Колко хора ще асоциират лика на мага с прелестите на страната ни? Хари Потър рекламира лице на България. Защо не и на българското евро?“ (в. „Виж“, 12.06.2004 г., с. 8); „Генералът-явление“, рубрика „Тъй рече Борисов“ (в. „Труд“, 26.04.2003 г., с. 12); „Силвия от Русе: Ние не разбирам от магии. 31-годишната ясновидка получи 2 присъди за измами, попаднала на дъщеря на полицай“ (в. „24 часа“, 10.11.2003 г., с. с. 17); „В кафене в плевенския кв. „Старгозия“. Мъж пие 3 л алкохол на екс, изпада в кома. След 16 часа се свестява в болница, започва да буйства“ (в. „24 часа“, 11.11.2003 г., с. 7); „Сватбата на футболиста“ (в. „168 часа“, 4–10.06.2004 г., с. 24–25); „Съдят Ник Щайн след месец“ (в. „Труд“, 14.11.2003 г., с. 7); „Харта за гражданска толерантност. Медиите да я подпишат, защото е недопустимо формите на нацизъм да се крият зад свещения принцип „свобода на словото““ (в. „24 часа“, 15.11.2003 г., с. 10); „Ник Щайн и СЕМ-те джуджета. 7 начина за разпознаване на телевизионния ненужник“ (в. „24 часа“, 17.11.2003 г., с. 12); „Лондон спира чужди издания по гейскандала с Чарлз. 7000 броя на „Монд“ унищожени, Рим протестира заради цензуранта“ (в. „24 часа“, 13.11.2003 г., с. 35); „Недялко Йорданов: В изкуството има достатъчно примери за продажност. Няма сблъсък между поколенията творци у нас, казва поетът драматург“ (в. „24 часа“, 18.03.2004 г., с. 13); „Мартин Карбовски: Език, нация, нещо за пие. Атомното „Куку“ не е ли изкуство?“ (в. „24 часа“, 18.03.2004 г., с. 15). Цитираният примери от периодичния печат не са многобройни, но продължаването на редицата индикации считам за неналожително, тъй като почти всички взети предвид текстове в пресата не са по-различни като интенция и идейно-тематична организираност. Цитатите са изведени от централни печатни

издания – като най-популярни, и логично най-показателни по отношение на това, което съществува като комуникативен акт, реализиран в рамките на дихотомията комуникатор – реципиент, и опосреден от медиатекста в неговата знакова същност. Преди да обобщим и осмислим индикациите на културата, е нужно да приведем и някои примери от електронните медии. Радио „Nova Европа“ (21.10.2004 г., „Преглед на печата“, водещ Георги Коритаров). „Г. Коритаров: Цитат от Есхил – това отдавна не ми се беше случвало – вестник „Дневник“!“; „Nova Европа“ (20.10.2004 г., „Близ+“, тема: Обсъждане бюджета на театрита, водещ Георги Коритаров). „Г. Коритаров: По-лесният път към министъра на културата е през ефира на едно радио, каквото е „Nova Европа“ – оттам през Комисията по култура и те да задължат министъра на културата да присъства на това обсъждане. Благодаря ви, г-н Цонев, и на вас, г-н Младенов! Желая ви успех, щом не можете да се срещнете пряко!“; „Дарик радио“ (20.10.2004 г., „Радиопирати“, тема: Как вижда света един човек, живеещ в тъмнина, водещ Мартин Карбовски). „М. Карбовски: Това е Недко, той е слеп. Не знам, не ми се случва всеки ден да водя слепци. Нали не те обиждам: „слепец“?; „Nova Европа“ (19.10.2004 г., „Преглед на печата“, водещи Георги Коритаров, Емилиян Лилов). „Г. Коритаров: Вестник „Труд“ – стартира шоуто „Big brother“. На телефона е г-жа Силва Зурлева – член на борда на директорите на „Nova Телевизия“.... С. Зурлева: Няма и следа от побългаряване на шоуто, наистина се работи много здраво. (...) Г. Коритаров: Толкова нетрадиционен стана прегледът на печата тази сутрин.“; телевизия „btv“ (17.09.2004 г., „Тази сутрин“, тема: Концертът „Група „Фактор“ и приятели“, водеща Мариана Векилска). „Весо /от група „Фактор“: В България в учебниците по музика има поп-фолк, а в Дания се учи Ерик Клептън и Гери Мур.“; „btv“ (19.09.2004 г., детско предаване „@.знам“, водещи Нана и Жорж). „Нана: Чалгаджийницата започва.“, в хода на предаването Жорж чете зрителски писма от електронната поща: „Дразня съседите и съм увеличил музиката докрай“ – прати още един имейл да ни кажеш каква е музиката по-точно, за да я одобrim евентуално“. Обяснимо става защо в дет-

ското предаване се говори за “чалгаджийницата”, когато си припомн анонса към “@.знам”: “В неделя преди “Сблъсък”. Темата на предаването “Сблъсък” от 19.09.2004 г. е “Прости ли са феновете на по-фолка?” – очевидно става дума за особен диалог в програмната схема на тази телевизия. Да обърнем внимание на още едно предаване от същия ден. “БНТ” (Канал 1, “Всяка неделя”, водещи Кеворк Кеворкян, Мартин Карбовски, гост: Свилена, “която контактува с извънземни”). “М. Карбовски: Не си ги показвала на хората, рисунките, защото ще те помислят за луда? Свилена: Да. К. Кеворкян: Как се изразява тоя Карбовски... и после – що се сърдят! М. Карбовски: Не съм казал, че е луда, а че могат хората да кажат, че е луда. Свилена: Те (извънземните) много се обиждат като ги наричаме извънземни. М. Карбовски: Е! Как да ги наричаме?!”; “Нова телевизия” /22.10.2004 г., “Здравей, България!”, тема: Правата на хомосексуалистите в България, водещи Миа Сантова, Николай Дойнов). “Н. Дойнов: Нека видим какво каза преди два дена г-н Кузовски. (на запис) Г-н Кузовски: Това е извращение и никакви ефемизми като гей ... (...) не могат да го променят”. Изброените примери действително не са многобройни, но те са показателни за идейната натовареност на съдържанията в телевизионния референциален ред, както и в радиотекстовете. Показателни са казаните дотук неща, тъй като “всичко, което човек по един или друг обичаен и привичен начин вижда като факт, му се привижда и като някакъв знак” (Русенов: 1998, с. 279). Какво се “привижда” на възприемателя дотук? Редица знаци: генерал-псевдоявление, Хари Потър – национално значим персонаж, сватба на футболист, популяризирана в обем две страници (!), прояви на нацизъм, масов хомосексуализъм, екстрасенси-ясновидци, поп-фолк, родното като негативен фактор: “по-българяване”, “Есхил” и “театър” – “чужди” думи (?)... Какво значи всъщност това? Очевидно: една много тревожна индикация за битието на културата като “колективен интелект” – който, за съжаление, напомня “колективната душа” на Лъбон. Тази душа, чийто генезис е в **колективното** би трябвало да носи в себе си **култура**. Обезпокояващото е в онова схващане на Лотман и Успенски, в което те дефинират културата като реализация на текстове. Ако споменатите инди-

кации (и други подобни) в медиатекстовете реализират равнището на културата в настоящия момент, то става дума за явно сугестиране на целия символен ред в националното съзнание, и то безпощадна сугестия! Това провокира тъжни отпечатки към Фуко – към неговата концепция за “пастирска власт”. Оказва се, че медиатекстът безспорно може да се разглежда като многократно закодиран текст; но недискретната негова знаковост бива използвана за възпроизвеждане на едни или други страни на факти и явления, привеждайки ги на езика на някаква култура, която в никакъв случай не може да бъде наречена родна.

Щом споменах Фуко, става ясно, че се намесва въпросът за властта (“пастирска”): “Тази власт не може да бъде упражнявана, без да се знае какво става в главите на хората; свързана е с произвеждането на истината – истината за самата личност” (Фуко: 1994, с. 69). Тук не пренебрегвам интерпретативните предпоставки, заложени в медиатекста, напротив. Напомням за интелектуалния инвариант, за съзнателните знакови процеси – като самосъзнателна рефлексия, тези процеси са обуславящи наличието на знакови интеракции и културна ситуация. Интерпретативният акт в знаковото (текстовото) общуване се случва в конкретно време и въвлеченията в неговото декодиране сили са многобройни. Поради своята нееднородност медиатекстът никога не разчита на едно значение, което да остане нередуцируемо; знаковата му природа налага определено семантично битие, повлияно от създаването на ситуация. Неправилно е да се мисли, че качеството на знака създава ситуации. Като ефект на интелектуалния инвариант, медиатекстът е продуциран и декодиран в мрежа от колективни взаимно преплитащи се културни нишки. Става дума за еднотипни интерпретативни предпоставки, които така изпълват съзнанието на определен социум, че той при възприемането на знаковите податки, неизменно ги разбира по точно определен начин. Позицията на тълкуване на значението ще рече незабавно идентифициране с целевото поведение, смисълът е неделим от целта като негово условие. “Колкото до самите отношения на властта, те до голяма степен се упражняват посредством производството и обмена на знаци” (Фуко: 1994, с. 73). Стигаме дотам, че упражняването на властта е знаков процес, т.е. пряко кореспондира с културата – всъщност

я повлиява. Знаковите интеракции, посредством медийното пространство, разпространяват и отвъд националните граници не просто универсални идеи, а всъщност културен конфликт. „В момента, в който текстовете на един външен език се окажат въвлечени в пространството на културата, избухва взрив“ (Лотман: 1998, с. 153). Такъв „взрив“ може, колкото и нетрадиционно да звуци, да остане *невидим* – както споменатото унифициране на мисленето. Но конфликтът е факт – една твърде болезнена индикация, обединяваща редица целенасочени влияния и клоняща към неутрализиране на културата като възможност за припознаване на идентичността. Отпада отговорът на въпроса: какво е ценност? – поради загубата на скала, която да отсъди.

Въпреки, че някои неща непременно ще победят, съществен е въпросът за цената на тази безумна война за еманципиране от духовните граници на езика, от локалните територии на идентичността и културата. Анархистичните усилия на световните революции винаги са били импулсирани от мотива за прочистване на историческото време. На нещо подобно сме свидетели сега: сакралното пространство на езика се оказва, че трябва да бъде място, никога незамърсявано от културната история. Сякаш „език – текст – култура“ е съдържанието на някаква покана за идентичност, която не е необходимо да уважим, а най-разумно е деликатно да отхвърлим. Въпросът обаче за преодоляването на разликата между достойнството и загубата му, *може би*, не е проблем на лингвистиката?

ЛИТЕРАТУРА

1. Лотман, Ю. Култура и взрив. С., Кралица МАБ, 1998.
2. Лотман, Ю. Култура и информация. С., Наука и изкуство, 1992.
3. Растие, Ф. Изкуства и науки за текста. С., ЛИК, 2003.
4. Русенов, Р. Семиотичната идея. С., ЛИК, 1998.
5. Семиотика. Материята на мисълта. Т. 1. С., Наука и изкуство, 1991.
6. Семиотика. Между нещата и думите. Т. 2. С., Наука и изкуство, 1991.
7. Litora psycholinguistica. Сб. Психолингвистични брекове; Познер, Р. Прагматика. С., СЕМА РШ, 2002.
8. Фуко, М. Генеалогия на модерността. С., Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 1994.

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Народна библиотека „П. Р. Славейков“ – Велико Търново

Велико Търново, 20–21 ноември 2003 г.
Национална научна конференция,

посветена на 60-годишнината на доц. д-р Стефан Коларов

Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“
Велико Търново, 2004

Сборникът „Библиотеки – четене – комуникации“ е издание на Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“ и съдържа материалите от проведената Национална научна конференция на 20–21 ноември 2003 г., посветена на 60-годишнината на доц. д-р Стефан Коларов, завеждащ катедра „Библиотекознание, масови комуникации, чужди езици“ във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. В него е включена анкета с юбиляра, разкриваща личността, творческия му и научен път, а така също и биобиография, подгответа от Калинка Михалчева.

Със свои доклади участват 30 научни работници от авторитетни учебни и научни заведения от цялата страна като въвеждащ е основният доклад на проф. Ани Гергова „За реабилитация на личността в бъдещето библиотечна политика“. Изпъкват разнообразни теми и въпроси, които със своята задълбоченост и съвременно интерпретиране са предназначени за широка аудитория читатели – студенти и докторанти, обучаващи се в специалностите: Библиотечно-информационни дейности, Книгоиздаване, Връзки с обществеността, преподаватели и научни работници, специалисти от практиката, както и за всички онези, които проявяват интерес към библиотеките, четенето и комуникациите.

Съставители са: гл. ас. д-р Елена Георгиева, доц. д-р Лъчезар Георгиев, ст. ас. Сивия Грудкова, докторант Нелифер Ружди. Изданието е осъществено със съдействието на Народна библиотека „П. Р. Славейков“ – В. Търново.

ОТКРОВЕНИЯ С МЪДРА ТЪГА И ЗЕМНА ОБИЧ

Стефан Любенов

Поетическата равносметка на Георги Данчев след изминатия вече житейски и творчески път има своя дълбок и ярък смисъл. Защото той е изтъкнат учен и университетски преподавател, има признанието за изследванията си като фолклорист и познавач на старата българска литература, професор е и е бил ректор на едно от нашите най- авторитетни висши училища, каквото е Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”... А неговите стихове са се раждали сякаш извън кабинетните занимания на научния работник, те са идвали и в други мигове на вдъхновение, превръщали са се в малки духовни тържества някак скрито от обществената ангажираност, от външната популярност. Ако за изследователя са нужни упорит и всеотдаен труд, часове в библиотеки и хранилища на стари ръкописи, задължителна предварителна подготовка, то за лирическа дарба има други закони. Тя е дарба свише, не може да се научи и от най-дебелите книги. И в това е многозначителността на стиховете, събрани в това томче от автора.

За момчето от великотърновското село Плаково поезията е била спътник, когато то е ходило на училище с войнишко палто, чело е книгите на свещник с пламък лоен, тя е вдъхновявала чувствителната му душа през тези “военни, следвоенни ученически години”, претворени в стихотворението “Внезапен спомен”, едно от най-искрените в книгата. Лирическите кълнове са давали подтик, осмисляли са трудните часове, изпълвали са и сътешните занимания, преживявания, човешки радостни и мъчителни дни и нощи. Ето къде е своеобразието на Георги Данчев като поет. Той не декларира своите художествени пристрастия, не се стреми да покаже излишно самочувствие на автор, който често полемизира или воюва за слава. Стиховете му се раждат естествено и непретенциозно и малките

изповеди, обединени под заглавието “Незабравки”, ме карат да ги сравня с това цвете. Нещо много интимно, мило и чисто има в него – за разлика например от розата, за която Данчев също има стихотворение.

Неговият дебют през 1966 г. с “Гергьовска люлка” го свързва с поколение, което налагаше тогава нови търсения, нови пътища и висини за поезията ни. Редица теми и проблеми на Георги Данчев са близки до традицията, следвана от автори като Андрей Германов, Слав Хр. Караславов, Михаил Берберов, Евтим Евтимов и др. Но далеч от столичния шум, чужд на модните увлечения, той търси своите образи и митове, предпочита да се вълнува и възпява онова, което му е най-свидно и близко. И затова съкровени са нотките, които долавяме в стиховете, посветени на родния край, на неговите хора. За Балкана и балканджиите иска да разкаже поетът. За бащата, чиято фигура и нравствен пример са се превърнали и в точен житейски пример, и в мярка за съвременните страсти и взаимоотношения. За майката, чието потекло по-късно синът ще търси в далечната руска земя.

70 ИЗБРАНИ
ОТКРОВЕНИЯ

Затова във финала на “Изпитание” съвсем естествено е обобщението за жилавия корен и това добива символично значение за авторовата участ.

Земята и зелените ветрове изпълват редица изповеди, придават им пластична изразителност и привлекателност. Те вдъхват сила на поета, увереност и вяра в доброто и справедливостта. Творби като “Самотните дървета”, “Тишина ми е нужна”, “Оставете ме сам”, “Жажда” и др. да показателни за умението на Данчев да пресъздаде прости земни мигове, изпълнени с нежност и топлота. Мотивът за самотата, на пръв поглед необичаен за активна личност, е всъщност израз на онези дълбоки вътрешни терзания, които издават лирическата природа на твореца, съхранил в себе си чистотата на поривите.

И темата за Велико Търново е естествена и близка на поета. В научната си работа той постигна завидни успехи при изследването на Търновската книжовна школа, при разкриването на нейната непреходна слава. Но в стиховете си Данчев се опитва да намери онези чисто човешки вълнения, свързани със старопрестолния град, където е изживял и младостта, и зрялата възраст, където е търсил опора в добри и лоши дни. Когато е на българския черноморски бряг или в чужбина има моменти, когато мислите го връщат при Царевец и Света гора, при близките и дома. Някои от тези стихове не са лишени от известна илюстративност или повтаряне на познати вече мотиви, създадени и от други автори, писали за древната столица.

Но едни от най-изразителните творби на поета са включени в цикъла “Интимни откровения”. Не бих желал да ги определям като “любовни стихотворения” още повече, че за мен в това определение има нещо шаблонизирано и външно. Георги Данчев е разкрил в тях онова, което трудно проличава в неговия характер дори при продължително общуване. И качества, които притежават малцина – дискретност, неподправена нежност, усет за разкриване на вътрешния свят и на близкия човек, но много фино, почти недоловимо... Внушенията за обичта са направени с детайли, които впечатляват и издават най-добрите художествени достижения на автора. Например в стихотворението “Под веселото дърво” поетът пише: “От снимките се знам – свенлив и плах, със жадни устни и с палто пропроти... И завършва: “И днес се питам: сили как събрах да те целуна под дървото – скрито?” Истинските чувства винаги са прости, сдържани, дори потайни.

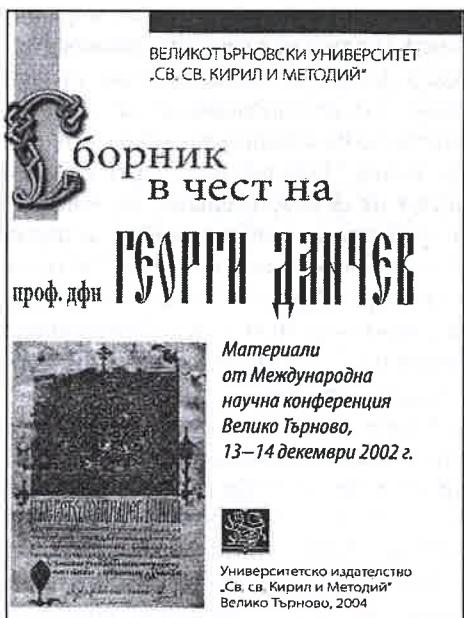
Прямотата на лирика очертива и моралния кръг на вълненията, градуса на чувствата, копнежите, изпълнили сърцето и дните. Долавя се лек драматизъм, овладян изкусно и неподправено, без излишно словесно разточителство или приповдигнат патетичен слог. И в искрения повик “Обичай ме – дори и затова, че в земния си път не съм безгрешен!” се чувства увереността на трайната и дълбока любов, издържала на трудностите, проверена във времето. Защото няма и сянка от мъжко притворство или желание да се придаде на емоциите показна действеност. Така е в творби като “Късно признание”, “Под сянката на Мусала”, “Желание”, “Настроение” и др.

Стилно-езиковите измерения на стиха се определят от простотата на темите и мотивите, от земните лирически хрумвания и настроения. Данчев често предпочита синия и зеления цвет, чрез които освежава живописния рисунък или търси емоционалния подтекст – “небесата сини”, “омара синя”, “зелената трева”, “синия покой на дълбините”, “зелени ветрове”, “ласкаво зелен”, “омайниче и здравец”, “платнищата зелени”, “цъфналите сини хрести”, “синия поглед на морето”, “небосклона рилскосин”, “синее сянката им”, “зелена светлина” и т.н. Тези примери красноречиво подчертават богатата нюансировка на багроваталиния нечрез ненужно пъстроцветие, а чрез търсене на по-богатите смислови пластове в отделния образен детайл.

В цикъла “Попътни стихове” поетът е представил онези творби, които са свързани с преживявания, породени от срещи с далечни или близки страни и хора. Интересното е, че той обгръща с любов и трепет старината, а не съвременните динамични посоки. Това в значителна степен го предпазва от “туристическото” звучене на тези творби, те не описват видяното, а са своеобразна среща със свидни на българския дух видения, съхранени следи от националното минало. Художествените находки обаче са най-убедителни, когато Данчев е намерил емоционално-идейна връзка между настроението и размисъла – така е в “Невероятно същите очи”, “Носталгия”, “Зелена светлина”, “Йерусалимски ден”.

В поетичния свят на Георги Данчев се сливат сияния от стародавна слава и героика, от изпитания и победи, изпълнили неговия многолетен вече земен път. Има мъдра тъга, породена от раздялата с най-близките хора, от самота и изоставени огнища. Но заедно с есенната носталгия се долавя юношеската мелодия от крушовото листо на пролетта и това очертива виталната сила на лирическия кръговрат.

Сборникът в чест на проф. д-р Георги Данчев се открива с доклад на проф. Димитър Кенанов за жизнения и творческия юбилей на изтъкнатия учен, а така също и с биобиблиография 1993 – 2002 г. от проф. Marin Kovachev.

Материалите са разпределени в следните раздели: Старобългаристика, Фолклористика и етнология, Нова и най-нова българска литература, История и археология, Изкуствознание и богословие.

Участниците в Международната научна конференция, проведена на 13–14 декември 2002 г. във Велико Търново, в своите доклади обхващат богата и разнообразна научна проблематика. Сборникът на Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий" е подготвен от Редакционна колегия, в която са включени акад. Иван Радев, проф. Иван Харалампиев, проф. Йордан Андреев, проф. Димитър Кенанов, доц. Невяна Дончева-Панайотова и научен секретар Маргарита Пушкарова.

Корица на брой 1
на сп. „Издател“, излязъл
през октомври 1994 г.

Основател
Лъчезар Г. Георгиев

Филологически факултет
Катедра Библиотекознание, масови комуникации,
чужди езици
Университетско издателство
„Св. св. Кирил и Методий“

Редактори на броя
доц. г-р Лъчезар Георгиев доц. г-р Стефан Коларов
Формат 56x84/8. Печатни коли 4
ISSN 1310 – 4624
Страница ИЗДАТЕЛ
в Интернет: www.izdatel.hit.bg

Годишен абонамент или заявка за сп. „Издател“ може да направите на адреса на редакцията:

5000 Велико Търново, ул. „Теодосий Търновски“ № 2,
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Ректорат
Катедра Библиотекознание, масови комуникации, чужди езици
за доц. д-р Лъчезар Георгиев Георгиев.

Моля, свържете се на тел.: 062/ 618 258

DEAR READER,

You can subscribe to the „Publisher“ magazine for the year 2004 by sending the subscription fee by mail-order to the following address:

5000 Veliko Turnovo, 2 Theodosi Turnovsky Str.
„Cyril and Methodius“ University
Prof. Dr. Luchezar Georgiev Georgiev

Please, write „Subscription fee for the „Publisher“ magazine“ on the mail-order as well as your address and Telephone number for delivery and contact. Tel. 062/618 258. Thank you!

ПЕЧАТНИЦА „СИРА“ – Велико Търново, 2004

ПЕЧАТНИЦА

Сира

ВЕЛИКО ТЪРНОВО

- Цветоотделяне до 61/75 см и предпечат
- Висококачествен офсетов печат до 70/100 см
- Лакиране с UV-лак
- Горещо ламиниране
- Топъл печат и релефен печат
- Щанцована на картон и велпапе

Поръчки - тел.: 062/649 845, Цветоотделяне - тел: 062/649 860

Факс: 062/649 895, E-Mail: sira@matrix-bg.com

ISSN 1310 4624